1999/3-4

GT

Gazdaság & Társadalom

Tartalomból:

Nagy Pongrác: Az infláció elkerülése
Plenter János: Az ipari civilizáció monetáris atrófiája
Szórád József: A gazdaságosság, a hatékonyság követelményei és érvényesülése a faiparban
Gazdag László: Egy margó margójára.
Avagy széljegyzet egy vitairathoz
Dobai István: Az alkotmány helyreállítása
Fekete Dezső: Humanista mozgalom kérdései
Mayer László: A távol-keleti csoda vége – kipukkadt a "lufi"

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

X. évfolyam 3-4. szám, 1999.

A szerkesztõbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

A szerkesztõbizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály, Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet

Megjelenik negyedévente

**A szedés a Társadalomkutató és Előrejelző Intézetben készült.
A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Kocsis Gábor munkája.
A nyomtatás 2000. júliusában készült**

GT

Készült: A NEBULÓ 2000 Oktatás Szervező és Szolgáltató Kft. támogatásával

Felelõs kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a Társadalomkutató- és Elõrejelzõ Intézet
1132. Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

ISSN 0865 7823

TARTALOM

GAZDASÁG

Nagy Pongrác: Az infláció elkerülése 5

Plenter János: Az ipari civilizáció monetáris atrófiája 41

Szórád József: A gazdaságosság, a hatékonyság követelményei és érvényesülése a faiparban 96

Gazdag László: Egy margó margójára. Avagy széljegyzet egy vitairathoz 130

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dobai István: Az alkotmány helyreállítása... 137

Fekete Dezső: Humanista mozgalom kérdései 166

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Mayer László: A távol-keleti csoda vége – kipukkadt a "lufi" 191

Szerzőink

Dr. Nagy Pongrác közgazdász, pénzügyi tanácsadó

Dr. Plenter János közgazdaságtudomány kandidátusa, pénzügyi igazgató

Dr. Mayer László egyetemi docens, Szegedi Egyetem

Dr. Gazdag László egyetemi docens, Pécsi Egyetem

Dr. Szórád József ügyvezető igazgató, Porsche Hungária Kft.

Dr. Dobai István alkotmányjogász

Dr. Fekete Dezső ny. közgazdász

GAZDASÁG

Nagy Pongrác

Az infláció elkerülése[1]

ALAPFOGALMAK

Mi az infláció?

Infláció alatt az árszint jelentős és folyamatos emelkedését értjük.

Minden szó fontos. Tehát:

- Nem elég, ha egy, két, néhány cikk ára növekszik. Infláció csak akkor van, ha az árszint (vagyis sok áru és szolgáltatás ára egyszerre) növekszik. Az „árszint" általában a fogyasztói árindex. Ennél teljesebb és pontosabb a BHT árindexe („deflátora"). Ennek az adatai azonban csak évente egyszer vagy négyszer állnak rendelkezésre – aszerint, hogy a statisztikai hivatal a BHT-számításokat évente vagy negyedévenként publikálja. Mivel a fogyasztói árindex havonta jelenik meg, általában az használatos az infláció mérésére. (A különböző, inflációt mérő indexek leírását lásd alant.)
- Az árszintnek jelentősen kell növekednie ahhoz, hogy inflációról beszélhessünk. Hogy az évi hány százalékos árnövekedés a „jelentős", azt minden kormány maga határozza meg. A fejlett országok általában az évi 2%-os vagy annál kisebb árszintnövekedést nem tekintik olyan jelenségnek, amely gazdaságpolitikai beavatkozást igényel. – Bár a köznyelv azt mondja: „az infláció 1,5 százalékos". Ez azonban gyakorlatilag árstabilitásnak számít.

---

1 Fejezet a szerző készülő könyvéből, melynek címe: „Gazdaságpolitika mindenkinek – avagy a rendszerváltás gazdaságpolitikája a piacgazdasági gazdaságpolitika tükrében"

- Az árszint jelentős növekedésének folyamatosnak kell lennie, vagyis minimum legalább 2-3 évig kell tartania. Ha a kőolajár robbanása következtében megtöbbszöröződnek az energiaárak, s ennek következtében megnövekszik az árszint, de azután megállapodik a magasabb szinten, az még nem infláció. – Amint az utolsó alfejezetben látni fogjuk, a magyarországi árszintnövekedéseket 1988-tól körülbelül 1992-ig főképpen különböző kormányintézkedések okozták, s így akkor nem is volt tulajdonképpen infláció. Az árszintnövekedés ebben az időszakban folyamatosnak látszott, hisz az árszint évről-évre jelentősen növekedett, de ez csak azért volt így, mert a piacgazdaságra való áttéréssel kapcsolatban minden évben történt valamiféle árszintnövelő kormányintézkedés.

Mivel a kormánynak, mint látni fogjuk, központi szerepe van az infláció megakadályozásában, illetve megszűntetésében, az árszint növekedési üteme általában osztályzat a kormány gazdaságpolitikájának a minőségéről. – Ezen kívül a szakszervezetek bérköveteléseik előterjesztése alkalmával az inflációra hivatkoznak. A bérek növelése viszont ürügy a vállalatoknak újabb áremelésekre. Hogy az ördögi spirált megtörjék, valamint azért, hogy gazdaságpolitikájuk otthon és külföldön jó minősítést kapjon, egyes kormányok néha csalnak. Primitív, néhány tucat cikk árából számított fogyasztói árindexeket használnak, s az abba beleszámított árukat ártámogatásban részesítik. Így jelentős infláció közepette a fogyasztói árindex alig nő, s a kormány azt állíthatja, hogy az infláció igen alacsony.

Másik jelenség a szocializmusra volt jellemző, de mindenütt előfordul, ahol rögzített árak áruhiánnyal párosulnak. Ilyenkor statisztikailag nincs infláció (hiszen az árak rögzítettek). A fogyasztói cikkek és szolgáltatások mennyisége azonban lassabban növekszik, mint a háztartások jövedelme. Áruhiány keletkezik. A háztartások szívesebben fizetnének többet mindazokért az árucikkekért, amelyekre szükségük van, de nem tudnak, mert nincs elég belőlük, ami pedig van, azt szabott

áron adják. Az ilyen rendszer egyrészt a feketepiac melegágya – még a meglévő árut is a „pult alatt" adják el a megengedettnél jóval magasabb áron. Másrészt, ha az ilyen gazdaságban netalán felszabadítják az árakat, akkor a felszabaduló, addig kielégítetlen vásárlóerő egyszeribe rászabadul a piacra, s ugrásszerűen felhajtja az árakat. Rögzített árak hiánygazdasággal párosulva elfojtott inflációt eredményeznek.

A fejlett országokban az árszint nő, még ha évi 1-2%-kal is. Egyes árak csökkenhetnek, de az árszint csökkenésére – még kevésbé folyamatos csökkenésére – alig volt példa a II. világháború óta. Ehhez ugyanis az kellene, hogy az egész gazdaságban

- csökkenjen a profitráta, vagy
- csökkenjen a munkabér, vagy
- a munkavállalók ne kérjenek részt béremelés formájában a termelékenység növekedéséből.

Demokratikus piacgazdaságban az egyik sem következhet be. A profitráta csökkenése csökkentené az osztalékot, s ez a részvényesek számára elfogadhatatlan. Ha több negyedéven át tart a csökkenés, akkor leváltják a vállalat vezetőségét. – A másik kettőt pedig a munkások akadályozzák meg a szakszervezetek révén. – Így a piacgazdaságban az árak a nemzetközi szakzsargon szerint „rugalmasak fölfelé" és „merevek lefelé".

A tartós infláció inflációs várakozást eredményez, vagyis a gazdaság szereplői biztosra veszik a további inflációt, esetleg az infláció felgyorsulását és ezt belekalkulálják számításaikba. Ez viszont inflációs spirált eredményez, vagyis olyan állapotot, amikor az infláció fő oka már maga az infláció és az infláció önmagát táplálja. Például a munkások 3%-os reálbér-növekedést szeretnének. Ha 10%-os inflációra számítanak, akkor 13%-os béremelést igyekeznek kiharcolni maguknak. A vállalat bérköltsége tehát 13%-kal nőtt. Ha az árat 13%-kal növeli, akkor a munkások nem kapják meg a 3%-os reálbér-növekedést és legközelebb 16%-os béremelést követelnek, és így tovább. – Annyi bizonyos, hogy

az infláció elleni küzdelem egyik legnehezebb feladata az inflációs várakozások letörése.

A köznyelv beszél ügető és vágtató inflációról is. Az „ügető" az évi 10%-nál magasabb infláció. Az ügető és a vágtató közötti határvonal ízlés dolga. Annyi bizonyos, hogy az évi 60-100-500%-os infláció már „vágtató".

Magyarországé az a kétes dicsőség, hogy ott volt 1945 második és 1946 első felében a gazdaságtörténet „legvágtatóbb" inflációja. Ennek két oka volt. Egyrészt az országot megszálló szovjet hadsereg magyar pénzt nyomtatott és szétosztotta a katonáknak. Ezzel azt akarta elérni, hogy a katonák rablás helyett „megvásárolják" azt, amire szükségük van, illetve amit megkívánnak. A fő oka azonban az volt, hogy a lakosság nagy része elhagyta otthonát – Ausztriába menekült, hadifogságban volt, vagy a szovjet csapatok közeledtére a nyugati országrészekbe költözött. A termelés lassan beindult ugyan, de adót senki sem fizetett. A költségvetésnek úgyszólván semmi bevétele sem volt, kiadásai viszont óriásiak voltak, hisz a tisztviselőket fizetni kellett s egy 60%-ban lerombolt infrastruktúrát – hidakat, vasúti pályákat, középületeket – kellett újjáépíteni. – Az újjáépítés óriási lendülettel be is indult, s a kormány ezt pénzkibocsátással finanszírozta.

A pénz vásárlóértéke rohamosan csökkent, míg a szinte naponta kibocsátott bankók névértékére már nem voltak megfelelő számtani elnevezések. „A bankjegyforgalom (1996) május 31-én (...) 3.2 milliószor akkora volt, mint 1945. április 30-án, amely időpont a háború utáni inflációs időszak kiindulópontjának tekinthető. Ugyanakkor a létfenntartási index emelkedése 128 milliószoros volt. A június-júliusi időszakban (...) az árak (...) 2800-szorosukra emelkedtek" – mondja az 1946. évről szóló jelentésében a Magyar Nemzeti Bank akkori elnöke, majd így folytatja: „Az infláció utolsó időszakában a pénztől való menekülés általános jelenséggé vált és a pénz forgási sebessége rendkívüli mértékben fokozódott. Az árak az egyik napról a másikra többszörösükre, július folyamán 4-500-szorosukra, sőt ezt meghaladó mértékben emelkedtek."

A tisztviselők naponta kapták a fizetésüket, ami azt jelentette, hogy amikor délelőtt 10 órakor rohantak azt elvásárolni, az üzletekben és a piacon, egyszerbe megsokszorozódtak az árak. Végül már senki sem adott pénzért semmit, cserekereskedelem folyt. Enni viszont kellett. Ennivalójuk csak a parasztoknak volt. Így a városi lakosság ingóságainak nagy része a parasztokhoz vándorolt. – Amikor 1996. augusztus 1-én bevezették az új pénzt, akkor 400.000 quadrillió pengőért adtak egy forintot. Ez olyan szám, amelyben a négyest húsz nulla követi.

Az infláció mérése

Fogyasztói árindex

Ez a leggyakrabban használt mérce, bár gyakran, mint majd látni fogjuk, nem ez a mérvadó. Ezt Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal a legfejlettebb országok igényei és módszerei szerint dolgozta ki. Az index 1600 közszükségleti cikk és szolgáltatás áraiból tevődik össze. A KSH mindegyiknek az áráról havonta 30-150 megfigyelést készít az ország különböző kiskereskedelmi elárusítóhelyein különböző időpontokban. Ennek a 30-150 megfigyelésnek egyszerű számtani középarányosa az illető cikk a havi ára. Ez az 1600 termékre és szolgáltatásra nézve havonta százezret meghaladó megfigyelést jelent. Mindegyik cikk havi árából idősoros index készül. Ezeket az indexeket a KSH súlyozza aszerint, hogy a cikkre költött pénz az átlagos háztartás havi fogyasztási kiadásainak hány százalékát teszi ki. Ha tehát a háztartások átlagosan fogyasztási kiadásaik 0,5 százalékát költik burgonyára, akkor a burgonya árindexének súlya a fogyasztói árindexben 0,005 lesz. – A súlyozás évről-évre változik, követve a háztartási fogyasztás összetételének változását. – Ez utóbbi lassan bár, de állandóan változik a gazdaságpolitikai lépések, az ízlés, divatmódosulás, a technika haladása és – nem utolsó sorban – a reáljövedelem változása következtében. Így a lakbérek felszabadítása növeli a lakbér súlyát; feltalálják az íróasztali számítógépet, divatba jön, s súlya évről-évre növekszik; amint nő az életszínvonal, csökken a jövedelem élelmiszerre fordított és nő a szórakozása, luxuscikkekre fordított része és így tovább. (Érdekes volna tanulmányozni, hogyan változott a magyar fogyasztói árindex súlyozása 1989 és 1993 között, mialatt az egy főre jutó BHT közel 18%-kal csökkent.)

Jegyezzük meg, hogy az 1600 cikkből álló fogyasztói minta nemzetközileg „reprezentatívnak" számít. – Ahol a statisztikai szolgálat primitív, ott a fogyasztói árindex egy-kétszáz, esetleg egy-két tucat cikk árából tevődik össze.

Termelői árindex

Magyarországon a legreprezentatívabb az ipar belföldi értékesítési árindexe. – Vannak országok, ahol készül nagykereskedelmi árindex is, amely természetesen teljesebb, átfogóbb, mint az ipar belföldi értékesítési árindexe. Ez utóbbi úgy készül, hogy a KSH havonta begyűjti mintegy 1000 vállalat 6500 termékének az árát, ezekből idősoros indexeket készít, s ezeket az árura költött összegnek a 6500 cikkre költött fő összegen belüli részarányával súlyozza.

A BHT árindexe

Ez, mint mondottuk, a legteljesebb index, hisz ezt minden nagyban vagy kicsinyben, külföldön vagy a hazai piacon eladott áru és szolgáltatás ára befolyásolja – természetesen súlyozottan. Ez nem más, mint a BHT folyó áron alapuló indexének és volumenindexének a hányadosa (szorozva 100-zal).

BHT összehasonlító áron

Tulajdonképpen annyi árindex van, ahány áru és szolgáltatás. A statisztikai hivatalok a BHT-t felhasználás szerint először folyó áron számítják ki. (Magyarországon összehasonlító áron.) Ebből számítják ki a BHT volumennövekedését úgy, hogy az egyes összetevőket a megfelelő árindex-szel „deflálják" valahogy úgy, ahogy azt az 1. táblázatban láthatjuk. A kisebb-nagyobb eltérések abból származnak, hogy a KSH sokkal finomabb munkát végez, mint mi itt. Például a közületi fogyasztást valószínűleg nem a fogyasztói árindex-szel „deflálja", hanem a közületi fogyasztás speciális árindexével. Mivel a közületi fogyasztás zömében a köztisztviselők fizetése, így ez az árindex főképpen a köztisztviselők fizetésének növekedését tükrözi.

Amikor valamely ország nem közöl részletes BHT adatokat összehasonlító áron, akkor közel kerülhetünk a valósághoz, ha a háztartási és közületi fogyasztást a fogyasztói, a bruttó felhalmozást a termelői, a külkereskedelmet pedig a behozatali és kiviteli árindexekkel „defláljuk". – Ha rendelkezésre áll, akkor a közületi fogyasztáshoz használhatjuk az alkalmazásban állók bruttó fizetésének az indexét is.

1. A BHT reálnövekedésének kiszámítása az árindex segítségével

	BHT folyó áron		Árindexek 1996=1,000	BHT 1996-os áron	Reálnövekedés 1997-ben 1996=100	
	1996	1997	1997	1997	Saját számításunk	KSH
	1	2	3	4(=2/3)	5(=4/1)	6
Háztartások fogyasztása	4416	5298	1,183 [1]	4478	101,4	102,0
Közületi fogyasztás	704	900	1,183 [1]	761	108,1	101,8
Összes beruházás	1849	2382	1,186 [2]	2008	108,6	108,3
Behozatal [1]	-2754	-3925	1,134 [3]	-3461	125,6	125,5
Kivitel [1]	2679	3886	1,148 [3]	3385	126,5	126,4
BHT összesen	6894	8541	1,191 [4]	7171	104,0	104,6

1) Fogyasztói árak
2) Termelői árak: az ipar belföldi árindexe
3) Árukivitel és -behozatal árindexei
4) Számításaink eredménye: 8541/7171=1,191. A valódi adat: 1,186, lásd a 2. táblázat 8. sorát.

Forrás: KSH: Magyar statisztikai évkönyv 1998;
MNB: Éves jelentés 1997

A három árindex összehasonlítása

Az infláció mérésére használatos három legfontosabb árindexet a 2. táblázat mutatja. Megjegyzéseink a következők:

- Általában a termelői árak növekedésének felgyorsulása és lelassulása időben megelőzi, és ezzel előre jelzi a fogyasztói árak növekedésének gyorsulását, illetve lassulását. Ez Magyarországon a rendszerváltás óta csak 1998-ban volt így. Ez évben a fogyasztói árak 14,4%-kal, a termelői árak csak 10,7%-kal nőttek, előre jelezve a fogyasztói árnövekedés 1999-es lelassulását (6., 7. sor). Annak előtte úgyszólván minden évben nagyobb volt a fogyasztói árak növekedése, mint a termelői áraké. Így az előbbi indexe 1989 és 1999 között 729-re, az utóbbié pedig csak 564-re nőtt (1., 2.

sor). Ennek a rendhagyó jelenségnek a fő oka nyílván az, hogy a termelői árindex csak az ipari termékek árát tükrözi, a fogyasztói árindex mezőgazdasági termékekét, valamint – s jelen esetben ez a fontos! – igen sok szolgáltatás árát is Már pedig igen sok szolgáltatás ára ugyancsak „megugrott" a tárgyidőszak alatt. Így például a „háztartási energia, fűtés" árindexe 1999-re az 1989-es szintnek közel a tizenötszörösére, 1480-ra (1989=100) emelkedett – főként az évtized első éveiben bekövetkezett magánosításokat követően.

- A BHT árindex éves növekedésének logikailag a fogyasztói és termelői árindex között kellene lennie (6., 7., 8. sor), hiszen a legnagyobb tételnek, a háztartások fogyasztásának a „deflátora" a fogyasztói árindex, az ugyancsak jelentős bruttó felhalmozás és export „deflátorának" pedig szinte meghatározója a termelői árindex. Amikor mindkettőnél nagyobb (1989, 1991, 1994) vagy mindkettőnél kisebb (1995, 1996), akkor ezt az okozhatja, hogy a közületi fogyasztás „deflátora" jelentősen eltér a fogyasztói árindextől és/vagy a beruházási és külkereskedelmi árindexek térnek el jelentősen a termelői árindextől.

2. Az infláció mérése

	Index, 1989=100										
	1989.	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.
1. Fogyasztói árak	100,0	128,9	174,0	214,0	262,0	311,4	399,0	493,2	583,3	667,1	729,0
2. Termelői árak[1)]	100,0	124,2	163,8	179,0	197,9	218,0	277,6	340,3	411,1	455,2	564,0
BHT											
3. volumen	100,0	96,5	85,1	82,3	81,8	84,2	85,4	86,3	90,3	94,7	
4. folyó áron	100,0	122,1	146,0	172,0	207,4	255,1	328,1	402,9	499,2	589,5	
5. Árindex (4/3)	100,0	126,5	171,6	209,0	253,5	303,0	389,7	466,9	552,8	622,5	
	Százalékos évi növekedés										
6. Fogyasztói árak	17,0	28,9	35,0	23,0	22,5	18,8	28,2	23,6	18,3	14,4	10,0
7. Termelői árak [1)]	13,4	24,2	31,9	9,3	10,5	10,2	27,3	22,6	20,8	10,7	
8. BHT árindexe	18,3	26,5	35,6	21,8	21,3	19,5	28,6	19,8	18,3	12,6	

1) Az ipar belföldi értékesítési árindexe
e: előzetes adat

Forrás: KSH: Magyar statisztikai évkönyv 1998;
Statisztikai havi közlemények, 1999/7.

Az infláció káros hatásai

Az infláció háromszorosan is káros: visszafogja a gazdasági növekedést; rontja az állampolgári és üzleti tisztességet; társadalmi feszültségeket okozhat.

A gazdasági növekedésre gyakorolt káros hatása kettős.

- Fékezi a beruházásokat, mert
  - csökkenti az előreláthatóságot. Annak, aki beruház, 5-10 évre előre kell gondolkodnia és úgy kell kiszámítania a beruházás jö-

vedelmezőségét, illetve azt, hogy a különböző beruházási lehetőségek közül melyik a legjövedelmezőbb. Inflációs körülmények között ez szinte lehetetlenné, illetve illuzórikussá válik. Nem lehet például 15%-os inflációt „beépíteni" a számításba, hiszen a 15%-os infláció egyik évről a másikra könnyen 25%-ossá válhat.

- csökkenti a megtakarításokat, hiszen infláció esetén a bankok ritkán fizetnek pozitív reálkamatot a lekötött betétekért. Ilyenkor a betétek reálkamata rendszerint negatív, vagyis a megtakarított pénz vásárlóértéke csökken.

  A reálkamat a kamatnak az a része, amely meghaladja az inflációs rátát. Ha például az infláció évi 10 százalék és a kamat évi 13 százalék, akkor a reálkamat 3 százalék. Ez pozitív reálkamat. Ha a kamat ilyenkor csak 7%, akkor a reálkamat negatív: -3%.

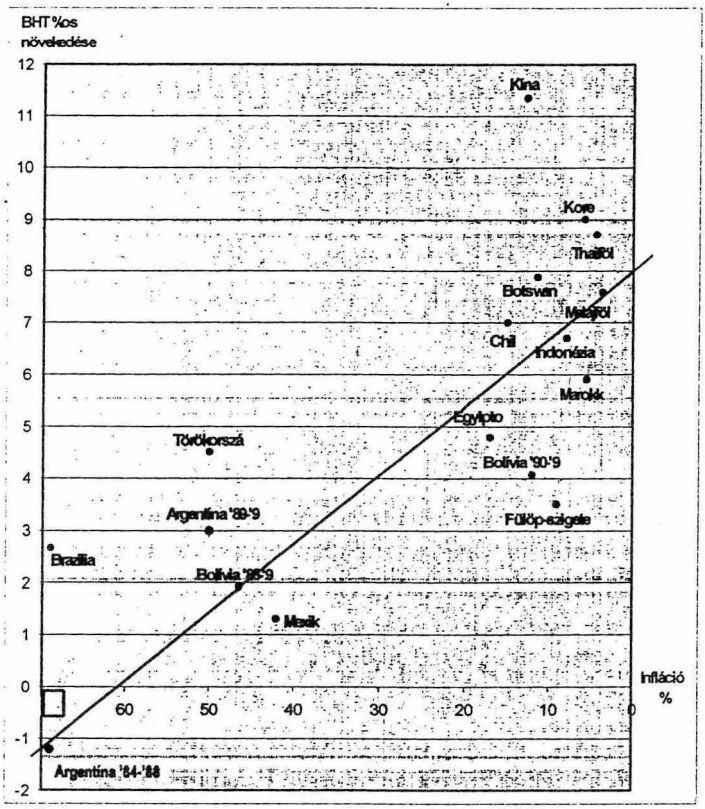
  A megtakarítások csökkenésével természetesen együtt jár a hitelkínálat csökkenése, vagyis a hitelkamatláb növekedése, mely természetesen a beruházások csökkenése irányában hat.

- Csökkenti a gazdaság hatékonyságát, hiszen nem ösztönöz költségcsökkentésre, megtakarításra, mert minden költségnövekedést a vevőre lehet hárítani az ár emelésével. Ezzel csökken az ország külföldi versenyképessége, nő a behozatal, csökken a kivitel, romlik a fizetési mérleg. Az infláció a fizetési mérleget még akkor is rontja, ha a nemzeti bank a külföldi versenyképességet a honi valuta gyakori leértékelésével próbálja fenntartani. Ez ugyanis leértékelési elvárást eredményez: az importőrök pontosan, nem ritkán előre fizetnek a külföldi áruért, az exportőrök haladékot adnak vagy elodázzák a külföldi valuta átváltását remélve, hogy a leértékelés után majd több hazai valutát kapnak érte. Ez természetesen időről-időre felduzzasztja a fizetési mérleg hiányát.

A 3. grafikon 15 országra vonatkozólag 17 megfigyelést tartalmaz. Három ország – Brazília, Fülöp-szigetek és Törökország – kissé, Kína pedig nagyon „kilóg a sorból", nyilván azért, mert a gazdasági növekedésnek az árstabilitáson kívül sok más meghatározója is van. – A fordított összefüggés az infláció és a gazdasági növekedés között azonban egyértelműen kitűnik.

3. Infláció és gazdasági növekedés

Más megjelölés híján: 1985-1995 vagy 1984-1994; éves átlagok

Argentína és Bolívia esetében a tíz évet két ötéves időszakra bontottuk, mert a második időszakban lényegesen alacsonyabb volt az infláció, mint az elsőben.
Forrás: IMF: International Financial Statistics;

- Az infláció az állampolgári és üzleti tisztességet azzal rontja, hogy anyagi előnyökhöz juttatja azokat, akik halogatják adójuk befizetését, tartozásaik rendezését, hogy azt csökkent vásárlóértékű pénzben fizethessék.

- Az infláció bizonyos néprétegek számára anyagilag rendszerint előnyös, mások számára közömbös, még mások számára káros.

- A vállalatok és vállalkozók az inflációt, annak felgyorsulását azonnal belekalkulálják áraikba, így legalábbis nem vesztenek rajta. De nyerhetnek, ha például kölcsöntőkével dolgoznak. Amikor az infláció 7%, felvesznek kölcsönt 10%-ra. Azután az infláció felgyorsul 15%-ra. Ezt azonnal belekalkulálják az árba, a kamat viszont marad 10%. Így jelentős inflációs nyereségre tesznek szert.

- Fejlett, demokratikus országban, ahol a szakszervezetek erősek, a bérből és fizetésből élők az inflációt beleszámítják bérköveteléseikbe, s így védekezni tudnak ellene, nem csökken az életszínvonaluk.

  Magyarországon a szakszervezetek gyengék és képtelenek a bérből és fizetésből élőket megvédeni az infláció káros hatása ellen. Így Magyarországon a bérből és fizetésből élők az infláció vesztesei közé tartoznak.

- A fix jövedelműek, akik nyugdíjból, járadékból, megtakarításuk jövedelméből élnek, az infláció vesztesei mind a fejlett, mind a kevésbé fejlett országokban.

- Az állam veszít azáltal, hogy egyrészt az adóalanyok késlekednek az adófizetéssel. Másrészt még a pontosan fizetők adója is csak hónapokkal a jövedelemszerzés után folyik be – csökkent vásárlóértékű pénzben. – Nyer viszont azzal, hogy az inflációt kompenzáló fizetésemelések következtében a háztartások magasabb kulcsú személyi jövedelemkategóriába kerülnek. Így például változatlan vásárlóértékű bruttó fizetésüknek a korábbinál nagyobb százalékát fizetik adóba. Nettó fizetésük reálértéke csökken, az állam pedig inflációs adóbevételekhez jut.

  Természetesen, ha az inflációt maga az állam gerjeszti pénzkibocsátással, akkor anyagilag csak nyerhet rajta – szociális feszültségeik támasztása és az adómorál rontása árán. – Amint láttuk, a II. világháború befejezése után az állam tizenöt hónapig

az újjáépítést csaknem kizárólag inflációs pénzkibocsátással finanszírozta. Az infrastruktúra nagyobbik része újra használhatóvá vált, de a középosztály és a munkásság igen nagy mértékben elszegényedett.

Az infláció következtében tehát egyfelől jelentős vagyonok keletkeznek, másfelől széles néprétegek szegényedhetnek el. Ha az inflációt nem maga az állam gerjeszti, és ha a személyi jövedelemadó kulcsait hozzáigazítják az inflációhoz, akkor csökken a költségvetési bevételek reálértéke a kiadásoké viszont szinten marad. Csökken tehát az állam szolgáltatásainak reálértéke például az oktatás, egészségvédelem, honvédelem, szociális ellátás, infrastruktúra fejlesztése stb. terén. Nem meglepő tehát, hogy a tartós infláció gyakran szociális feszültségeket támaszt.

AZ INFLÁCIÓ OKAI ÉS KEZELÉSE

Mint minden káros gazdasági jelenség, az infláció is csak akkor kezelhető vagy szűntethető meg, ha a kormány tisztában van azzal, hogy mi okozta, hiszen csak akkor lehet a megfelelő ellenintézkedéseket foganatosítani. – Hibás diagnózis olyan intézkedésekre készteti a kormányt, amelyek az inflációt nem csökkentik, a gazdaságnak viszont mérhetetlen károkat okozhatnak.

Az infláció okai

Árstabilitás akkor van, ha a piaci kereslet és kínálat azonos ütemben nő vagy (esetleg) csökken. Infláció rendszerint akkor van, ha ez a dinamikus egyensúly megbomlik úgy, hogy a kereslet meghaladja a kínálatot. Ez kétféleképpen történhet:

- a kereslet „előrefut", mert
  - a pénzmennyiség gyorsabban nő, mint a termelés. Ennek okozója rendszerint a kormányzat (kormány és/vagy a nemzeti bank), mely működteti a bankóprést. Nem ritkán azonban a fi-

zetési mérleg többlete okozza a forgalomban lévő pénzmennyiség ilyetén növekedését.

- megnövekszik a vásárlási készség, vagyis a pénz forgási sebessége. Ezt tartós, esetleg gyorsuló infláció esetén az inflációs várakozás okozza: a háztartások számítva a folyamatos árnövekedésre, igyekeznek megszabadulni pénzüktől, mielőtt értékét veszti.

- a kínálat visszaesik. Ez fejlett piacgazdaságban csak rendkívüli körülmények között fordulhat elő: háború, blokád, természeti csapás, mint például földrengés, amely elpusztítja a termelőtőke egy részét. Árvíz, aszály, jégeső stb., amely elpusztítja a termés egy részét, nem szükségképpen okoz tartós és folyamatos árszintnövekedést, vagyis inflációt, hisz az árszintnövekedés gyakran csak időleges: a legközelebbi termés-betakarításig tart.

  Az effajta infláció piaci eszközökkel nem orvosolható.

  Az átalakuló magyar gazdaságban azonban a hazai áruk kínálata különleges okokból erősen visszaesett és 1993-tól kezdve ez volt az infláció fő oka úgy, hogy ezzel a típusú inflációval a következő alfejezetben bővebben foglalkozunk.

Előfordulhat az is, hogy az ország kereskedelmi partnerországaiban tartósan magasabb az infláció, mint a hazai piacon. Az importcikkek megdrágulnak. Ez már önmaga növeli a hazai árszintet. Az importcikkek drágulása azonban átgyűrűzik az importtal versenyző hazai árukra. – Az exportőrök kihasználják és követik a külföldi gyorsabb árnövekedést, s ez maga után vonja az exportált, de a hazai piacon is kínált áruk árának a növekedését. Ilyenkor beszélünk importált inflációról.

1989 és 1993 között volt egy érdekes és különleges tényező, amely táplálta a magyarországi inflációt. Ez volt a „sorban állás" néven ismert jelenség. Eredete a következő. A kommunizmusban a bankok, elsősorban az MNB, annak a vállalatnak hiteleztek, amelynek a hitellel való ellátására utasítást kaptak a Tervhivataltól vagy a Pénzügyminisztériumtól. A hiteleket kormányutasításra

folyósították és ezek (hallgatólagos) kormánygaranciát élveztek. Ha a vállalat netalán nem tudott fizetni, vagy kapott kormánytámogatást, amiből fizethetett, vagy a hitelt egyszerűen törölték mind a vállalat, mind a bank könyveiből.

Amikor a Magyar Nemzeti Bank kereskedelmi banki tevékenységének legnagyobb részét átadta újonnan létre hozott (de állami tulajdonban lévő) kereskedelmi bankoknak, felosztotta közöttük a vállalatokkal szembeni követeléseit. A kormány hallgatólagos garanciája a rendszerváltással megszűnt, s a bankok azon vették magukat észre, hogy mérlegük tele van behajtatlan hitelekkel. Igen sok vállalat ekkor már nemcsak a bankoknak, de a neki beszállító vállalatnak sem tudott fizetni. Mivel B vállalat nem kapta meg A vállalattól a neki járó összeget, ő sem tudott fizetni C vállalatnak, az meg emiatt D-nek és így tovább. – A sorban állás növelte az országban lévő hitelek állományát. Már pedig nem a pénzmennyiség növekedése a valódi inflációs tényező. A pénzforgalom ellenőrzése csak eszköz a hitelfolyósítás ellenőrzésére, megengedhető keretek közt való tartására. – A sorban állás továbbgyűrűzése következtében nőtt a hitelállomány és e növekedés teljes egészében kiesett a Nemzeti Bank ellenőrzése alól. – Így a továbbgyűrűző sorban állás inflációs tényező volt, de nem volt jelentős tényező. – Hogy hogyan oldotta meg 1993-ban a kormány a sorban állás problémáját, azt a fiskális politikáról szóló tanulmányban fogjuk látni.

Kínálathajtotta infláció?

A szakirodalomban sok szó esik kínálathajtotta inflációról is (amelyet a keresletvonzatú inflációval állítanak szembe: „cost push – demand pull"). Ez elvileg úgy „működik", hogy a szakszervezetek olyan béremeléseket harcolnak ki, amelyek meghaladják a termelékenység növekedését. Ez természetszerűleg az egy termelékenységre jutó költség növekedésével jár, amelyet azután a vállalatok a fogyasztókra hárítnak áremelés formájában.

A gyakorlatban azonban ebből csak akkor lehet infláció, ha a kormány a termelékenység növekedésén túlmenő béremeléseket „megfi-

nanszírozza" a pénzmennyiség növelésével. – Mi történik, ha ez nem teszi? – A vállalatoknak a túlzott béremelés következtében megnövekedett az önköltségük. Így változatlan mennyiségű termék előállításához több forgótőkére van szükségük. – Ha vannak pénztartalékaik, akkor semmi baj. De a legtöbb jól működő vállalatnak csak éppen annyi pénztartaléka van, amennyi – a múlt tapasztalata alapján – a folyó kifizetésekre elegendő. A szükséges többletet tehát kölcsön kell venni. A kölcsönadható pénzmennyiség azonban nem nőtt. A vállalatok tehát felhajtják a kamatlábat, de elegendő többletkölcsön még így sem jut valamennyinek. Az előtt a sok előtt, amelyiknek nem jut, ugyancsak korlátolt lehetőségek állnak: a szerződésileg biztosított béremelés megtagadása? – Ez valójában nem lehetőség, hiszen a szakszervezetek bíróság előtt támadhatnák a szerződésszegő vállalatot, amelyik elvesztené a pert. Rosszabbik esetben a munkások sztrájkba lépnek. – A kialkudott magasabb bért kifizetni a profit csökkentése árán? – Vagy kevesebbet termelni, hisz az eddigi mennyiségre már nincs elég pénz? – Mindkettő a profit csökkenését, az pedig a vállalatvezetőség menesztését vonná maga után.

A kormány szempontjából a béremelések finanszírozásának megtagadása országos sztrájkhullámot és/vagy csődhullámot vonna maga után. – Ezt egyetlen demokratikusan megválasztott kormány sem vállalhatta. Egyes kormányok megpróbáltak beleavatkozni a vállalatok és a szakszervezetek közötti bértárgyalásokba. Mások elrendelték a bérek és árak befagyasztását. Még mások sztrájktilalommal próbálkoztak. Természetesen egyik módszer sem volt eredményes és végül minden esetben megfinanszírozták a termelékenység növekedését meghaladó béremeléseket a pénz mennyiségének a BHT reálnövekedését meghaladó növelésével. – Ez azután bér-ár spirál keletkezését vonta maga után. A munkások reálbére az árnövekedés következtében nem emelkedett, így a következő „menetben" újabb túlzó bérköveteléssel álltak elő. Ennek nagy részét meg is kapták, hisz a vállalatok már megszokták, hogy ezt a kormány úgyis finanszírozza.

Mindebből az következik, hogy költséghajtotta infláció – nincs. Amit költséghajtotta inflációnak neveznek – helyesebben: neveztek –, az nem más, mint a keresletvonzatú inflációnak egy olyan válfaja, ahol a pénzmennyiség túlzó növelését a bérek túlzó növekedése váltja ki.

A bér-ár spirál tipikus példája az ötvenes-hatvanas évek Angliája volt, ahol a szakszervezetek erősek voltak, a kormány pedig gyenge volt. – Sok tinta folyt el Angliában akkor a költséghajtotta inflációról. Az ország pedig gazdaságilag „Európa beteg emberé"-vé vált (mint ahogy a Török Birodalom volt politikailag „Európa beteg embere" az első világháború előtt): magas infláció, a külföldi versenyképesség csökkenése a sorozatos leértékelések ellenére, magas munkanélküliség, a BHT lassú növekedése...

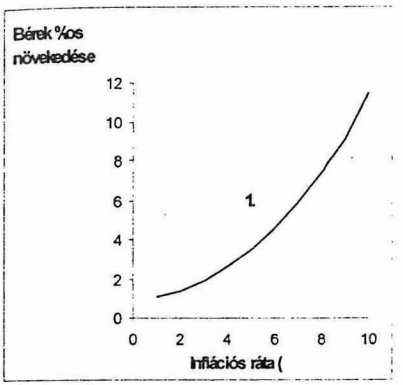
Közben azonban Milton Friedman 1962-ben közzétett monetarista tanai, miszerint az inflációt úgy lehet megfékezni, hogy a pénzmennyiség csak olyan ütemben nő, mint a termelés, eljutottak világszerte azokig a személyekig, ahol a gazdaságpolitikai döntéseket hozzák. – Margaret Thatcher miniszterelnök azután a hetvenes évek végétől kezdve ezekre alapozta az angol kormány gazdaságpolitikáját. Ugyanakkor pedig alaposan megnyirbálta a szakszervezetek hatalmát. Addig a szakszervezet az érdekelt munkások megkérdezése nélkül elrendelhette a sztrájkot. Thatcher törvénybe iktatta: törvénytelen olyan sztrájk, amelyet nem az érdekelt munkások határoztak el „egy fő = egy szavazat" útján történő titkos szavazással. A sztrájkok egyszeriben megritkultak. A vállalatok pedig tudták, hogy ez a kormány nem fogja finanszírozni a túlzott béremeléseket, s így két jó okuk is volt arra, hogy ellenálljanak a túlzó bérköveteléseknek. – Hasonló fejlemények játszódtak le a többi fejlett piacgazdaságú országban is. – A költséghajtotta infláció ma már a múlté.

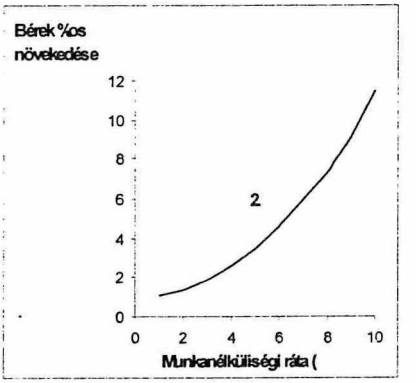
Munkanélküliség és infláció – a Phillips görbe

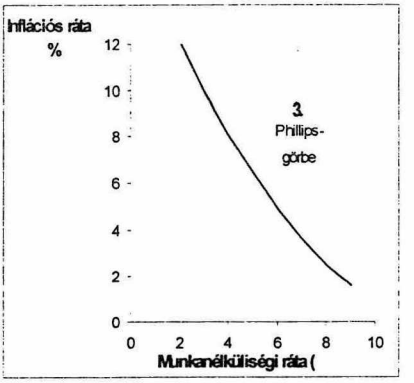
A költséghajtotta infláció elmélete a maga fénykorában kitermelt egy közgazdasági babonát, amely valaha nagyon divatos volt, s néha még ma is felbukkan a szakirodalomban. Így a „közgazdasági műveltség" megkívánja, hogy megismerjük. Az elméletet Alban William Phillips (1914-1975) angol közgazdász röptette szárnyra – elsősorban angliai megfigyelései alapján.

4. A Phillips-görbe

Elmélet (1., 2., 3.) és a magyarországi tapasztalat

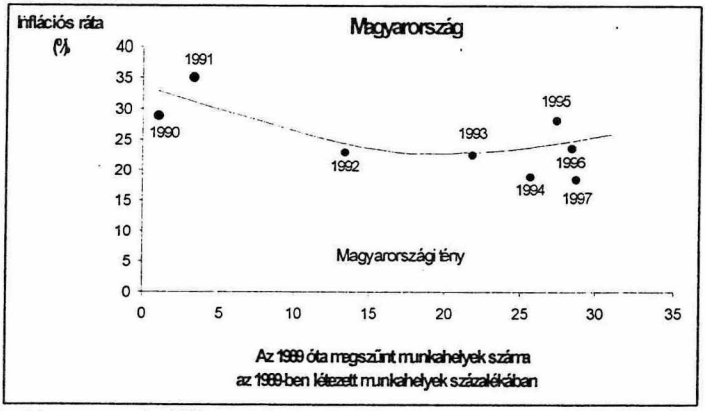

A grafikon folytatása a túloldalon

A 4. grafikon folytatása

Forrás: Magyarország: Központi Statisztikai Hivatal

Logikai levezetése a következő (lásd a 4. grafikont):

1. Az árak megnövekedése elsősorban a bérek növekedésétől függ. Vagyis az inflációs ráta egyenesen aránylik a bérnövekedési rátához.

2. A bérek növekedése egyenesen aránylik a munkanélküliségi rátához: minél nagyobb a bérek százalékos növekedése, annál magasabb a munkanélküliségi ráta. Következésképpen:

3. az árak növekedése (inflációs ráta) fordítva aránylik a munkanélküliségi rátához. Minél magasabb a munkanélküliségi ráta, annál alacsonyabb az inflációs ráta és fordítva.

Folytassuk a 3. grafikon alapján:

- Minél alacsonyabb az infláció, annál gyorsabb a gazdasági növekedés.
- Minél nagyobb a munkanélküliség, annál gyorsabb a gazdasági növekedés?

Ha ez általánosan igaz volna, akkor Phillips „törvénye" a közgazdaságtannak ugyanolyan irgalmatlan tétele volna, mind az a malthusi (vadkapitalizmusban érvényes) „törvény", miszerint a bérek óhatatlanul az éhbér felé tendálnak, s amely miatt a közgazdaságtan jó időre „lehangoló tudomány"-nak („dismal science") számított.

Szerencsére nem igaz általánosan. Maga Phillips élete végéig tiltakozott az ellen, hogy ő valamiféle általános törvényszerűséget fedezett volna fel. A Phillips-görbe az ötvenes-hatvanas évek angliai megfigyeléseit rögzítette. Ott és akkor a bérnövekedés valóban meghatározó volt az árnövekedés szempontjából. Ez az első, logikai kiinduló tétel azonban másutt még abban az időben sem volt érvényes, mert a keresletnek továbbra is fontos szerepe volt az árak alakulásában. A kereslet „megugrása" megnövelheti az árakat s ezek gyorsabban nőhetnek, mint a bérek. De második tétel sem általános érvényű. A foglalkoztatottsággal nem törődő erős szakszervezetek magas béremelést harcolhatnak ki olyankor is, amikor magas a munkanélküliség. – Más országok megfigyelései nem igazolják a Phillips-görbét, s ma már az angliai megfigyelések nem igazolják.

A legújabb magyarországi megfigyelések azonban mintha valamelyest igazolnák. Magyarországon, mint látni fogjuk, az inflációnak semmi, de semmi köze sem volt a bérek alakulásához. A bérnövekedés nemcsak, hogy nem előzte meg az árnövekedést, de még csak nem is követte azt. Innen a reálbérek jelentős csökkenése 1989 óta. Ugyanúgy: a munkanélküliség növekedésének (grafikonunkon: a foglalkoztatottság csökkenésének) semmi köze sem volt a bérek emeléséhez,

már csak azért sem, mert a tárgyidőszak alatt a reálbérek csökkentek. Így a 4. grafikon Magyarországra vonatkozó négyszöge hathatós figyelmeztetés arra, hogy két tényező együttes változásában nem szabad automatikusan és kritikátlanul okozati összefüggést keresni.

Az infláció kezelése

Mint már mondottuk, minden inflációt aszerint kell kezelni, ami okozta (lásd az 5. táblázatot!).

Ha az inflációt keresletelőrefutás okozta, akkor kereslet-visszafogó gazdaságpolitikai intézkedéseket kell hozni: restriktív pénz-, fiskális- és esetleg jövedelempolitika, amelyekkel a kormány „felitatja" a vásárlóerőnek azt a részét, amelyre nincs árufedezet.

Természetesen, ha a keresletelőrefutást maga a kormányzat idézte elő azzal, hogy a pénzmennyiséget a BHT reálnövekedésénél nagyobb mértékben növelte, akkor kevésbé fájdalmas az olyan megoldás, hogy a kormányzat nem csinál ilyen típusú inflációt.

Ha a pénzmennyiség a fizetési mérleg krónikus többlete miatt növekszik, akkor az a kérdés, mi okozta a többletet. Ha tőkebeáramlás okozta, akkor azt pénzpolitikai eszközökkel kell „felitatni", vagyis a beáramló külföldi tőke egy részét sterilizálni. – Ha viszont a folyó fizetési mérleg többlete okozta, akkor lehetőség nyílik a vámtarifák csökkentésére, sőt, esetleg a hazai valuta felértékelése is szóba jöhet.

Ugyancsak az import liberalizálása, a vámtarifák csökkentése, esetleg felértékelés a gyógymód az importált infláció esetén. – Itt sose szabad elfelejteni azt, hogy a hazai valuta jelentős leértékelése (a folyó fizetési mérleg egyensúlyának helyreállítása végett) inflációt gerjesztő tényező, s ha a kormány el akarja kerülni az infláció felgyorsulását, a leértékelésnek restriktív pénz- és fiskális politikai intézkedésekkel kell párosulnia.

Legnehezebb természetesen az ügető-vágtató infláció megfékezése hisz ezt már nem objektív külső vagy belső behatás, hanem szubjektív inflációs várakozás táplálja, s ezt kell letörni. Mindenekelőtt célszerű, ha a kormány ilyenkor nem táplálja a piac inflációs várakozását azzal, hogy nyilvánosságra hozza saját inflációs elvárását. A leghatásosabb módszer hihető inflációs csomagterv meghirdetése és végrehajtása. A hangsúly a „hihető"-n van. A gazdaság szereplőit meg kell győzni arról, hogy a kormány a kilátásba helyezett intézkedéseket tűzön-vízen keresztül foganatosítja. – Ezt tette Thatcher miniszterelnök Angliában, miután 1979-ben hatalomra került. Sikerült is neki az inflációs rátát három év alatt 18%-ról 5% alá szorítani.

5. Az infláció keletkezése és orvoslása a piacgazdaságban

AZ INFLÁCIÓ OKAI				AZ INFLÁCIÓ ELLENI KÜZDELEM ESZKÖZTÁRA
KERESLETVONZATÚ INFLÁCIÓ Jövedelemnövekedés (nő a forgalomban lévő pénzmennyiség)				KERESLET-VISSZAFOGÁS
Technikai meghatározás	**Okozója**	**Okozó intézkedés vagy fejlemény**	**Statisztikai mutató**	
A forgalomban lévő pénzmennyiség gyorsabban növekszik, mint a megtermelt áru- és szolgáltatásmennyiség (BHT reálértéke)	• Pénzügyi hatóság (Kormány és/vagy a nemzeti bank)	• Liberális hitelpolitika	• Alacsony vagy negatív reálkamat • A gazdasági hitelállomány gyors növekedése	• Szigorú (restrikciós) hitelpolitika
		• Kötvények, kincstárjegyek, nyiltpiaci nettó bevonása	• Csökken a kintlevő kötvény és kincstárjegy-állomány	• Pénzmennyiség csökkenést nyiltpiaci műveletek: nettó értékpapír kibocsátás
		• Inflációs fiskális politika	• Nő a nemzeti banknak a kormánnyal szemben fennálló követelése. Kölcsönnel finanszírozza a költségvetési deficitet.	• Költségvetés egyensúlya vagy a hiány piaci finanszírozása kincstárjegyek és/vagy államkötvények kibocsátása útján
	• Külső hatás	• A fizetési mérleg javulása	• Nő az MNB arany- és devizakészlete	• Lásd a pénzmennyiség növekedését szabályozó fenti módszereket. Krónikus esetben: forint felértékelése • Import liberalizálása; • Vámok csökkentése
	• Spontán pénznövekedés hazai változata	• Sorban állás	• A vállalatközi hitelállomány gyors növekedése	• Intézkedési csomagterv kidolgozása a sorban állás növekedésének megállítására és a meglévő vállalatközi hitelrendszer felszámolására

Folytatás a következő oldalon!

Az 5. táblázat folytatása

AZ INFLÁCIÓ OKAI				AZ INFLÁCIÓ ELLENI KÜZDELEM ESZKÖZTÁRA
KERESLETVONZATÚ INFLÁCIÓ Jövedelemnövekedés (nő a forgalomban lévő pénzmennyiség)				**KERESLET-VISSZAFOGÁS**
Technikai meghatározás	**Okozója**	**Okozó intézkedés vagy fejlemény**	**Statisztikai mutató**	
Pénzforgalom gyorsulása	• Spontán: inflációs várakozás	• Évek óta tartó, sőt gyorsuló infláció • Pánikhangulat, rossz hírek, külső esemény vagy előrejelzések hatására.	• Nő a névleges BHT és a pénzmennyiség aránya • Kiskereskedelmi forgalom ugrásszerű növekedése	• A kormány hihető inflációellenes csomagtervet hoz nyilvánosságra
	• Kormány	• Hivatalos előrejelzések	• Csökken a lakossági megtakarítás rátája • Esetleg: csökken a megtakarítások állománya	• A reálértéket megőrző, sőt esetleg növelő befektetési lehetőségek létrehozása.
IMPORTÁLT INFLÁCIÓ				**KERESLET-VISSZAFOGÁS**
Technikai meghatározás	**Okozója**	**Okozó intézkedés vagy fejlemény**	**Statisztikai mutató**	
A főbb piacoknak a külkereskedelmi részaránnyal súlyzott árindexe gyorsabban növekedik, mint a hazai árindex	• Külföldi infláció	• A főbb külföldi piacokon gyorsabban növekednek az árak, mint a belföldi piacon	• Nő az export- és importcikkek belföldi ára, valamint az importtal versenyző hazai termékek ára	• A hazai valuta felértékelése • Vámtarifák csökkentése
Hazai pénznemben számítva hirtelen megdrágul az import, az export és az importtal versenyző hazai árutömeg	• Kormány	• A forint jelentős reálefféktív leértékelése		• Kereslet-visszafogó/ restriktív pénz-, költségvetési- és jövedelempolitika (lásd fenn)

Folytatás a következő oldalon!

Az 5. táblázat folytatása

AZ INFLÁCIÓ OKAI				AZ INFLÁCIÓ ELLENI KÜZDELEM ESZKÖZTÁRA
KÖLTSÉGHAJTOTTA INFLÁCIÓ? Bérnövekedés				BÉR- ÉS ÁRPOLITIKA?
Feltétele	**Okozója**	**Okozó intézkedés vagy fejlemény**	**Statisztikai mutató**	
Csak akkor lehetséges, ha a pénzmennyiség a fenti 4 ok valamelyike miatt gyorsabban nő, mint a BHT reáléréke, vagyis: ha a kormányzat a produktivitás növekedését meghaladó bérnövekedéseket „finanszírozza". Tehát: az ún. „költséghajtotta infláció," a keresletvonzatú infláció olyan változata, ahol a pénzmennyiség növelése a bérnövekedés hatására történik	• Vállalatok	• Magyarországon: populista bérpolitika az állami vállalatokban	• A bérek gyorsabban növekednek, mint a termelékenység: nő a termékegységre jutó költség	• A bérek és / vagy árak befagyasztása (nem hatékony) • A profitmaximalizálás elvének érvényesítése az állami szektorban
	• Szakszervezetek	• Sztrájk		• Sztrájktilalom (nem hatékony) • Kormánynak a béralkuba való beavatkozása (nem hatékony)
	Ár-bér spirál			
	• Fő okozója a kormány, mely „finanszírozza" a béremeléseket	• A bérnövekedés az árak növekedését idézi elő, az újabb bérkövetéseket támaszt, amelyek - kielégítve - újabb árszintnövekedésre vezetnek stb.	• Az árak növekedése bizonyos idő után követi a bérek növekedését.	• Hihető inflációellenes csomagterv, amely tartalmazza a pénzmennyiség növekedésének szigorú szabályozását

AZ INFLÁCIÓ KEZELÉSE A MAGYAR GAZDASÁGBAN A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA

Az árszintnövekedés okai és az alkalmazott gazdaságpolitika

Történelmi visszapillantás

A szocializmusban az árakat a hatóság szabta meg, 1967-től az Országos Anyag- és Árhivatal. Az árak elvileg egyszer s mindenkorra rögzítettek voltak, hisz – úgymond – a szocialista tervgazdálkodás többek között azért a legfejlettebb gazdasági berendezkedés, mert ott – a kapitalizmustól eltérően – sem munkanélküliség, sem infláció nincsen. – A nagybani árak főként a vállalatok közötti elszámolás lehetővé tételét célozták. Ezekből származtak, kiskereskedelmi árréssel növelve, a fogyasztói árak. Így az áraknak vajmi kevés közük volt akár a valós előállítási költséghez, akár a kereslethez. A világpiaci árakat nem is említjük.

A fogyasztói cikkek és bizonyos szolgáltatások (pl.: lakás) árának (lakbérnek) megállapítását gyakran populista politikai szempontok motiválták, s az ár alacsony volt a bérekhez, fizetésekhez viszonyítva.

Ugyanakkor a Tervhivatal a megtermelendő termékmennyiséget rendszerint túl alacsonyra szabta az Árhivatal által megállapított árhoz viszonyítva. Részint, mert semmiféle támpont nem állt rendelkezésére annak felbecsülésére, hogy a szabott áron forgalomba hozott áru iránt mekkora lesz a kereslet. Részint pedig azért, mert még a hruscsovi enyhülés korszakában sem lehetett túl sok erőforrást elvonni a termelőeszközöket és hadianyagot gyártó iparágaktól. – Az eredmény az volt, hogy igen sok fogyasztási cikkből a fennálló, hatóságilag szabályozott ár- és bérviszonyokról sosem volt annyi, amennyi ki tudta volna elégíteni az iránta megnyilvánuló keresletet. Így a szocialista gazdaság, Kornai János szavaival, hiánygazdaság volt, árszintjét pedig az elfojtott infláció jellemezte. A fogyasztók szívesen fizettek volna többet is igen sok árucikkért, mint annak hivatalos ára, de a cikk csak a hiva-

talos áron és korlátolt mennyiségben volt hozzáférhető. – Feketepiac volt, hiszen nagy volt a kísértés arra, hogy a kereskedők a nekik kiutalt árut a pult alatt adják el felárral, s az államnak a hivatalos árat befizetve, zsebre tegyék a különbözetet. A feketepiac azonban nem volt általános és nagyarányú, mert szigorúan büntették. – „Szocialista összeköttetéssel" természetesen minden „hiánycikkhez" hozzá lehetett jutni. – Az elfojtott inflációt mutatják a 6. táblázat adatai az első három ötéves időszakban.

6. Infláció Magyarországon

Történelmi visszapillantás

A fogyasztói árindex évi átlagos növekedése (%)	
1960-1965	0,5
1965-1970	0,9
1970-1975	2,8
1975-1980	6,3
1980-1985	6,7
1985-1986	5,3
1986-1987	8,6
1987-1988	15,9

Forrás: KSH: Magyar statisztikai évkönyv 1997

A hetvenes évek közepétől kezdve, amikor már kétségek támadtak Magyarországon aziránt, hogy a tervgazdálkodás sztálini változata működőképes, az Árhivatal kezdte figyelembe venni a termelési költségeket is, különös tekintettel a nyugatról importált nyersanyagok árára. Ezt tükrözik az 1975 és 1987 közötti inflációs ráták. A kétszámjegyű infláció azonban csak 1988-ban szabadult el (lásd még 2. táblázatot).

1988-1992

Az 1988-1992-es ötéves időszakban az árszint az 1987-esnek közel háromszorosára nőtt. Ennek a jelentős felgyorsulásnak okai a következők voltak:

- 1988. január elsején bevezették az általános forgalmi adót (áfa).

  Az áfa kulcsa a legtöbb árura 25%, bizonyos cikkek és szolgáltatások esetén ez kevesebb is lehet, de a magyarországi áfa-kulcs az egyik legmagasabb a világon.

- Az addig rögzített árak fokozatos felszabadítása, ugyancsak 1988-ban kezdődött, s körülbelül négy évig tartott.

- Ugyancsak 1988-ban kezdődött meg – valószínűleg a Nemzetközi Valutaalap nyomására (amellyel az év májusában írt alá a kormányzat készenléti megállapodást) – az ártámogatások leépítése. Ezek összege 1988-ban még 102 milliárd, a költségvetési kiadások 19%-a volt. Ez 1993-re 73,2 milliárdra, a kiadások 7,4%-ára apadt, amely reálértékben 70%-os csökkenést jelent.

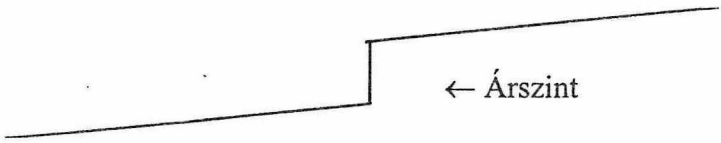
- 1990-ben megszűnt a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, a szocialista országok gazdasági integrációs szervezete (KGST). Ennek két következménye növelte a magyarországi árszintet. A volt szocialista országok vámot vetettek ki egymás árujára és az egymás közötti elszámolásban a KGST árairól áttértek a világpiaci árakra és dollárral való fizetésre. Ez jelentősen megdrágította Magyarországnak a volt szocialista országokból származó behozatalát.

- Irak Kuvait ellen intézett agressziója (1990 augusztusa) következtében 1990-ben mintegy 30%-kal felszökött a kőolaj ára, s ez maga után vonta az energiaárak, amaz pedig az általános árszint növekedését.

- Három egymást követő évben, 1990-ben, 1991-ben és 1992-ben súlyos aszály pusztított Magyarországon, amely növelte a mezőgazdasági termékek árait.

Mind a hat esemény egyszeri árszintnövekedést eredményezett, és egy 1991-ben közzétett tanulmány szerint ezek együttesen okozták az 1987 és 1991 közötti öt évben az árszint (157%-os) növekedésének túlnyomó részét. (Nagy Pongrác: Az infláció kezelése a magyar gazdaságban. Gazdaság és Társadalom, 1991/4-5 és 1991/6) Ebben az időszakban valódi infláció alig volt.

Az effajta egyszeri árszintnövekedések közül az első kettőt lehet fejlett piacgazdaságban valamelyest mérsékelni kereslet-visszafogó politikával (lásd a 5. táblázatot), a harmadikat és negyediket pedig az importált infláció ellen használatos gazdaságpolitikai eszközökkel. Magyarországon azonban még 1999-ben sem fejlett a piacgazdaság, s az évtized elején az ország az átalakulás legelején volt. – Másrészt – s ez a fontosabb – fejlett piacgazdaságban a kormányok ezt meg sem próbálják, mert tudják, hogy az egyszeri árszintnövekedés – egyszeri. Vagyis a felszökkenés után az árak stabilizálódnak a magasabb szinten, s utána éves növekedésük nem haladja meg a korábbi évek ütemét, valahogy így:

Tudják tehát, hogy az ár-mérséklő intézkedések több kárt okoznának a gazdaságnak a termelés visszafogásával, mint amennyi hasznot hajtanának az árszintnövekedés mérséklésével.

A kőolajár felszökésének inflációs hatását rövid távon nem lehet piacgazdasági intézkedésekkel mérsékelni (csak hosszú távon, energia-

megtakarítást eredményező strukturális reformokkal). Ennek mérséklését a fejlett ipari országok meg sem kísérelték 1990-ben, mint ahogy nem kísérelték meg az 1974-es olajárobbanás hatását sem mérsékelni.

Az aszálykárok okozta árnövekedés elleni védekezés piacgazdasági módja az aszály sújtotta termékek olcsó importja. Ez az út Magyarország számára nem volt nyitva, hisz a forint alulértékelése miatt az aszály súlytotta termékek világpiaci ára jóval magasabb volt még a megnövekedett magyarországi áraiknál is.

Az egyetlen helyes gazdaságpolitikai megoldás a sorozatos árszintnövekedések elfogadása, sőt a pénzmennyiség megfelelő növelésével történő finanszírozása lett volna, hogy így elkerülhető legyen a recesszió.

A magyar kormány az 1988 és 1992 közötti sorozatos egyszeri árszintemelkedéseket keresletvonzatú inflációnak tekintette és példátlanul szigorú kereslet-visszafogó politikával próbálta orvosolni. Ez a politika teljesen sikertelen volt az árszintemelkedések mérséklésére (lásd a 2. táblázatot), viszont Magyarország történetében példátlanul súlyos gazdasági válságot eredményezett.

1993-1996

1992 és 1996 között az árszint tovább emelkedett – négy év alatt 130%-kal. Egyszeri behatások ekkor már nem voltak. Ez már infláció volt a javából. Oka szinte egyedülálló volt a békeidők gazdaságtörténetében: a kínálat visszaesése a kereslethez viszonyítva. – 1989 és 1996 között a magyar áruk és szolgáltatások belföldi kínálata 16,2 százalékkal esett vissza (7. táblázat, 6. sor) a kormány hibás gazdaságpolitikája, elsősorban a kíméletlen kereslet-visszafogó politika következtében. Ugyanez idő alatt a belföldi kereslet „csak" 10 százalékkal csökkent (7. sor). A különbözetet külföldről kellett behozni. A külföldi áru azonban – gyakran azonos minőség mellett is – a magyarországi

viszonylag alacsony munkabérek, valamint az alulértékelt forint miatt jóval drágább volt, mint a magyar áru.

7. Az infláció oka 1992 óta: a belföldi kínálat csökkenése

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
1. BHT milliárd Ft folyó áron	1722	2089	2498	2942	3548	4365	5614	6894
2. Áru- és szolgáltatás-kivitel, milliárd Ft, folyó áron	621	651	818	925	937	1263	1915	2679
3. Magyar áruk és szolgáltatások belföldi kínálata, milliárd Ft folyó áron (1-2)	1101	1438	1680	2017	2611	3102	3699	4215
4. BHT árindexe, 1989=100	100,0	126,5	171,6	209,0	253,5	303,0	380,7	456,5
5. Magyar áruk és szolgáltatások belföldi kínálata, milliárd Ft 1989-es áron (3/4)	1101	1137	979	965	1030	1023	927	923
6. Index, 1989=100	100,0	103,2	88,9	87,6	93,6	92,9	88,2	83,8
7. Belföldi kereslet[1)] 1989-es áron, index 1989=100	100,0	96,9	87,8	84,6	93,0	95,1	92,1	92,8
8. Belföldi kínálat a belföldi kereslet %-ában, index, 1989=100 (6/7)	100,0	106,5	101,3	103,5	100,6	97,7	95,8	90,3

1) „belföldi felhasználás"

Forrás: 1., 2. sor: IMF: International Financial Statistics Yearbook 1998
4. sor: lásd a 2 táblázat 5. sorát
7. sor: KSH: Magyar statisztikai évkönyvek

A kormányzat és a Nemzetközi Valutaalap ezt keresletelőrefutásnak tekintette és célja az amúgy is csökkent belföldi keresletet a magyar áruk és szolgáltatások belföldi kínálatának ennél még jobban lecsökkentett színvonalára való visszaszorítása volt. – A kormányzat tehát kereslet-visszafogással próbálta orvosolni azt az inflációt, amelyet nagyrészt éppen a kereslet-visszafogó politika idézett elő – természetesen teljesen sikertelenül. – Ahhoz, hogy Magyarország az infláció mérséklése mellett kiemelkedjék a súlyos válságból, erélyes kínálatbővítő és mérsékelt keresletösztönző politikára lett volna szükség – lásd a 8. táblázatot. Erről azonban egyelőre szó sem lehetett.

8. Az infláció okai és gyógymódja Magyarországon

<table>
<tr><th colspan="4">AZ INFLÁCIÓ OKA:
PIACI KÍNÁLAT CSÖKKENÉSE</th><th>AZ INFLÁCIÓ ELLENI KÜZDELEM ESZKÖZTÁRA</th></tr>
<tr><td colspan="4">Fejlett piacgazdaságban csak rendkívüli körülmények között fordulhat elő: háború, blokád, természeti csapás stb.
Piaci eszközökkel nem orvosolható.
Az átalakuló magyar gazdaságban 1992 óta ez a legfontosabb inflációs tényező.</td><td></td></tr>
<tr><th>Technikai meghatározás</th><th>Okozója</th><th>Okozó intézkedés vagy fejlemény</th><th>Statisztikai mutató</th><td></td></tr>
<tr><td>Az ipari és mezőgazdasági termelés jelentős és tartós csökkenése</td><td>Kormány</td><td><u>Állami nagyipar:</u>
▪ A tulajdonviszonyok 1989 óta tartó bizonytalansága világosan megfogalmazott privatizációs stratégia hiányában.
▪ Hatékony tulajdonosi ellenőrzés hiánya</td><td>Termelési indexek</td><td>KÍNÁLATÉLÉNKÍTÉS
<u>Fejlett piacgazdaságban</u>
▪ Import-liberalizáció
▪ Vámtarifák csökkentése
▪ Hazai valuta felértékelése
<u>Magyarországon is alkalmazható:</u>
▪ Vállalati beruházások ösztönzése: adókedvezmény, kamattámogatás
▪ Hatékony munkaerőgazdálkodás</td></tr>
</table>

Folytatás a következő oldalon!

A 8. táblázat folytatása

AZ INFLÁCIÓ OKA: PIACI KÍNÁLAT CSÖKKENÉSE				AZ INFLÁCIÓ ELLENI KÜZDELEM ESZKÖZTÁRA
Technikai meghatározás	**Okozója**	**Okozó intézkedés vagy fejlemény**	**Statisztikai mutató**	
		Mezőgazdaság: • Az 1991-es kárpótlási törvények által keltett tulajdonbizonytalanság. • A nagyüzemek felbomlása a szövetkezeti törvény hatására.		KÍNÁLATÉLÉNKÍTÉS Speciális magyarországi lehetőségek a kínálatélénkítésre • Ideiglenesen az állam tulajdonában maradó vállalatoknál a profitmaximalizálás követelményeinek érvényesítése • Pénz- és tőkepiac megteremtése • Piaci verseny kibontakoztatása, monopolhelyzetek felszámolása • Magánvállalkozások ösztönzése • Reáljövedelmet biztosító beruházási lehetőség • Export ösztönzése • Termelő infrastruktúra feljavítása • Világosan megfogalmazott privatizációs politika • A mezőgazdaság hitelellátásának megszervezése • A szövetkezeti törvény és a kárpótlási törvények módosítása a mezőgazdasági nagyüzemek további felbomlásának megállítása céljából. • Önkéntes szövetkezés szorgalmazása. MÉRSÉKELT KERESLETÖSZTÖNZÉS • Reáljövedelmek szelektív növelése: nyugdíjasok, alacsony fizetési kategóriák az állami szektorban, egészségügyi dolgozók stb. • A szigorú hitelpolitika oldása: beruházási, vállalati, vállalkozói, lakásépítési és lakásvásárlási hitelek.
	MNB és Kormány	Ipar és mezőgazdaság: • A kereslet-visszafogó politika által támasztott hitel- és kereslethiány • Vámtarifák csökkentése • Forint reáleffektiv felértékelése		

1995. szeptember 24-én egy televíziós beszélgetés során a TV munkatársa megkérdezte Dr. Surányi Györgyöt, a Magyar Nemzeti Bank elnökét, hogy mikor lesz vége a szigorú pénzpolitikának. Surányi szerint harmadsorban akkor,

„... ha a költségvetési hiány lényeges csökkentése révén az infláció egyszámjegyűvé válik."

A Magyar Nemzeti Bank elnökének 1995-ös megítélése szerint a kormánynak a költségvetési hiányban megmutatkozó túlköltekezése volt az infláció fő oka.

Az MNB működését szabályozó 1991-es törvény értelmében a Nemzeti Bank nem folyósíthat kölcsönt a kormánynak, így a költségvetési hiányt azóta teljes egészében a piacon felvett kölcsönökkel kell finanszírozni. Ezt a Magyar Nemzeti Bank elnöke 1995-ben feltételezhetően tudta. Azt azonban a fentiek szerint, úgy látszik, nem tudta, hogy csak a költségvetési hiánynak a nemzeti bank hiteleivel való finanszírozása, inflációs tényező – ez a modern „bankóprés", piaci finanszírozása azonban nem. Így ugyanis a kormány kötvények és kincstárjegyek kibocsátásával már előzőleg kivonja a gazdaságból azt a vásárlóerőt, amelyet azután a bevételt meghaladó költségvetési kiadásokkal oda visszapumpál. – Márpedig ez elemi közgazdasági tétel.

1996 szeptemberétől →

A kormányzat 1996 szeptembere óta azt az inflációellenes politikát alkalmazza, amelyet már régóta alkalmaznia kellett volna: erélyes kínálatélénkítés és mérsékelt keresletösztönzés. – Hogy mi volt e 180 fokos fordulat oka, azt csak találgatni lehet. A magyar gazdaság vezetői, vagy valutaalapbeli mentoraik rájöttek, hogy kereslet-visszafogással nem lehet a kereslet-visszafogás által okozott inflációt orvosolni? – Vagy tanultak a Boross-kormány fiaskójából, amely – az 1994 kora tavaszi választásokra való előkészületként – túl későn, csak 8 hónappal korábban indította el keresletösztönző/kínálatélénkítő politikáját, s mire annak eredményei megmutatkoztak, már az új kormány volt hatalmon? – Így ők 20 hónappal korábban indították el?

Az okot nem ismerjük. Tény azonban az, hogy 1996 szeptemberében megindult a gazdaság hitelellátása, s azóta is tart. 1999 júniusára az üzleti szektor nettó bankhiteltartozásának reálértéke megháromszorozódott (bár még mindig jóval alatta marad az 1989 decemberi szintnek).

Ami a mérsékelt keresletösztönzést illeti, nő az alkalmazásban állók nettó reálkeresete és nő az átlagnyugdíj vásárlóértéke (bár 1999 őszén még mindkettő messze van az 1989-es szinttől).

Megjavult az ország áruval és szolgáltatással való ellátása. A bruttó hazai termék 1996 és 1999 között mintegy 15 százalékkal nőtt, ezen belül a bruttó ipari termelés mintegy 34%-kal (s 1998 óta meghaladja az 1989-es szintet!). – És az inflációs ráta 1997 óta állandóan csökken. 1999-ben már csak 10% volt, s 2000-re a kormány 6% körüli inflációt jelez előre!

Jobb később, mint soha? Kétségtelenül. De talán még ennél is jobb az olyan gazdaságpolitika, amely nem hoz közel kilenc esztendőn keresztül (1988-1996) olyan intézkedéseket, amelyekkel az ellenkezőjét éri el annak, amit el kellene érni. – Azzal, hogy nem finanszírozta meg az 1988 és 1992 közötti egyszeri árszintnövekedéseket, hanem ellenkezőleg, kereslet-visszafogással próbálta 1993 és 1996 augusztusa között orvosolni a nagyrészt éppen kereslet-visszafogás okozta, inflációt gerjesztő kínálathiányt, a kormányzat nagy mértékben elősegítette a jövedelmi legyező szétnyílását, sokak elszegényedését, kevesek meggazdagodását. Ez olyan strukturális változás, amelyet nem lehet egy 180 fokos gazdaságpolitikai fordulattal máról holnapra orvosolni. Az ebből támadt feszültségek még sokáig fogják jellemezni a magyar társadalmat.

2000 januárja

Annak, aki meg akarja ismerni, mit tud az inflációról az infláció elleni küzdelem élharcosa, a Magyar Nemzeti Bank, és hogy hogyan értékeli a rendszerváltás óta követett infláció-ellenes politikát, ajánljuk az MNB Közgazdasági és Kutatási Főosztályán készült dolgozatot. Írta Simon András az MNB munkatársai gondolatainak felhasználásával:

„Gazdaságpolitikáról mindenkinek – INFLÁCIÓ"

Kiadó: az MNB Titkársága, 1999, 46. oldal.

Plenter János

Az ipari civilizáció monetáris atrófiája

Az ipari civilizáció az emberiség szakadatlan átalakulásának eddigi legfejlettebb társadalmi alakulata, technikai értelemben. Emellett az eddigi legkomplexebb pénzügyi eszközrendszer a történelem folyamán Ez utóbbi jellemvonás kiemelkedően szembeötlő tünete a pénz fokozatos, az élet minden területére kiterjedő, immár átfogó uralma, ami páratlan az emberiség civilizációs történetében. „A pénz és a pénzügyi intézmények képezik a modern társasdalom parancsnoki és uralmi rendszerét.„[1]

Az ipari világ a mindent átfogó és erősen integrált technikai rendszer révén megteremtette az emberek olyan mérvű kölcsönös függőségét, hogy az un. fejlett társadalmakban már nincs senki, aki egyedül és önmagában képes lenne huzamosabb ideig létezni. Mindenki rá van utalva mindenkire, és a ráutaltságot csak pénzzel lehet rendezni. Ezzel adva lett a pénz mindent átfogó szerepe, - az emberek totális ráutaltsága a pénzre, s ebből következően az emberek mértéktelen pénzigénye. A pénz kritikusan döntő befolyása úgy terjedt és erősödött az ipari civilizáció előrehaladtával, amilyen mértékben a technikai - műszaki fejlődés kapcsán nőtt az emberek kölcsönös függősége - és emiatt a pénzre való ráutaltsága - mind a társadalomban általában, mind pedig külön a gazdaságban.

A pénz szakadatlanul terjedő használata megkövetelte a gazdaságban rendelkezésre álló pénz mennyiségének szakadatlan növekedését.A piaci függőségek kialakításában élen járó Egyesült Államokban 1910 -ben 34 dollár volt az egy főre jutó készpénzmennyiség, 1930 - ban 36 dollár, 1960 -ban 177 dollár, 1980-ban 550 dollár, 1996 -ban pedig 1,636 dollár. Ezzel párhuzamosan a hetvenes években bevezetett tágabban értelmezett

pénzmennyiség is 1996 -ra több mint nyolcszorosára emelkedett. A pénzmennyiségnek ez a robbanásszerű expanziója messze felülmúlta a gazdaság fizikai volumenének a növekedését és az általános árszínvonal emelkedését. Az egy főre jutó pénztömeg hasonlóan nagyarányú növekedése tapasztalható az angol font, a német márka és a francia frank esetében is, függetlenül a világháborúk okozta időszaki inflációs kilengésektől.

A pénzmennyiség - pénztömeg - szakadatlan, időnként robbanásszerű expanziója a közelmult modern világának egyik fő, ha nem a legdöntőbb, jellegzetessége. Mégis, **az évszázad gazdasági - társadalmi folyamataira nem annyira a pénz mint olyan gyakorolt - és gyakorol - döntő hatást, hanem annak különleges formája, a hitelpénz, és ez utóbbi révén létrehozott adósságok.**

A hitelpénz a papírpénz rendszer különleges és szélsőséges hatásait tekintve eddig még alig átgondolt terméke. Ezidáig csupán Joseph Schumpeter (1883 - 1950) tett átfogó kísérletet a hitel szerepének átfogó elemzésére, több fontos megállapítása ma is érvényes, de a tartozási oldalra nála is csupán a kamatláb alakulással összefüggésben történik utalás. Hitel - és tartozás - a korábbi évszázadokban és évezredekben is létezett. Ami a 20. század második felétől kezdve drámaian új, az a hitelezés és a hitelnyújtási képesség teljes elszakadása a gazdaság tangibilis értékeitől, a tangibilis aktíváktól. Az elszakadás fokozatosan, de viszonylag gyorsan történt, amilyen mértékben fokozatosan megszűnt az arany monetáris szerepe. 1971 óta immár semmi sem korlátozza a jegybankok bankjegykibocsátó és hitelpénzteremtő képességét, és ezáltal a bankrendszer hitelteremtő képességét sem. Annál is inkább, mert időközben a különféle pénztechnikai újítások nyomán a bankrendszerek működésében már jórészt formálissá vált a kötelező tartalékráta is.

A papírpénzen alapuló, azaz aranyfedezet nélküli, hitelpénz - és hitel - óriási jelentőségű gazdasági változás. Az emberek évezredes gazdasági tevékenységében először jött létre olyan helyzet, lehetőség, hogy a gazdaság egyes szereplői - a bankok - hitelezhetnek a gazdaság többi szereplőinek anélkül, hogy előzőleg ők maguk rendelkeztek volna a meghitelezett összeggel, vagy annak a fedezetével. Más szóval: a bankok a papírpénz rendszerben képesek adósi függőségbe hozni a gazdaság többi szereplőit, anélkül, hogy közben nekik maguknak bármivel is csökkent volna saját vagyonuk, a bank részvénytőkéje.

Ezzel a korlátlanná vált hitelnyújtási lehetőséggel magyarázható, hogy a 20. század utolsó negyedében az ipari civilizáció általános eladósodása asztronómiai méreteket öltött, és teljesen aláásta a globális világ gazdasági működésének korábbi szerkezetét és társadalmi alapjait.

A globális eladósodás számai döbbenetesek. Az Európai Unió térségének összesített éves GDP értéke kb. 8 billió dollár (1997), ezzel szemben áll egy kb. 5 billió dollárnyi összesített EU - államadósság. Az Egyesült Államok 1997 évi GDP értéke 6,6 billió dollár volt, ezzel szemben áll egy kb. 6 billió dollár államadósság. Emellett az amerikai lakosság összadóssága közel hasonló nagyságrendű, amiből 1,3 billió dollár a közvetlen fogyasztói hitelfelvétel, az ingatlantartozások nélkül. Japán 1997 évi GDP értéke 3,2 billió dollár, ezzel szemben áll egy ugyancsak 3,2 billió dollárnyi államadósság. Az un. fejlődő világ összadóssága - kormányzati és magánadósságok - 1997 - ben közel 2 billió dollár.

Mindent egybe vetve: a globális világ egy 20 billió dollárnyi adósságteher alatt roskadozik, amely összeg alig másfél évtized alatt halmozódott fel. (Még ide lehet számítani egy további, kb. 1 billió dollár vállalati adósságot is, az EU és az USA részéről.).

Ma már, az ezredfordulón, nem önmagában a papírpénz az, ami veszélyezteti az ipari civilizáció jelenét és jövőjét, hanem a papírpénz rendszerre felépített óriási globális adósságteher. Ennek a hatalmas adósságkötelezettségnek a gazdasági és politikai következményei határozzák meg a jelenkori világ átalakulásának a főirányát. Az adósi kötelezettség az a mechanizmus, amelyen keresztül a papírpénz rendszer uralja és irányítja a világot. Ezért a jelen korszak közgazdasági jellemzésére a **debitokrácia** fogalma a legalkalmasabb, minthogy ez fejezi ki pontosan a mostani gazdasági - társadalmi folyamatok lényegét: az adósságon keresztül gyakorolt pénzuralmat. A kifejezés értelemszerűen adódik a latin „debitum„ (tartozás) és a görög „krácia„ (hatalom) összevonásából.

A továbbiakban a tanulmány célja négy témakör vázlatos bemutatása a debitokráciával kapcsolatban: 1. A debitokrácia kialakulása 2. A debitokrácia néhány kiemelkedően negatív hatása

3. Az ipari civilizáció monetáris atrófiája

4. Egy új monetáris és fizetési rendszer vázlatos hipotézise

1. A debitokrácia kialakulása

a / Az első világháború

A debitokrácia kialakulásához a kezdő impulzust az első világháború adta meg.

A példátlan háborús erőfeszítések az előző időszakokban - és még a háború kitörésekor is - elképzelhetetlen nagyságrendű kiadásokat igényeltek. Ehhez sehol sem volt elegendő aranyfedezet, legalábbis nem az akkor érvényes aranyparitások szerint. De a háborúhoz pénz kellett. „A

pénz nyeri meg a háborúkat, nem az emberek „- állította a spártai Archidamas már két és fél ezer évvel ezelőtt. Miután a kormányok pénze a háború kezdete után hamarosan elfogyott, megkezdődött a hadikölcsönök felvétele és a fedezet nélküli papírpénz nyomtatás, hogy folytatni lehessen a háborút. A hadviselő államok felfedezték, hogy korlátlan „pénzteremtő „ hatalmuk birtokában, a bankjegyprés és a kincstárjegyek nyomtatása segítségével folytatni lehet a gigantikus háborús erőfeszítéseket.

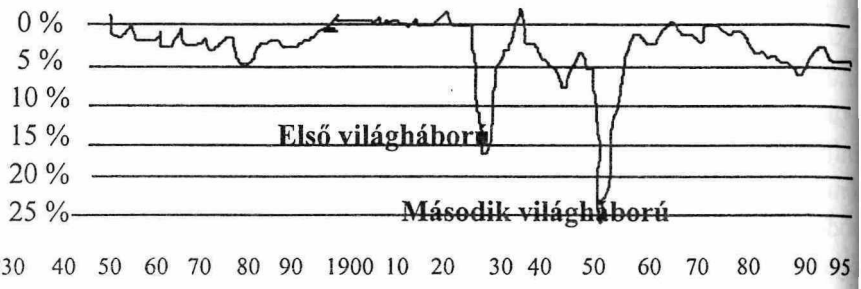
„A kormányzatok felhasználták az emberek vagyonát, mindenüket, amijük volt, és háborús célokra fordították. A kibocsátott papírpénz egy könnyen felismerhető formában képviselte ezt a gazdagságot, ami ilyen módon ellenőrízhetővé lett és felhasználható a pénzkibocsátó hatalom céljaira. A font, a márka, a frank és a dollár többé nem képviselte a kibocsátó kormány vagy bank kötelezettségét, hanem a nemzeti vagyon egy részét, amit a háború folytatására szenteltek .... Már senki sem törődött azzal, hogy van - e elegendő arany a kincstárban vagy a bankban, hogy egy majdani beváltáskor fizessenek a kibocsátott értékjegyekért. ... Ez a hatalmas papírpénz áradat olyan magasságokba emelte az árakat, amit korábban száz éve sem láttak. „ [2]

Mikor a háborúnak vége lett, eljött a nagy elszámolás pillanata. A győztesek úgy kalkulálták, hogy a háborúban 32 milliárd dollár kárt szenvedtek, amit Németországnak kell megfizetnie. Azonban Németország csődben volt, úgy ez a követelés gyakorlatilag egy új, kolosszális államadósságot rótt az országra. Végeredményben a háború nyomán az ipari civilizáció pénzügyi mérlege katasztrófális volt.Az Egyesült Államok kivételével az összes ipari állam súlyosan eladósodott, de a háborús erő - feszítések az amerikai gazdaságot is erősen megterhelték. Az állami ela-

dósodás kezdetét és további térnyerését mutatja az alábbi összeállítás, az IMF adatai alapján:

Kormányzati költségvetési deficit a GDP százalékában

(Franciaország, Japán, Kanada, Olaszország, Anglia és az USA összesítése)

A gigantikus méretű állami eladósodás miatt csak idő kérdése volt, hogy a háború folyamán megingott pénzügyi rendszer végleg összeroskadjon. 1933-ra ez is bekövetkezett. Az aranyalapú valutarendszer végleg elhalt és kimúlása az első világháború legnagyobb horderejű gazdasági következménye. Hatását tekintve sokkal vészterhesebb, mint a versaillesi békediktátumok. Az ipari civilizáció a pénzügyi káosz korszakába lépett, ami azóta is tart. Joggal állíthatjuk, hogy az első világháború jelentette a döntő kezdőlépést a debitokrácia irányába.

A pénz és a fizetési rendszerek gyökeresen megváltozott természetét a közgazdaságtudományoknak is regisztrálniok kellett, bár nem kevés késéssel és sok bizonytalansággal.

b/ A pénz, mint aktív gazdasági tényező

A közgazdaságtan korai művelői a gazdaságot egy önálló, zárt rendszernek tekintették, amelyben a pénz teljesen passzív szerepet játszik, a gazdaság fejlődése kizárólag a termelési adottságok és a fizikai erőforrások optimális kihasználásának a függvénye. A pénz szerepe nélkülözhetetlen, de passzív.Ezt a felfogást először a fiziokraták foglalták egységes rendszerbe (Quesnay: Gazdasági Táblázat), később Augustin Cournout (Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses, 1838), majd Heinrich Gossen (1854), de átfogó megfogalmazását Léon Walras dolgozta ki 1874 - ben megjelent művében: Eléments d' économie politique pure. Lényegében Keynes is ebben a szellemben folytatta a vizsgálódásait, de azzal a fontos különbséggel, hogy az ő gondolatrendszerében a gazdaság belső egyensúlya már egyáltalán nem automatikusan adott, és makroökonómiai szinten a megbomlott egyensúly helyreállításához külső pénzügyi beavatkozás is szükséges lehet, főleg a kereslet élénkítésére. Ez valójában a pénz aktív szerepének az elismerése. Korábban már Joseph Schumpeter is arra a következtetésre jutott, hogy a piacgazdasági rendszerben a pénzmennyiség szabályozott növekedése - a bankrendszer hitelnyújtó tevékenységén keresztül - feltétlenül szükséges, mert enélkül nem tud megvalósulni az erőforrások teljes kihasználtsága.

A pénz passzív, közgazdaságilag „semleges „ szerepe elméletileg könnyebben volt igazolható mindaddig, amíg az arany volt a piaci árszint általános vonatkozási pontja. Az arany monetáris szerepének a megszűntével ez a felfogás mindenképpen tarthatatlan lett. A tiszta papírpénz rendszerben már a felszínen is megvalósul a pénz aktív autonómiája a reálszférával szemben. A pénz értéke és a forgalomba kerülő pénzmennyiség tudatos emberi döntések következménye, közvetlenül meghatározó befo-

lyással a kereslet és kínálat alakulására, azaz a pénz nyíltan is a gazdaság aktív, központi szereplője lett.

Ez a szerep a pénzmennyiség intézményesített szabályozása révén valósul meg, amiről Milton Friedman az alábbi színes leírást adja, az Egyesült Államok vonatkozásában:

„Igen egyszerűen elmagyarázható, hogy miként történik a pénzmennyiség központi irányítása az adott hatóság útján. Szinte hihetetlen. Mint megjegyeztem, azok, akik nem közgazdászok, nehezen tudják megérteni, hogy Washingtonban a Constitution Avenue-n egy pompás görög templomban egy nagy asztal körül ott ül tizenkilenc ember - akiknek egyike sem választott személy -, és ezek közül tizenkettő olyan rettentő hatalommal rendelkezik, hogy akár megduplázhatják vagy akár a felére csökkenthetik az ország teljes pénzmennyiségét. Ők, és egyedül ők azok, akiknek hatalmukban van önkényesen meghatározni a közgazdászok részéről „alapvető pénznek„ vagy „központi jegybankpénznek„ nevezett mennyiségeket, azaz a forgalomba kerülő bankjegymennyiséget és a Federal Reserve Banknál letétbe helyezett bankbetéteket. És a likvid aktívák szerkezete, beleértve a bankoknál elhelyezett betéteket, a befektetési alapokat, a kötvényeket, stb., egy fordított, feje tetejére állított piramist képez, amely a csúcsán áll, ez a csúcs az alapvető pénz, és az egész piramis azon nyugszik. „ [3]

A továbbiakban Milton Friedman néhány példával illusztrálja, hogy hibás döntések esetén ez a mérhetetlenül koncentrált hatalom milyen súlyos károkat okozhat az amerikai gazdaságnak, mint például az 1929/33 évi gazdasági összeomlás.

c/ A financiális értéktömeg tehetetlenségi nyomatéka

Az első világháború következtében az aranyalapú pénzrendszer összeomlott, mert a világ tranzakciós pénzigénye messze túlnőtte azt a mennyiséget, ami az akkori aranyparitások alapján bankjegy és aranyfedezetű hitel formájában elérhető volt. Az arany monetáris szerepének a megszűntével a pénz mint gazdasági kategória teljesen önálló egzisztenciához jutott, függetlenné vált a reális értékek világától. A papírpénz rendszerben többé már nincs semmiféle fizikai határ, ami egzakt módon meghatározná (korlátozná) az adott időben gazdaságilag kívánatos bankjegymennyiség tömegét. Miként Milton Friedman is emlékeztet rá, ezzel megnyílt az út a pénzmennyiség tetszésszerinti növeléséhez (vagy csökkentéséhez), bár a növelést illetően fennmarad egy nyilvánvaló és nagyon erős korlátozó tényező: az infláció veszélye. A pénzkibocsátó hatalom elméletileg már korlátlan mennyiségben növelheti a pénzmennyiséget, de ennek mégis határt szab az a követelmény, hogy a pénzmennyiség növekedésének összhangban kell lennie a termelőkapacitások bővülésével és a nemzeti jövedelem növekedésével, máskülönben elkerülhetetlen következmény az infláció, magának a pénznek a pusztulása.

A pénz mint értékkategória evolúciója részben ezt a korlátozást is ledöntötte a közelmúlt pár évtized folyamán, bár erősen valószínű, hogy nem tartósan.

Minden esetre tény, hogy az ezredfordulóra az ipari civilizáció világában felgyülemlett egy abszolút méreteiben és a reáltermeléshez viszonyítva is páratlan nagyságrendű adósságtömeg, miközben a reálgazdaságban az általános árszínvonal stabilizálódott, infláció csak elszórtan, egyes specifikus helyzetekben maradt fent a fejlett ipari államokban. A felgyülem-

lett globális adósság gigantikus vásárlóerőt képvisel, ennek inflációs hatása mégsem mutatkozik a fogyasztói árszínvonal alakulásában.

A rejtély magyarázata: a hitel - és az adósság - irányíthatósága a papírpénz rendszerben. Joggal mondhatjuk: bizonyos feltételek fennforgása esetén a papírpénz rendszer keretében lehetséges úgy növelni az általános pénzmennyiséget, hogy közben meg lehet határozni, hogy az új pénz hová jusson és hol maradjon.

Eszerint ugyanis a bankok - és általában a bankrendszer - úgy is növelhetik saját hitelező képességüket, hogy közben az adott ország bankjegymennyisége egyáltalán nem nő, sőt akár csökkenhet is. Az így teremtett hitelekkel a hitelfelvevők a jövőben fizetéseket teljesítenek, de a hiteligényeknek - és a megvalósított hiteleknek - csak egy töredéke fogyasztói hitel, tehát az általános pénzmennyiség, mondjuk az M3 , úgy is növekedhet, hogy közben a fogyasztók vásárlóereje, pénzben kifejezett jövedelme, alig vagy egyáltalán nem növekszik ! A teremtett új pénz a pénzszférában marad, s közben a bankjegyforgalom sem növekedett, ami az ármozgás szempontjából a leglényegesebb. Az így teremtett hitel a pénzügyi szférában marad, kötvények, részvények, vagy más egyéb értékpapírok formájában, távol a közvetlen fogyasztótól.

A pénzmennyiség és a hitel korlátlan bővülésének másik alapja az a körülmény, hogy nem a pénzmennyiség bővülése határozza meg a hitelexpanziót, hanem fordítva: adott kamatláb mellett az aggregált hiteligény határozza meg az ahhoz kapcsolódó pénzmennyiséget. Más szóval, **a hitel- pénz teremtés folyamatában elsődleges a hitel oldal,** ebből következik a letét, a passzíva oldal. A kamatláb nagyságrendjét is a hiteligények és a hitelajánlatok viszonya határozza meg, nem pedig a pénz iránti - aligha megfogható - kereslet és kínálat. „Bármely időpontban az adott kamatláb mellett kialakuló hiteligény határozza meg a pénzállományt.

Elméletben az ellenkezője is igaz lehetne, hogy t. i. az adott kamatláb mellett a pénz iránti kereslet határozza meg a bankhitelek lehetséges volumenét. A valóságban a piacokon az előző, és nem az utóbbi az, ami általában igaz. „

Ennek az obskúrusnak tűnő kérdésnek fantasztikusan messzemenő következményei vannak a monetáris folyamatokban. Azt is mondhatnánk, hogy ezzel a magyarázattal nem kis mértékben adva van a debitokrácia térhódításának monetáris magyarázata.

A papírpénz rendszer „megoldotta „ - legalább is ideiglenesen - , hogy az emberi tevékenység egy bizonyos körében, ez esetben a pénzszférában,szinte határtalanul növekedhet a pénzmennyiség, a vásárlóerő, és papíron az egyéni meggazdagodás, miközben a reáljavak árszinje változatlan marad, minthogy a létrehozott új pénztömeg prima facie nem reáljavak birtoklására, hanem majdnem kizárólag monetáris aktívák megszerzésére irányul.

Hátra van még egy lényeges kérdés, hogy t. i. mi váltotta ki mégis az utóbbi két évtized őrjöngő hiteláradatát ? Ugyanis a monetáris rendszer és a tőkepiacok csak a lehetőség itt vázolt kereteit adták, amiből önmagában még nem következne a hitelőrület.

A válasz egyszerű : a termelés túlfutottságával küszködő ipari világban a pénztőkének már csak egyetlen terület maradt a szakadatlanul ható maximális profitigény kielégítésére: a tőkepiac. A kamatfizetési képesség itt is korlátozza ugyan az aggregált hozamok lehetőségeit, de egyenlőre mégsem annyira, mint a reálszférában a fogyasztói vásárlóerő kapacitások megmerevedése.

A nyolcvanas évek eleje óta (amikorra a bankrendszer felfogta, hogy saját létezése és prosperálása szempontjából az infláció a legfőbb veszély és fenyegetés), a nemzetközi pénz világban globális törekvés lett az infláció fokozatos visszaszorítása, amit - bár időbeni eltolódással - a kamatlábak általános csökkenése is nyomon követett. (A következmény: a monetáris aktívák fokozatosan csökkenő hozama). Eközben a reálszféra évi 1 - 3 százalékos növekedése az ott elérhető hozamok nagyságrendjét is erősen megnyirbálta, így a pénzvilágban a nyolcvanas évekre felhalmozódott aktívák (főleg államadósságokból) már csak a pénzszférában maradva remélhettek - és remélnek ma is - valamely csekély, de biztos hozamot. A reálkamatok átlagszintje már 2 százalék körül van, szemben a 60 - as és 70 - es évek 4 - 5 százalék reálkamat-hozadékával. Innen a magyarázata a tomboló tőzsdespekulációknak is, aminek semmi köze a tőzsdéken jegyzett vállalatok reáltevékenységéhez, a cél egyedül és kizárólag egy nagy és gyors tőkenyereség elérése.

Ha az általános képen belül specifikusan kívánjuk meghatározni az elmúlt két évtizedben a hitelexpanziót - azaz a globális eladósodást - mozgató monetáris és piaci erőket, okokat, akkor elsősorban az alábbi összefüggéseket kell megemlíteni:

- Egy szűnni nem akaró vállalatösszevonási láz a globális világgazdaságban, előbb az Egyesült Államokban, majd Európában is, aminek háttere a kereslet általános gyengülése és pangása minden kontinensen. A vállalatösszevonások és a vállalatvásárlások legtöbbször megaméretű hiteleket igényelnek, amit a tőkepiacok szolgáltatnak.
- A korábban, magasabb kamatláb mellett kibocsátott hiteleket az adósok tömegesen igyekeznek alacsonyabb kamatozású kötelezettségekre kicserélni, főleg a kötvényeket.
- A nagyobb hozadék utáni hajszában a spekulatív tőke minden korábbit meghaladó arányokban veszi igénybe a hatványozott spekulációt (an-

golul: leveraged), amikor a spekuláns saját tőkéjének akár a 30 - 50 - szeresét is kölcsönzi a bankrendszertől, hogy a normál, azaz sokkal kisebb összegű saját befektetéssel szemben megsokszorozza a remélt nyereséget. Az ilyen műveleteknek megvan a maguk létjogosultsága, de ez már semmiképpen sem értelmezhető úgy, mint befektetés, hanem csupán úgy, mint a szerencsejátékhoz hasonló spekuláció egyik formája. Így működtek - működnek ? - az un. hedge fund spekulációk is, főleg a valutapiacokon és az államkötvények piacán, ezek különösen notórius hírnévre tettek szert az 1997/98 évi nemzetközi pénzügyi válság kapcsán.

- Az adósságtömeg spontán expanziójának lényeges oka a változatlanul magas globális államadósság. A költségvetési deficit csökkent ugyan az elmult években, de az államadósság abszolút tömege mégis tovább növekszik, mert a kormányzatok az egyik lejárt hitelt rendszerint egy másik, újonnal felvett hitellel „rendezik „ . Ugyanis már a jelenleg is rekordmagasságú adóterhek ellenére az adóbevételek távolról sem elegendőek ahhoz, hogy az eladósodás abszolút tömegét csökkentsék, még nulla költségvetési deficit mellett sem, és a halmozódó kamatkifizetések nyomán az abszolút adósságtömeg elkerülhetetlenül növekszik.

A tőkepiacok jól ismert szabálya az ún. 72 - es szabály, miszerint bármely adott összeg megkétszereződéséhez annyi év kell, ahányszor az adott tartozás kamatlába meg van a 72 - ben. (Példa : 6 % mellett 12 év). Ez a növekedési függvény önmagában is elég ahhoz, hogy kiváltsa és fenntartsa az eladósodás ellenállhatatlan expanzióját.

2. A debitokrácia néhány kiemelkedően negatív hatása

1. A tartozások gazdaságromboló következményei

A világot statikusan ábrázoló közgazdasági gondolatrendszerben a hitel és a tartozás nem játszott semmi szerepet. (Say, Walras, stb.). Az egyensúlyelméletekben, ahol a feltételezés szerint a gazdasági körforgalomban minden vásárlási aktushoz hozzá tartozik egy pénzben azzal egyenértékű eladási aktus, nincs szükség pótlólagos likviditásteremtésre hitelek útján, így nincs szükség pénz -, és tőkepiacokra sem.

A 20. század elejére már egyre jobban bebizonyosodott, hogy a modern ipari civilizáció nem képes hitelek nélkül működni.

Elsőnek Schumpeter mutatott rá teljes határozottsággal, hogy az új vállalkozások és termelési folyamatok létrehozásának nélkülözhetetlen alapja a hitel, azaz olyan pótlólagos vásárlóerő teremtés, ami mögött nincsenek korábban előállított reáljavak. „A vállalkozó a tipikus adós...„

Ezt a gondolatmenetet folytatva, és a 30-as évek globális válságát elemezve, Keynes még tovább ment, amikor kimutatta, hogy bizonyos körülmények között a piacgazdaság normális működéséhez a hitel - pótlólagos, új vásárlóerő - teremtése nélkülözhetetlen. Úgy tűnt, hogy a hitel - és az eladósodás - gazdasági szerepe nemcsak pozitív, hanem nélkülözhetetlen.

A következtetés jogosnak tűnt mindaddig, amíg a világgazdaság normális működése szempontjából a hitel pozitív oldala - pótlólagos, új vásárlóerő teremtése - azt indokolni látszott.

A hatvanas évektől kezdve a kép fokozatosan megváltozott. A hitel és az eladósodás expanziója nyomán a tartozások pozitív szerepe fokozato-

san negatív lett, olyan mértékben, amennyire a hitelezés egyre inkább elszakadt a reálgazdaság hitelfelvevő kapacitásától és igényétől. Bebizonyosodott, hogy a hitel fogalmára is érvényes az alapigazság, miszerint valamely terápia kellő mértékben alkalmazva gyógyszer, túlzottan adagolva veszedelmes méreg.

A fordulat akkor következett be, amikor a világgazdaság már az újabb hitelek ellenére sem bővült lényegesen, különösen nem a reálszféra, - sőt az újabb hitelek kumulatív hatására a reálgazdaság a quázi - stagnálás állapotába jutott, évi 1 - 2 százalék „növekedéssel.„

A hetvenes évektől fogva a jelenség - a túlzott hitelexpanzió - teljesen nyilvánvaló lett. Ekkorra ugyanis a világgazdaságban már egyre jobban kiütközött annak negatív következménye: a felgyülemlett kamatterhek fokozatos gazdaságfékező szerepe.

2. A kamat, mint improduktív gazdasági jelenség

A kamat, mint gazdasági jelenség, éppoly régi, mint az emberek kollektív, cserére épülő gazdasági tevékenysége. És már kezdettől fogva lényeges eszmei és politikai ellentétek tárgya. Arisztotelész (384 - 322 i.e.), határozottan elítélte a kamat ellenében történő pénzkölcsönzést. A pénz hasznos, mint csereeszköz, hangoztatta, de steril és nem produktív, ha arra fordítják, hogy a felhalmozott pénz kikölcsönzésével növeljék az egyéni gazdagságot.

A pénzcentrikus gazdaságnak kezdettől fogva egyik sarkköve lett a kamat, ezzel együtt szükséges lett a kamat elméleti meghatározása is. A neoklasszikus elméletek (Böhm-Bawerk,stb), úgy vélték, hogy a kamat a tőkéből eredő jövedelem. Ezzel szemben Schumpeter kimutatta, hogy a tőke önmagában nem teremt új értéket, így jövedelmet sem, és a kamat

valójában társadalmi jelenség. Lényegének alapeleme „... az új iparágak, új szervezetek, új technika, és új fogyasztási javak termelésére felvett kölcsönök kamata. „ Az így teremtett többletérték egy része a kamat, ami jogosan illeti meg a bankokat és általában a hitelezőket, mintegy ellenszolgáltatásként a részükről vállalt kockázatért. Ebben a felfogásban a kamat a vállalkozói bruttó nyereség egy része.

„A kamatjövedelem semmiképpen sem jelenti a pénztulajdonos, például a tőkés, valamiféle szolgáltatásának a díjazását, mert a kamatkifizetések kizárólagos alapja a kamatnak a kapitalizmus - ban betöltött befolyásos szerepe. A kamat egy hatalmilag meghatározott jövedelemkategória, egy valamiféle adó a vállalkozói jövedelemre, létezésének oka a tőkés közgazdaság specifikus hatalmi felépítése. „

Az ipari civilizáció piacgazdasági rendszerében a pénztőke és a kamat egészében véve pozitív szerepet játszott mindaddig, amíg a reálszférára kamat formájában kivetett „adó„ nem gátolta a fizikai termelés fokozatos bővülését és az új technikai eljárások alkalmazását. Ennek a szakasznak a fokozatos befejeződése a hatvanas - hetvenes évekre tehető. Ekkorra következett be az ipari társadalmak olyan mértékű eladósodása, hogy a kamatterhek már kezdték éreztetni a reálgazdaságra gyakorolt fékező hatásukat.

Ettől kezdve már indokolt - Schumpetertől eltérően - megkülönböztetni a kamat három főfaját, eredetük fő kategóriái szerint.

a/ államadósságok kamatterhei

b / vállalati adósságok kamatterhei

c/ fogyasztói adósságok kamatterhei

A megkülönböztetés azért szükséges, mert a 20. század utolsó évtizedeinek monetáris szerkezete már teljesen más, mint a századelejei világkép Schumpeter idejében.

A jelen vizsgálódás szempontjából a legfontosabb különbség az, hogy az évszázad elején az összesített általános kamatterheken belül a vállalati adósságterhek kamatai domináltak, fogyasztói adósság pedig alig létezett, ezzel szemben a századvégére döntő és látványos túlsúlyra tett szert az államadósságok kamata, miközben a fogyasztói hitelekkel összefüggő kamatteher is komoly tényező lett az összesített kamatterheken belül, Észak Amerikában például az adózás utáni, azaz nettó lakossági összjövedelemnek évente kb. 30 százalékát fordítják fogyasztói kamatok kifizetésére.

A papírpénzen alapuló globális bankrendszer a semmiből teremti a hiteleket, illetve az adósságokat. De a kamatokat, amit az adósoknak fizetniök kell, nem lehet a semmiből előteremteni. A kamatok egyedüli, kizárólagos forrása a reáltermelésben előállított és a piaci áruforgalomban realizált érték. Ezt figyelembe véve már nagyon is érthető, hogy miért szükséges - és indokolt - a kamatok tartalmi megkülönböztetése.

A fent említett háromféle kamatteher közül egyedül a *vállalkozói adósságok kamatterhe* az, ami gazdasági tekintetben pozitív, minthogy a reáltermelés bővülésének a velejárója.

A *fogyasztói adósságok kamatterhe* mindenképpen negatív, mert szűkíti a keresleti piacok jövőbeni dimenzióját. A negatív hatást nem ellensúlyozza az a tény, hogy keletkezése pillanatában a fogyasztói hitel bővíti a keresleti piacot, amikor a hitelfelvevő a kapott hitelt elkölti fogyasztási javak vásárlására. (100 egységnyi hitel, öt éves lejárattal, 20 százalék kamat mellett közel meg- duplázza az eredeti, 100 egység kiadást, azaz a

jövőbeni kereslet 100 egységgel csökken.). Makrogazdasági következményeit tekintve a fogyasztói hitel és annak kamata azért is gazdaságsorvasztó, mert a tartozás után kifizetett kamat a bankszférában marad. A reálgazdaság szempontjából a fogyasztói kamatok megteremtésére fordított idő és energia ílymódon elveszett idő és energia, röviden: kényszerű, de improduktív időtöltés.

Méreteinél fogva különösen pusztító az államadósságokkal kapcsolatos kamatteher.

Érdekes, hogy a közgazdaságtudomány a maga egészében korán felismerte az államadósság rendkívüli szerepét és annak makrogazdasági összefüggéseit.

A legelső, és részben azóta is fenntartott nézetek egyike a „tartozások semlegességét „ vallja. (Lerner, 1943). Ebben a felfogásban az államok belső adósságterhe nem jelenti a jelen terhek áthárítását a jövő nemzedékre, mert a társadalom valójában önmagának tartozik (kivéve azt a részt, ami esetleg külföldi hitelezők kezében van !). A jövőbeni adóterhek, amikből az állam a jövőben esedékes kamatterheket fizeti, egyidejűleg bevételt jelentenek az államkötvények akkori tulajdonosainak. E gondolatmenet szerint a makrogazdasági jövedelmek szintjén a végeredmény gyakorlatilag nulla.

Az álláspont helyességét a hatvanas évektől egyre többen vitatták. James Buchanan (1960) kiemeli, hogy a kormánykötvények vásárlása önkéntes aktus, de az ebből fakadó adózási kötelezettség a jövő nemzedék számára kötelező, valós teher. Ismét mások (Robert Barro,stb.) azzal érvelnek, hogy a jövőbeni adókötelezettségek jelenlegi értéke pontosan ugyanannyi, mint a kibocsátott kötvények névértéke, ezért a kötvényvá-

sárlás úgy is felfogható, mint a jelen nemzedék önbiztosítása a jövőbeni adóemelésekkel szemben.

Az adóterhek dinamikáját illetően Roy Harrod és Evsey Domar eszközölt lényeges elemzéseket, s arra a következtetésre jutottak, hogy az állami eladósodás miatt *az adószint vég nélküli növekedése elkerülhetetlen,* ha az államadósság után fizetett, adózás utáni kamatszint meghaladja a nemzetgazdaság növekedési ütemét.

„Ílymódon, a fennálló (állam)adósság után fizetendő kamat jelentősen különbözik a többi költségvetési tételtől. A kamatkiadások mérete a múltban felgyülemlett tartozásoktól, a monetizáció mértékétől, a kamatköteles tartozások összetételétől és a kötvények más egyéb jellemzőitől függ. Miként az adók és az átutalások, a kamatkiadások alapjában véve endogén természetűek, az előző időszak fiskáltevékenysége alapján. De nem függenek közvetlenül a gazdasági tevékenységtől, hanem a gazdaság, a pénzpiacok és a monetáris politika összjátékában meghatározott kamatláb szinttől. Rövid távon a törvényhozóknak kevesebb a lehetőségük a kamatkiadások befolyásolására, mint az adóbevételek és az igényjogosultsági átutalások ügyében. „

Ennek oka, hogy a papírpénz rendszer utóbbi 2 - 3 évtizede folyamán az államadósságok és a vonatkozó kamatterhek alakulásának a dinamikája teljesen elszakadt a makrogazdaság monetáris vetületétől, és az eladósodás méreteiből fakadó tehetetlenségi nyomaték erősen behatárolja a kamatlábszint ingadozási sávjának a határait.

A papírpénz rendszerben a kormányok határtalan pénzigényét két módon lehet kielégíteni. Vagy közvetlen bankjegykibocsátással (a kiadások monetizálása), vagy **közvetett pénzteremtéssel,** amikor az állam a bankrendszertől kölcsönöz (minthogy ez utóbbinak felhatalmazása van a sem-

miből is kölcsönözni.). Tulajdonképpen ez az utóbbi eljárás is pénzteremtés, de alkalmazásával elhanyagolható mennyiségre lehet leszorítani a tényleges bankjegykibocsátást, korlátozni lehet az inflációt, bár nem ad infinitum.

Az államadósság kamataiból a bankrendszer újabb és újabb állampapírokat - adósságkötelezvényeket - vásárol, és kialakul egy valóságos pénzügyi perpetum mobile, a papírpénz rendszer ördögi következménye, a debitokrácia egyik lényeges eleme. A következmény azért ördögi, mert a **bankjegykibocsátásból az államnak nem keletkeznek kamatfizetési kötelezettségei, de a hitelfelvételnél igen .**

„A pénzteremtési folyamat modern verziója szerint a kormányzat úgy finanszírozza a deficitet, hogy a központi banktól és annak segítségével a kereskedelmi bankoktól „kölcsönöz „ . Bár névlegesen kamatfizetés történik az említett intézmények tulajdonában lévő kötelezettségekre, ennek ellenére nincs valódi jogosultság *kölcsönzésről és köztartozásról* beszélni ezekkel a műveletekkel kapcsolatban. A valóságban semmiféle kölcsönzés nem történik, hiszen cserében a kormánykötelezvényekért egyetlen egyén vagy intézmény sem ad fel vásárlóerőt vagy likviditást. A kormány számára az úgynevezett tartozási okmányokért cserében átutalt vásárlóerő a folyamat során teremtődik. A bankrendszer kamatjövedelemhez jut, nem azért, mintha cserében feláldozott volna bármi vásárlóerőt vagy likviditást, hanem csupán azért, mert pótlólagos pénzt teremtett, ami kifejezetten a szövetségi kormány alkotmányos hatalma. Ezért a „tartozás „ után kamatot fizetni egészében szükségtelen és nem szolgálja ugyanazt a célt és funkciót, mint a valóságos tartozással kapcsolatos kamatfizetés. „

Kamatfizetés természetesen történik, mert a kamat politikai és hatalmi kategória. Ám a kamatfizetések teljesítésének egyetlen forrása van: a reál-

szféra, az adófizetők megterhelése. Itt jelentkezik az állami eladósodás gazdaságromboló hatása.

A folyamat legvilágosabb bizonyítéka az Európai Unió, ahol az elmúlt 40 év során az adóterhek úgy növekedtek a GDP százalékában, amilyen mértékben nőtt az állami eladósodás, úgyszintén a GDP százalékában.

Szó sincs az „állami tartozások semlegességéről„ a makrogazdaságra vonatkozóan. Az államadósság rendszeres és folyamatos vérveszteséget okoz a reálgazdaságnak a kamatfizetés céljaira kivetett adók formájában. Nem csoda, hogy a semlegességi teória erősen megingott. „A megtakarításokra és a deficitre vonatkozó újabb adatokat, főleg az Egyesült Államokban, prima facie nehéz összeegyeztetni a tartozások semlegességével.„ A realitásokat figyelembe véve, már kísérlet történt arra is, hogy kidolgozzák a gazdaság olyan modelljét, ahol a társadalom kifejezetten két csoportból áll: szegények és gazdagok. A modellben a szegények csak készpénzzel rendelkeznek, a gazdagok pedig csak kamatozó kötvényekkel. (McCallum, 1984).

Az állami tartozások semlegessége csak olyan világban érvényes, ahol az állam hitelezője és a kamatterheket finanszírozó adófizetők egyazon társadalmi csoportot képezne.

Az ipari civilizáció jelenlegi világában, a debitokrácia korszakában, a lakosság egyik, végtelenül kicsiny csoportja - a bankrendszer - a kamatjövedelmek haszonélvezője, míg velük szemben az egész lakosság viseli a kamatok miatt kirótt súlyos adóterheket. A reálszféra csak adós, a bankrendszer csak hitelező.

A debitokráciának ez az egyik legkirívóbb monetáris asszimetriája.

A kényszerű teherviselés elkerülhetetlenül sorvasztja a reálgazdaságot. A reálgazdaságban tevékenykedő lakosság - és általában a társadalmi jólét - számára elveszett, improduktív idő mindaz, amit a lakosság a kamatfizetések teljesítéséhez szükséges áruk és szolgáltatások előállítására fordít. Bizonyos értelemben visszaestünk a „ sötét „ középkorba és a feudalizmusba, ahol a papi tized kötelező befizetése mögött éppúgy ott állt az akkori hatalom, miként a jelenlegi adófizetési kötelezettséget is az állami erőszak kényszeríti ki.

A következmények világosan láthatók az ipari civilizáció teljes spektrumában:

- a lakossági fogyasztás de facto stagnálása, a reáltermelés paralízise
- a foglalkoztatottság krónikus zsugorodása, főként a tangibilis értékeket elállító ágazatokban
- reálértékek létrehozása helyett a monetáris jellegű látszatértékek térnyerése, aláásva a vagyon és jövedelem stabilitását.

3. Fiktív értékek monetáris fantomvilága

A debitokrácia ködös világában, ahol a gazdagság uralkodó formája a láthatatlan, pénzügyi tartozásokra és követelésekre felépített intangibilis aktíva, s ahol az adókkal agyonnyomorított reálgazdaságban már alig van alkalom és lehetőség a vagyonépítésre, a meglévő vagyonok növelésére kézenfekvő alternatívaként kínálkozik az ipari civilizáció eredeti terméke: a tőkepiacok.

Tőkepiacok már a múlt században is működtek, azzal a céllal, hogy a nagy beruházások finanszírozására (vasutak,stb.) koncentrálják a gazdaságban elérhető megtakarításokat.

A 20. század végére a tőkepiacok szerepe gyökeresen megváltozott. A feladat ma már nem a megtakarítások mobilizálása a reálgazdaság fejlesztésére, hanem ellenkezőleg, a már meglévő pénzvagyonok és esetleges újabb megtakarítások számára „ befektetési „ lehetőséget kínálni a **reálszférán kívül.**

Gigantikus nominális értékek jöttek létre az elmúlt két évtizedben. S amilyen mértékben nyilvánvaló lett, hogy az ipari termelés bővülése globálisan zsákutcába jutott, ugyanúgy gyorsult a tőkepiacok expanziója.

1998 -ban a new yorki tőzsdén jegyzett részvények összesített tőkeértéke 10 billió dollár körül mozgott, az amerikai kötvénypiacok összértéke pedig kb. 4 billió dollár. Közel hasonló nagyságrendre növekedett az EU tőkepiacok összértéke is. Az adatok mindkét esetben jóval nagyobbak, mint az éves GDP.

A tőkepiacok a maguk összességében kolosszális vagyont képviselnek, sokak számára a tőkepiaci értékpapír az egyéni gazdagság és jólét főformája. Mégis, az ipari civilizáció gazdasági és társadalmi szerkezetének legbizonytalanabb és legkritikusabb pontja a tőkepiac. A jelenkori modern világ veszedelmes Achillész - sarka.

A bizonytalanságnak több oka van, itt csak néhány legfontosabbra utalunk.

a / A részvényértékek manipulatív permutációja

Ellentétben a tangibilis javakkal, a piaci részvényértékek kialakulásánál egyoldalúan meghatározó szerepet játszanak a vállalatokkal kapcsolatos jövőbeni elvárások és spekulatív, nehezen azonosítható feltételezések. Az árfolyammozgások befolyásolásának lényeges eszközei a vállalatok jövő-

beni nettó profitjával kapcsolatos becslések, azon az alapon, hogy a részvényvásárló tulajdonképpen a részvény tulajdonlásán keresztül a jövőbeni vállalati haszon egy részét vásárolja meg, még akkor is, ha ez a haszon nem kerül kifizetésre osztalék formájában. Magas becslések nyomán a részvényárfolyam lényegesen emelkedhet, de utána meredeken zuhanhat, ha az idő múltával kiderül, hogy a tényleges vállalati profit jóval kisebb lett a becslésekhez viszonyítva. Természetesen a belső, valós információkkal rendelkezők addigra mér régen túladtak saját részvényeiken, az árfolyam csúcsán. Ilyen tekintetben a részvényspekuláció semmiben sem különbözik a szerencsejátéktól.

Minthogy a részvények árfolyama állandóan változó elvárások és sok egyéb állandóan változó feltételezés (kamatlábszint, valutaárfolyam, stb.) függvénye, így elkerülhetetlenek az időnkénti heves kilengések. Egy valamely részvény árfolyama heteken belül akár 50 százalékot is változhat, anélül, hogy eközben kívülről nézve bármi változás is történt volna a kérdéses vállalat működésében. A spekulatív interferenciák másik jellegzetes következménye, hogy egyes részvények árfolyamai huzamosabb időn keresztül, akár évekig is stagnálhatnak, miközben a vállalat végig jövedelmező.

A spekulatív elemek hatására a részvényekben kifejezett érték mindenkor fiktív, tehát bizonytalan. Következésképpen **az összes vagyonformák legbizonytalanabb - s így a legkockázatosabb - vagyonformája a részvény.** Nem lehet stabil egy olyan gazdasági szerkezet, ahol a társadalmi vagyon egy igen jelentős része manipulatív piaci értékeket képvisel, s ahol emiatt állandó a veszély, hogy egy vagy több részvény váratlan, súlyos áresése esetén a lakosság egy része hirtelen és nagy tömegben elszegényedik, vagy legalább is elveszti korábbi vagyona jelentős részét. Makrogazdasági szempontból az ilyen folyamat a vásárlóerő lényeges visszaesé-

sét jelenti, ami súlyos gazdasági válsághoz is vezethet (1929). Innen a Federal Reserve System pánikszerű monetáris intervenciója 1998 októberében, amikor a new yorki tőzsde árfolyamszintje hirtelen és jelentősen zuhanni kezdett.

b / A kamatozó értékpapírok kockázata

Más jellegű a kamatozó értékpapírok kockázata. A kormányzati kötvényeknél - ritka kivételektől eltekintve - számítani lehet rá, hogy a kötvény időtartama alatt a kibocsátó állam rendszeresen fizeti az esedékes kamatot és lejáratkor beváltja a kötvényt. Ez egyáltalán nem mondható el a vállalati kötvényekről. A vállalati csőd az ipari civilizációban rejlő pénzügyi kockázatok természetes velejárója, még a legnagyobb és legerősebbnek tűnő vállalatok esetében is, így azok kötvényei mindig kockázatot jelentenek a kamatjövedelmek biztonságát illetően, különösen hosszabb távon. Ezt a kockázatot csak csökkenti, de nem szünteti meg a vállalatok pénzügyi helyzetének rendszeres elemzése, amivel külön e célra szakosodott tőkepiaci intézmények foglalkoznak.

A kamatozó értékpapírok másik, általános érvényű kockázata a kamatlábszint alakulása. Minthogy a kötvények pénzpiaci árszintje fordított arányban van az általános kamatlábszinttel, így jelentős kamatlábemelkedés esetén a kötvények piaci értéke - ára - drámai módon csökkenhet, a kamatlábváltozástól függően akár a felére is, ami a kötvénytulajdonos vagyoni összeomlásához is vezethet. Minthogy a debitokráciában a legjelentősebb kötvénytulajdonosok a bankok, ezért egy általános és lényeges kamatlábszint emelkedés az egész bankrendszer kritikus destabilizációjához vezethet. Ilyen okok miatt omlott össze néhány jelentős nagybank és több száz kisebb bank Észak - Amerikában a nyolcvanas évek elején.

A századforduló ingatag, máris likviditási problémáktól terhes pénzvilágában a legnagyobb kérdőjel - és globálisan a legkritikusabb monetáris elem - a kamatláb.

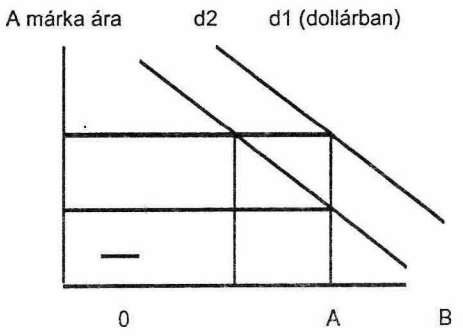
4. Gazdaságromboló valutaárfolyamok

A debitokrácia romboló és destabilizáló hatásai közül a legnyilvánvalóbb az adós országokban egyre gyakrabban kirobbanó és egyre pusztítóbb valutaválságok sorozata.

A valutaválság az adott ország jegybankjának és bankrendszerének a képtelensége, hogy maradéktalanul eleget tudjon tenni dollárban, vagy más tartalékvalutában esedékes, külföldi hitelezőkkel szemben fennálló fizetési kötelezettségnek. A valutaválság mindenkor elkerülhetetlenül bekövetkezik, ha az adott ország bankrendszerével jelentősen nagyobb - főleg rövid lejáratú - devizakövetelés (dollárkövetelés) áll szemben, mint amekkora a kérdéses bankrendszer viszontkövetelése a külföld felé. Az asszimetria elkerülhetetlen következménye az adós ország fizetőeszközének a leértékelődése a külföldi valutákhoz viszonyítva, aminek az oka az adós ország valutája iránt megnyilvánuló, erősen csökkenő kereslet.

A probléma globális természete miatt a folyamat grafikus ábrázolása is indokolt.

A kereslet és kínálat kölcsönhatása a devizapiacon

Mint látjuk, ha a vásárolt dollár összértéke egy adott időszakban B-ről A-ra csökken, azaz a dollár iránti keresleti görbe d1-ről d2-re mozdul, akkor a dollár DM-ben kifejezett értéke, az árfolyama is ennek megfelelően csökken. Egy dollár kevesebb márkát vásárolna, illetve kevesebb márka lenne szükséges egy dollár vásárlásához. Az összefüggés minden valutára érvényes.

A valutaválság a papírpénz rendszer tipikus monetáris jelensége, a legpusztítóbb pénzügyi folyamatok egyike.

Valutaválság csak a papírpénz rendszerben következhet be, ahol a különböző fizetőeszközök egymáshoz viszonyított értékét, az árfolyamot, már nem szabályozza semmiféle aranyparitás, hanem szinte kizárólag a kamatparitás és a keresleti - kínálati viszonyok az egyes valutákat illetően,

a vásárlóerő paritástól függetlenül. Ha egy ország eladósodik, akkor csökken vagy közel teljesen megszűnik a kereslet az adott ország fizetőeszköze iránt, a következmény az árfolyamesés, a valutaválság. (Tipikus példa az orosz rúbel összeomlása 1998 nyarán).

Bár a valutaválság a papírpénz rendszer tipikus monetáris jelensége, mégis a valutáris egyensúlyállapot összeomlásánál nélkülözhetetlen szerepet játszik egy monetáris katalizátor: a tőkék szabad áramlása.

A debitokrácia politikai vezérlőrendszerének egyik legfontosabb követelése a tőkék szabad áramlásának a biztosítása az IMF és az OECD tagállamok részéről, globális méretekben. Mert már ez az egyetlen kiút, hogy legalább ideiglenesen, újabb, további befektetési lehetőségeket biztosítsanak - a pénzügyi és politikai nyomás minden eszközével - a nemzetközi pénzközpontokban felhalmozódott dollárbilliók kamatoztatására.

Újabban a monetáris közgazdaságtan több művelője is elismeri, hogy „ ... a nemzetközi portfólió - eltolódásokat elsősorban a különböző valutákban denominált, kamatozó pénzügyi eszközök iránti kereslet változásai vezérlik. „ Ebben különösen nagy szerepet járszik a rövid lejáratú spekulatív tőke. Emiatt már az a gondolat is felmerült, hogy az ilyen tőkemozgásokra külön adót kellene kivetni. (Tobin).

Valójában a világban felhalmozódott tőkepiaci feleslegek miatt egy óriási, állandó nyomás nehezedik a kisebb országokra, hogy reális pénzügyi teherbírásuktól függetlenül újabb és újabb hiteleket vegyenek fel. A játék teljesen egyoldalú, hiszen így a kis országok állandóan tartoznak, ezért valutáik fokozatosan leértékelődnek, nem ritkán robbanásszerű valutaválságok formájában. Ezek a leértékelések semmivel sem segítik az adósország exportnövekedését (mert exportjuk általában árrugalmatlan), de egyre olcsóbbá teszik - dollárban kifejezve - a leértékelő ország

tangibilis értékeit, így ezek az értékek fokozatosan, és potom pénzért, a nyugati tőke tulajdonába kerülnek. Az 1998 évi délkelet - ázsiai valutaválság és 50 - 70 százalékos valutaleértékelések nyomán a nyugati tőke ezekben az országokban is megpróbált gyorsan lecsapni, hogy elképesztően alacsony áron megszerezzék a pénzügyi válságba került vállalatokat és pénzinézeteket. Országokat lehet ilyen módon megvásárolni, ami a debitokrácia egyik legálnokabb következménye. A veszélyt legtöbbször előre lehet látni. A valutáris sebezhetőség egyértelmű tünete és abszolút biztos jele egy ország folyamatos, krónikusan negatív folyó fizetési mérlege. (A Magyarországon alkalmazott csúszó leértékelés az az eset, amikor az áldozat cseppekben veszi be a mérget, ami hirtelen, nagy dózisban akár halálos is lehetne).

5. A jelenkori civilizáció eszmei bizonytalansága és hanyatlása

A debitokráciában a pénztől való függőség mindenütt jelenlévő uralma - különösen az eladósodáson keresztül megvalósuló kényszerállapotok - nem maradhatnak hatás nélkül a társadalom gondolatvilágára és eszmei értékfelfogására.

A lakosság nagy részére kiterjedő adósi alávetettség és az állami eladósodás finanszírozására kifejlesztett adóterror a 20. század második felében lényegesen megváltoztatta az emberi magatartást meghatározó etikai, morális és politikai nézeteket és a hozzájuk kapcsolódó társadalmi értékkategóriák történésalakító szerepét. Az ipari társadalomban általános jelenség lett a hagyományos felfogások értékének az eróziója, fokozatosan kialakult a dezorientált társadalom, aminek jellemzői közül a jelen tanulmányban csupán két, bár lényeges tünetre van mód röviden utalni.

a / Az egyén társadalmi csalódottsága

Minden egyéni cselekvés örök motívuma a túlélés. Túlélni és fennmaradni az Élet fizikai és szellemi kihívásai ellenére. A túlélésre törekvő embernek két fő segítsége lehet a világban: **az egyik az eszmei ideálokba vetett örök hit, a másik az emberi összefogásban rejlő erő.**

„A gondolkodás értéke az ideál „ , állította Santayana, bár ugyanakkor tagadta, hogy a világ jelenségei mögött létezne egy örök eszme és örök ideál. Mégis, az emberiség civilizációs folyamatában sohasem szűnt meg nagy szerepet játszani az örök törekvés olyan ideálok iránt, mint a Jó, az Igazságosság, a Tisztesség, vagy a Szeretet.

A debitokrácia rideg világának kellett eljönnie, hogy megingassa és háttérbe szorítsa az emberi ideálok korábbi társadalomformáló szerepét, vagy legalább is megkérdőjelezze azok gyakorlati értékét.

A debitokrácia szürrealisztikus világában, ahol a túlélés egyetlen alapja a pénz, nincs helye a szentimentális érzéseknek, nincs helye a jó és rossz latolgatásának, az igazság és a gonoszság szembeállításának. Semmi sem számít, csak a túlélés, és ehhez pénzzel kell rendelkezni, minden áron. Ebben a brutálisan materialista világban elkerülhetetlen a nihilizmus és a cinizmus térhódítása, a képmutatás, a megtévesztés, és a csalás. Kialakulóban van a jövő nélküli társadalom, az emberek a jelenbe menekülnek, életfelfogásuk a „carpe diem „ .

Súlyosan előrehaladt a társadalmi összefogás értékének az eróziója is. A debitokrácia tudatosan atomizált, szélsőséges individualizmust hirdető világában az egyének társadalmi összefogásának és szolidaritásának a lehetősége fokozatosan egyre szűkebb korlátok közé szorul, mert a külön - külön kialakuló, egyéni pénzfüggőségek egyre inkább fékezik az egyének

összefogási lehetőségeit. Emiatt még jobban fokozódik az egyes egyének bizalmatlansága, félelemérzete, - és kiábrándultsága, csalódottsága a társadalommal szemben. Megvalósulóban van Hobbes korábbi víziója: a „ homo homini lupus „ társadalma. A kiábrándultság és a tehetetlenségérzet félreismerhetetlen jele az emberek csökkenő részvétele a választásokon, világszerte, a közügyek iránti közömbösség, a politikusokkal szembeni szkepticizmus, sőt cinizmus.

b / *Tirannizmus a demokráciában*

Arisztotelész már több mint két ezer éve úgy vélekedett, hogy a demokrácia nemkívánatos államforma, mert alkalmat ad arra, hogy a tudatlan tömeget félrevezetve, demagógok és korrupt jellemű személyek szerezzék meg a hatalmat. A 20. század utolsó évtizedei azt mutatják, hogy a demokrácia égisze alatt egyéb súlyos torzulás is lehetséges: tirannikus államhatalom demokrácia formájában.

A jelenkori civilizáció erősen bomlasztó hatású iróniája, hogy miközben a kultikus szintre emelt demokrácia hatalmi képviselői a szélsőséges individualizmust hirdetik, és „ az egyéni szabadságjogok „ nevében készek szentesíteni (és törvényekben kodifikálni !) a társadalom megosztását és atomizálását célzó magatartások egész sorát, addig a „ demokratikus állam „ nem ritkán a „ törvényes „ hatalom teljes brutalitásával üldözi a neki nem tetsző nézeteket, a legszélsőségesebb diktatúrákat megszégyenítő agresszivitással. A szólás-, és gondolatszabadság a legtöbb demokratikusnak nevezett államban csak addig érvényes, amíg a nézetek és gondolatok dicsérik az adott államhatalmat. Ám azonnal felbukkan a demokrácia zsarnoki jellege, ha a demokrácia számára kényelmetlen, esetleg veszélyes, a demokrácia visszaéléseit bíráló hangok jelentkeznek a társadalomban. Az ismert liberális gondolkodó, Benedetto Groce is elismerte, hogy a természetjogi filozófia mechanikus egyenlőségtanán alapuló

demokráciában kezdettől fogva jelen van „az autoritárizmusba való átcsapás veszélye.„

A tirannizmusra való hajlam a demokrácia eszmei gyengeségének a jele.

A diktatórikus megnyilvánulások háttere a demokráciáról terjesztett illúziók és a demokrácia rideg valóságának egyre nyilvánvalóbb ellentéte, különösen a debitokrácia korszakában. A politikai demokrácia pénzügyi vetülete megteremtette a legkirívóbb és legsúlyosabb esélyegyenlőtlenséget, amely valaha is létezett, bármely civilizációs korszakban. A tudás és az egyéni tehetség helyett az előrejutásnak egyetlen eszköze lett: a pénz.

A diktatórikus reflexek másik oka az állami adósságteher, ami minden korábbinál súlyosabb adóterheket ró az állampolgárokra, és a bénítóan magas adókat csak a „ demokratikus „ tirannizmus teljes alkalmazásával lehet behajtani. Ki emlékszik ma már arra, hogy 1913 -ig a világon sehol sem létezett személyi jövedelemadó? !

Miként egy közgazdász fogalmazta: a jelenkori modern világ a pénzügyi feudalizmus állapotába süllyedt. Ma már nem a földesurak veszik el a lakosság jövedelmét, hanem a demokratikus állam. És többet, nagyobb zsarnoksággal, mint valaha is a feudális hatalom birtokosai.

3. Az ipari civilizáció monetáris atrófiája

A debitokrácia a papírpénz rendszer elkerülhetetlen következménye. Amint megszűnt az aranynak a pénzmennyiség növekedésénél betöltött korlátozó szerepe, megnyílt az út egy új, önálló makrogazdasági ágazat kifejlődéséhez, ez az ágazat a pénztermelés, a bankrendszer keretében. A pénztermelés éppoly tevékenység lett, mint a tangibilis javak termelése,

azzal a döntő különbséggel, hogy a pénztermelésben résztvevők egy egységes szabályrendszer által irányított, az államhatalomra közvetlenül támaszkodó szindikátust képeznek, és tevékenységüket az állam politikai hatalmának az igénybevételével gyakorolják. Egy páratlanul privilegizált és monopolizált ágazat a piacgazdaságban.

Az arany korlátozó szerepétől megszabadult bankrendszerben megindult egy szakadatlan hitelexpanzió, avagy tartozások létrehozása a makrogazdaságban, függetlenül a reálszféra tényleges megtakarításainak az összértékétől. Először az emberi civilizáció történetében, *kialakult egy olyan pénzügyi rendszer, amelyben elméletileg korlátlanul lehet adósi kötelezettségeket teremteni, - és ezáltal kamatjövedelemhez jutni ! - anélkül, hogy cserébe a hitelezőnek meglévő aktívákat kelljen leadni.* A papírpénz rendszerben uralkodóvá vált hitelexpanziónak - vagy ha úgy tetszik: tartozásexpanziónak - ez a lényege.

A zabolátlan adósságáradat nem maradhatott negatív hatás nélkül a reálszférára, de magára a pénzszférára és a bankrendszerre sem. A nemvárt káros tünetek a 70 - es évektől jelentkeztek egyre markánsabban, és a világ azóta sem tudott tőlük megszabadulni, sőt egyre inkább bele - süllyedt egy általános monetáris és gazdasági bizonytalanságba. Az eladósodással kapcsolatos monetáris problémák miatt **egyre jobban akadozik az ipari civilizáció termelési és fizetési rendszere, világméretű probléma lett a likviditás, kialakulóban van a globális erőforrások csökkenő kihasználásának a tendenciája.** Ezek azok a jelenségek, amiket közös kifejezéssel élve úgy nevezhetünk, mint ***az ipari civilizáció monetáris atrófiája.*** **A kulcsprobléma a monetáris eszközrendszer destabilizáló szerepe.**

A monetáris atrófia legnyilvánvalóbb tüneteit az alábbiakban lehet összefoglalni:

- a globális bruttó adósság megállíthatatlan növekedése
- infláció a tőkepiacokon, defláció a reálszférában
- az adórendszer a debitokrácia szolgálatában
- gigantikus vállalatösszevonási hullám az ipari államokban
- a munkaerő krónikus kihasználatlansága

1. A globális bruttó adósság megállíthatatlan növekedése

A jelen tanulmány 1. fejezetében láttuk, hogy a világ globális éves adósságvállalása korábban elképzelhetetlen ütemben nőtt, növekszik, 1980 óta. Az akkori 50 milliárd dollár kötvénykibocsátással szemben az 1995 évi globális kötvénykibocsátás 800 milliárd dollár, annak ellenére, hogy közben a kormányok határozott erőfeszítéseket tettek az éves költségvetési deficitek jelentős lefaragására. Erre utal az Egyesült Államok helyzete, ahol 1960 és 1997 között a teljes szövetségi államadósság 290 milliárd dollárról 6 billió dollárra nőtt, a növekedés szakadatlan volt a 90 - es években is, miközben a szövetségi deficit az 1990 évi 221 milliárd dollárról 1998 - ra nullára csökkent. Hasonlóan nem állt meg a bruttó adósság növekedése az Európai Unió tagállamaiban sem, ahol pedig a Maastrichti Szerződés alapján a tagállamok köteles az éves költségvetési deficitet a GDP 3 százaléka alatt tartani.

A globális világ bruttó adósságállománya közel 20 billió dollár, aminek a 2/3 - a államadósság. Ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, ugyanis a debitokrácia nem létezhetne a bankrendszer és az államhatalom összefonódása nélkül. A demokrácia minden külsőségei ellenére a hatalom valódi irányítója a bankrendszer, amelynek létérdeke, hogy a bankrendszerben

létrehozott kolosszális hiteltömeg után biztos és folyamatos kamatjövedelemhez jusson. Ez csak az államhatalom igénybevételével, többek között az adórendszer segítségével történhet.

A 20 billió dollár globális adósságtömeg másik oldala 20 billió dollár pénztőke, ami nem lát kellő profitlehetőséget a reálszférában, a termelésben. A világban globálisan eszközölt termelő befektetések évente csak egy töredékét teszik ki ennek a hatalmas összegnek, például az Egyesült Államokban 1995 - ben a teljes tőkeberuházás (gépek és épületek) csak 600 milliárd dollár volt, ami nem kis összeg, de a létező szabad pénztőkének csak 3 százaléka ! E számok ismerete hiányában nem lehet megérteni az ipari civilizáció monetáris deformálódását, ahol egyrészt adva van - adva lenne - egy koloszális pénztömeg,ami a tangibilis értékek világában megsokszorozhatná a termelést, - de a tőkepiac vonzása erősebb. Ennek magyarázata a tőke határhatékonyságának közel nulla értéke a reáljavak előállításánál.

Mit jelent a tőke határhatékonyságának a fogalma ?

A tőke határhatékonysága a befektetett tőke utolsó pénzegységén (pl egy dolláron) elért haszon. Úgy lehet kiszámítani, hogy az össztőkének a pótlólagos befektetés nyomán tapasztalható hozadékváltozását elosztjuk azzal a tőkemennyiséggel, ami a hozadékváltozást létrehozta.

A határhatékonyság végső értékét két tényező szabja meg. 1. A keresleti piac, hogy egyáltalán mekkora a még kielégítetlen kereslet az adott termék iránt, és 2. A rendelkezésre álló tőkemennyiség. Minél több a rendelkezésre álló tőke, annál inkább süllyed a tőke határhatékonysága.

Az ipari civilizáció súlyos dilemmája, hogy az autonómmá vált bankrendszer ontja a hitelt, állandósul a tőkemennyiség expanziója, de a gaz-

daságban ehhez képest csak elhanyagolható ütemben növekszik a vásárlóerő, - s ezzel együtt a fizikai javak iránti kereslet. A reális vásárlóerő expanzióját akadályozza a készpénzforgalom jegybanki korlátozása és a lakosságra erőszakolt adóterhek, ami viszont a bankrendszer létérdeke.

Ez esetben sem valósul meg az ismert vágyálom, hogy „ ... a kecske is jóllakjon és a káposzta is megmaradjon. „ A bankrendszer az adórendszeren keresztül elvérezteti a reálgazdaságot, így a kamatok révén szakadatlanul növekedő pénztőkehalmaz egyéb alternatíva híján elkerülhetetlenül a tőkepiacon marad, ami viszont állandó, csökkentő irányú nyomást gyakorol a kamatlábra. Az elmúlt 10-15 évben tapasztalható globális kamatláb esésnek ez a legfőbb oka, bár a reálkamatláb még így is a tőke határhatékonysága felett van, legalább két évtizede. A már kialakult és állandóan növekvő tőkefeleslegek miatt a világ a nulla kamatláb irányába halad, de közben elsorvasztja a reáltermelést. Az ipari civilizáció monetáris atrófiájának ez az egyik legbizarrabb tünete"

És mi történhet, ha elérkezne a nulla kamatláb ? Nem kizárt egy villámgyors és rövid hyperinfláció, ha a felgyülemlett dollárbilliók - egyéb alternatíva híján - rávetnék magukat a tangibilis értékekre.

2. Infláció a tőkepiacokon, defláció a reálgazdaságban

Az irányított pénzmennyiség növekedés a közelmúlt évtizedben kiváltott egy páratlan anomáliát a piacgazdaságban: az árak ellenkező irányú mozgását a tangibilis értékek piacán és a tőkepiacokon, a fiktív értékek piacán.

Észak - Amerikában és az Európai Unió térségében az elmúlt 10 - 15 évben a pénzügyi kormányzatok a monetáris eszközök merev alkalmazása révén közel stabil árszintet értek el a reálgazdaságban, sőt egyes ágaza-

tokban (bányászat, nyersanyagok, stb.) már határozott deflációs tünetek mutatkoznak.Ezzel szemben a kamatlábcsökkentés és az irányított hitelexpanzió segítségével de facto inflációs áremelkedést gerjesztettek a fiktív értékek piacán, mindenekelőtt a tőzsdei értékpapírpiacokon.

Az Egyesült Államokban 1985-1996 között az általános árindex 28 százalékkal nőtt, eközben a new yorki tőzsde Dow Jones Ipari Indexe 1500-ról 8000-re emelkedett, közel 450 százalékos növekedés. A változás nyomán 1997- re 20 billió dollárra nőtt az egyéni tulajdonban lévő amerikai pénzügyi aktívák összege, ebből kb. 10 billió dollár részvényekben található.

Ez az óriási divergencia ellenállhatatlan szívóhatást gyakorol a gazdaságban lebegő szabad monetáris aktívákra, így önkéntelenül is hozzájárul a deflációs tendenciák felbukkanásához a reálgazdaságban. A másik pénzelszívó erő a kormánykötvények piaca. A viszonylag alacsony reál - kamatláb ellenére a szabad tőkék előnyben részesítik az alacsony, de kockázatmentes kamathozamot a reálgazdaság magasabb, de sokkal bizonytalanabb kamathozamaival szemben. A tőkepiac még külön nevet is kreált: a legtöbb vállalati - és ezért bizonytalan - kötvény az un. hulladék kötvény kategóriába tartozik. (angolul: junk bond).

A tőkepiacok és a reáljavak piacainak élesen szembenálló ármozgása a globális piacgazdaság súlyosan abnormális helyzete. Kiegyensúlyozott pénzmozgás esetén a financiális aktíváknak a tőkeszegény szektorokba kellene irányulniok, mert feltehetően ott lenne nagyobb haszon. A papír - pénz rendszer erősen manipulált pénzvilágában ez nincs így, a pénzvagyonok birtokosai szerint az erősen behatárolt és stagnáló keresleti piacok miatt nem lehet a vásárlóerő számottevő expanziójára számítani, így ott befektetni sem érdemes.

Az un. Tobin-effektus érvényesül.Tobin szerint a gazdagságnak két összetevője van: a reáltőke és a pénz. Ha a financiális aktívák hozama csökken, a vagyon összetétele elmozdul a reáltőke irányába, növelve a termelést. Pénzaktívák birtoklása esetén az un. áldozati költség a reáltőke vélt hozama: reálhozam + infláció. Ha mindkettő csökken, a pénzáramlás megindul a financiális aktívákba.

3. Az adórendszer a debitokrácia szolgálatában

A debitokrácia nem alakult volna ki és nem tudna tartósan létezni, és a monetáris atrófia is ismeretlen betegség lenne, ha a papírpénz rendszerben a politikai hatalom nem építette volna ki és a demokrácia nevében nem működtetne egy - az emberi civilizáció történetében páratlanul egyénkorlátozó - adórendszert. Ha a világ a korai közgazdászok által naivul megálmodott szabadpiaci rendszerben élne, ahol a kereslet és kínálat semmiféle külső erő által nem befolyásolt összjátéka a döntő, akkor nem lenne debitokrácia. A debitokrácia a piacgazdaság és a politikai hatalom olyan kombinációja, ahol a pénzügyi szféra a politikai hatalom jogrendszerben kodifikált szabályai segítségével rendszergarantált jövedelemelőnyökre tesz szert, a reálgazdasággal szemben és annak a rovására.

A beépített garanciák közül messze a legfontosabb az adórendszer. Az adózás kormányzati tevékenység, ami fizetési kötelezettségeket ró egyénekre vagy gazdálkodó egységekre, amely kötelezettségeket teljesíteni kell erőforrásoknak vagy azokkal kapcsolatos igényeknek a kormányzat részére történő átutalásával. A kötelezettségek jogilag kikényszeríthetők.

A debitokráciában nem történhetett volna meg az állam fokozatos eladósodása, ha az állami adósságkötelezvények mögött nem állna az adók kikényszeríthetőségének az ereje, ami a kamatfizetési kötelezettségek maradéktalan teljesítésének a garanciája. Az adók elméletileg korlátlanul

emelhetők, a vélt felső határt a lakosság politikai tűrőképessége és az esetleges gazdasági összeomlás veszélye szabja meg. (A francia forradalom és az amerikai függetlenségi háború bizonyítja, hogy a végletekig vitt adóteher politikai robbanáshoz vezethet.).

A debitokráciát irányító politikai erők már a század eleje óta megkezdték az adók rendszeres növelését, de a század végére az adózáson keresztül történő jövedelemelvonás pusztító méreteket öltött. Az adóterhek megsokszorozódása főként két adószférában következett be: a személyi jövedelemadóknál és a közvetett adók területén.

A személyi jövedelemadók növekedésére tipikus példa az amerikai adóterhek alakulása, ahol a személyi jövedelemadót 1913 - ban vezették be. Az adóterhek növekedésének leggyakrabban alkalmazott mutatója, hogy valamely adott évben az átlag adófizetőnek az év melyik napjáig kell dolgozni, csupán azért, hogy összes szövetségi, állami és helyi adófizetési kötelezettségének eleget tegyen. Más szóval: amit a kérdéses egyén addig a napig keres, abból semmi sem az övé, hanem az államé. Ez az időszak az amerikai adófizetők esetében az évtizedek folyamán az alábbiak szerint alakult:

1913: január 30 1940: március 8 1980: május 1

1922: február 17 1960: április 16 1990: május 2

1930: február 13 1970: április 26 1995: május 7

Forrás: The Wall Street Journal Almanac

Eszerint az évszázad folyamán az amerikai adófizetők személyi jövedelemre kirótt adóterhe megháromszorozódott. További fontos adat: 1940

- ben az összesített személyi jövedelmek 18 szá - zalékát vonta el az állam személyi jövedelemadó formájában, 1996 -ban pedig a 35 százalékát.

A közvetett adók emelkedését illusztrálja az Európai Unió esete, nevezetese a hozzáadott érték adószintjének az emelkedése (a magyar „ áfa „ kifejezés teljesen pontatlan).

Hozzáadott értékek adótrendje (néhány EU - államban) a következő táblázatban foglaltuk össze:

	Az adó bevezetése	Kezdő százalék	1996-os százalék
Anglia	1973	10	17,5
Ausztria	1973	16	20
Belgium	1971	18	21
Dánia	1967	10	25
Finnország	1969	11	22
Németország	1968	10	15
Olaszország	1973	12	19
Hollandia	1969	12	17,5
Spanyolország	1986	12	16
Svédország	1969	11	25

Forrás: OECD

Egyértelmű tény, hogy az adózás gazdasági interferenciája a gyakorlatban és a közgazdasági elméletekben sohasem feltételezett méreteket öltött.

Az elviselhetőség határáig fokozott adóterhek fékezik és közel teljesen megbénítják a reálgazdaság növekedését, főként a személyes fogyasztásra

gyakorolt korlátozáson keresztül. A stagnáló gazdaság miatt stagnál vagy csökken az adózás, ami újabb adóemelésre ösztönzi a kormányzatot, - és az ördögi kör folytatódik. Amekkora összeget az állam az adók révén elvon a személyes fogyasztástól, ugyanannyival növekszik az „ állami fogyasztás „ , természetesen az egyéni fogyasztás terhére. Ez a hatás az un. kiszorító hatás (crowding out). Ritka esetben száz százalékos, de a legtöbb költségvetésnél 50 és 70 százalék között mozog. Keynes óta nagyot fordult a világ. Ő még azt tartotta, hogy az államnak időnként segítenie kell a kereslet bővülést. A 20. század végén működő modern állam már rendszeresen és nagy arányokban a keresletet csökkentő gazdaságpolitikát folytat, az adózás eszközével.

A demokrácia és a debitokrácia az állam sokoldalú erőszakrendszere segítségével meg - teremtette az emberek totális alávetettségét az államnak, végzetesen korlátozva az egyén gazdasági szabadságát is, ami a valódi piacgazdaság egyik posztulátuma lenne.

Senkinek sem lehet semmiféle illúziója affelől, hogy ez a tendencia - a modern adórab- szolgaság - a belátható időben megváltoznék, mert az államoknak újabb és újabb jövedelmeket kell elvonniok az állampolgároktól, hogy képesek legyenek fenntartani a bürokrácia hatalmas gépezetét és fizetni az óriási államadósságok kamatterheit. Valójában az előbbi is ez utóbbinak van alávetve.

4. Gigantikus vállalatösszevonási hullám az ipari államokban

A fogyasztás de facto stagnálása miatt az ipari termelésre nehezedő nyomás egy ezidáig ismeretlen, az ipari piacgazdaság 200 éves történetében váratlan reakciót váltott ki a kínálati oldalon: néhány éve tömegesen megindult a vállalatok százainak és ezreinek **kölcsönös megegyezés alapján történő** egybeolvadása (fúziója). A vállalatok vezető testületei töme-

gesen arra a következtetésre jutottak, hogy a keresleti piacok stagnálása miatt egyre élesebb versenyben egyre kevesebb az esély a fennmaradáshoz, igen sokszor még az óriásvállalatok esetében is. A vállalati jövedelmezőséget fenn kell tartani, de a keresleti oldal gyengesége miatt alig van mód az áremelésre, így a jövedelemnövelésnek egyetlen módja marad, hacsak ideiglenesen is: az önköltségcsökkentés. Az egybeolvadó vállalatoknál minden esetben jelentős létszámcsökkentés történik, miután összevonnak üzleti vagy gyártási funkciókat, esetleg megszüntetnek feleslegessé váló vállalati részlegeket. A jövedelmezőség fenntartása állandóan veszélyben van. A világméretű vállalatösszevonási hullámot folyamatosan táplálja és erősíti az a törekvés, hogy ezt a veszélyt csökkentsék.

A vállalatösszevonásokra (angolul: merger) vonatkozó globális adatok egy közel pánikszerű lavina kibontakozására utalnak.

Vállalati összevonások világszerte

Év	Összérték (millió dollár)	Az összevonások száma
1985	242,994	2,806
1987	340,796	5,316
1989	567,034	10,858
1991	369,581	15,977
1993	455,944	16,708
1995	948,297	22,159
1996	1,116,1	23,208

Érdemes külön megemlíteni az 1997 - 1998-ra vonatkozó amerikai adatokat. Eszerint 1997 -ben egyedül az Egyesült Államokban több mint 12,000 vállalatösszevonás történt, 1,2 billió dollár összértékben, 1998 - ban pedig 25,000 összevonás, 2,4 billió dollár össértékben !

Az ipari civilizáció rohamosan halad egy olyan állapot felé, amelyben egy maroknyi megacég kezében lesz a termelés zöme a legtöbb fontos iparágban és a kereskedelemben. Ám a piacproblémát ez sem fogja megoldani, mert a vállalatösszevonások nem bővítik a keresleti oldalt, sőt a létszámcsökkentések miatt inkább szűkítik. Tulajdonképpen részben már bekövetkezett egy olyan állapot, amelyben a vállalatokra nehezedő pénzügyi nyomás fokozatosan szűkíti az összpiacot (a létszámcsökkentések miatt), és ha az irányzat tartós marad, a világ egy globális depresszióba zuhanhat.

5. A munkaerő krónikus kihasználatlansága

Az ipari civilizációban a papírpénz rendszer defektusai miatt kialakult monetáris anomáliák elkerülhetetlen végső lecsapódása a munkaerő - a humán erőforrások - iránti igény fokozatos csökkenése, és emiatt a rendelkezésre álló összesített munkaerő krónikus kihasználatlansága, ami egyre inkább érinti a magasabban kvalifikált munkaerőt is.

Közismertek az Európai Unió problémái, egy 18 - 20 millió körül stabilizálódott állandó munkanélküli tömeg, a teljes munkaerő 9 - 10 százaléka. Legalább 10 millió a munkanélküliek száma Oroszországban, ahol ezidáig a piacgazdaságnak csak a hátrányai és pusztító vonásai jelentkeztek, és semmi előnye. A felszínen viszonylag kedvező a kép az Egyesült Államokban, a munkanélküliség a hivatalos statisztikák szerint 5 százalék körül stablizálódott az utóbbi években. Az európai közgazdászok közül sokan megkérdőjelezik ezeket az arányokat és a statisztikai adatgyüjtés

kritériumait. Úgy vélik, hogy például az amerikai felmérések túlságosan nagyvonalúan kezelik az alkalmazotti kategória fogalmát, és ebbe bele vonnak több millió ideiglenes alkalmazottat és gyengén fizetett, napi pár órára alkalmazott részmunkaerőt (az un. MacDonald munka).

Az amerikai kimutatások valós értékétől függetlenül, a munkaerő krónikus kihasználatlansága globálisan elismert probléma. Különösen nyugtalanító, hogy a több éve tartó alulfoglalkoztatottsági nyomás ellenére ezidáig nincs semmiféle olyan elméleti vagy gyakorlati megoldás, ami elfogad - ható és valóban hatékony válasz lenne erre a nagy horderejű társadalmi kihívásra. A csökkentett heti munkaidő bevezetése csak tüneti kezelés, a gondok ideiglenes enyhítése. A liberálisok által hirdetett megoldás, a munkaerő piacok teljes szabályozatlansága, katasztrofális társadalmi és politikai következményekkel járna, és a gazdaságot sem segítené.

Elgondolkoztató - és talán riasztó - , hogy a modern ipari társadalom egyenlőre tehetetlenül áll szemben ezzel a problémával. Ha valami, akkor a krónikus, nagy arányú munkanélküliség egy - értelműen bizonyítja, hogy az ipari civilizáció jelenlegi pénzügyi rendszere nem felel meg annak a követelménynek, hogy biztosítsa a termelés folyamatos, lényeges növekedését, különösen pedig a humán erőforrások felhasználásának magas szintjét.

Valójában az elmúlt 10-20 évben **a reálszférával szemben alkalmazott** monetáris restrikció politikája súlyosan felelős a munkaerő iránti kereslet csökkenéséért. A reálszféra fogyasztásának merev korlátozására irányuló pénzpolitika egy dogmatikus megszállottságával akadályozza a pénz - mennyiség bővülését a reálszférában, miközben a bankszférában azt ma már gyakorlatilag semmi sem korlátozza. A monetáris politika szélsőséges alkalmazása még a monetáris elmélet józanabb formuláit is elveti. A módosított mennyiségi pénzelmélet általánosan ismert tétele

szerint egy alulfoglalkoztatott társadalomban a pénzmennyiség az infláció kockázata nélkül növelhető, mindaddig, amíg be nem következik a de facto teljes foglalkoztatottság állapota.

Ebben az esetben, ha tehát nem teljes a munkaerő foglalkoztatottság, a pénzmennyiség megfelelő arányú növekedése csak a nemzeti jövedelem növekedését eredményezi, az árszint változatlansága mellett.

A papírpénz rendszer másik súlyos vétke a reálszférával szemben, hogy miközben ott munkanélküliséget idéz elő, (a pénzkorlátozás eszközével), emellett az okozott kár hatalmas, pótlólagos pénzügyi terheit is a reálszférának kell viselnie, ahol az alkalmazásból kirekesztettek létfenntartására a munkanélüli segélyalap finanszírozását is a reálszférának kell előteremtenie. Ez nem más, mint a reálszféra kettős megsarcolása. Egyrészt millióktól elveszik a lehetőséget, hogy munkavégzéssel jövedelemhez jussanak, másrészt a még dolgozókat arra kényszerítik, hogy azokat is eltartsák, akiket a debitokrácia a munkából kirekesztett. így lehet fenntartani a társadalmi békét a még alkalmazott lakosság terhére.

Ha kialakulna a piacgazdaságnak egy olyan termelési és monetáris rendje, ahol biztosítva van a közel teljes foglalkoztatottság, akkor a nemzeti jövedelem éves növekedési üteme azonnal évi 10 - 15 százalékkal emelkedhetne, mindenek előtt a munkabért terhelő költségek csökkenése miatt, és ez egyértelmű lenne a termelékenység emelkedésével.

A jelen és a 21. század pénzpolitikájának ez az egyik legkritikusabb kérdése, amire csak most kezd rádöbbenni a világ, nevezetesen az Európai Unió néhány tagállamában.

4. Egy új monetáris és fizetési rendszer vázlatos hipotézise

A debitokrácia vázlatos analíziséből kitűnik, hogy annak spontán kifejlődését két tényező okozta: 1. A papírpénz rendszerben kezdettől fogva létező, de fokozatosan erősödő, elkerülhetetlenül beleépült részrehajlás a tangibilis értékek világával szemben, 2. A pénzszféra, mint jövedelemforrás jogrendszerben biztosított túlnyomó fölénye a fizikai értékeket előállító tevékenységgel szemben. Ha tehát bármikor is a jövőben erőfeszítés történnék, hogy helyreállítsuk az ipari civilizációnak és különösen a piacgazdaságnak az általános jólét fenntartására irányuló képességét, akkor elkerülhetetlen, hogy mindenek előtt a fenti két területen kell meg - változtatni a papírpénz alkalmazásának az eszközrendszerét. Elméletileg ez teljességgel lehetséges, hiszen a mostani állapot is az elmúlt évtizedek során hozott emberi döntések következménye, miközben senki sem láthatta előre az egymást követő döntések összesített végeredményét. Más kérdés, hogy lesz - e politikai akarat a változások eszközlésére ?

A pénzvilágban általában, különösen a vezető ipari államok bankrendszerében, a fedezet nélküli papírpénz megjelenése óta - mint láttuk - óriási vagyonok halmozódtak fel, a velejáró politikai hatalommal. Minthogy a bankok vagyona döntően fiktív aktíva, - pénz és értékpapír -,azok értéke összeomolhat, ha jelentősen esik a pénz reálértéke (infláció), ezért a pénzvilág képviseletében a jegybankok már kezdettől fogva (1920) „ ... teljesen diktatórikus és totalitárius eszközökkel „ (M. Friedman) igyekeztek megszerezni a pénz feletti hatalmat a gazdaság többi részével és a kormányzattal szemben.

„A központi bankok messze elsődleges célja lett a monetáris stabilitás. Készek voltak szinte mindent feláldozni, hogy elérjék ezt a stabilitást. Ám

bebizonyosodott, hogy a stabilitásnak ez a hajszolása lett a huszadik század leginkább destabilizáló erőinek az egyike. „

A reálgazdaságnak okozott pusztító károk ellenére a 20. század végén ismét crescendóban hallatszik a pénzvilág követelése a pénzpolitika, különösen a monetáris politika kizárólagos, a kormányoktól és a választott parlamentektől független irányítására.

Ha a pénzvilág - a jegybankokkal az élen - továbbra is makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy fenntartsa, sőt még ha lehet fokozza, privilegizált monopolhelyzetét monetáris ügyekben a kormányokkal és a választott politikai képviseletekkel szemben, **akkor a világ egy elkerülhetetlen összeütközési pályára kerül a két erő között**. A politikusokat ilyen irányba kényszerítik a diktatórikus monetáris politika egyre elviselhetetlenebb társadalmi követelményei. Talán a pénz hatalom vezetői úgy vélik, hogy a felszín alatt gyülekező társadalmi feszültségeket az állam fegyveres erejével mindenkor ellenőrzés alatt tudják tartani, az esetleges felkelések elfojthatók. A 20. század nagy forradalmai azt mutatják, hogy ez egyáltalán nem biztos, és 1933 -ban még az amerikai államrend is közel megingott, Washingtonban fegyveres erővel kellett leverni egy kezdődő népfelkelést. A modern technika megsokszorozza az állam elnyomó erejét, de ugyanakkor sokkal sebezhetőbbé is teszi egy esetleges ellenerő részéről.

A 21. század első évtizedében már világosan ki fog rajzolódni a politikai hatalom (közvélemény) és a pénzhatalom közötti konfliktus teljes dimmenziója és várható kimenetele. A dráma már megkezdődött, intenzitását többszörösére fokozza az Euro megjelenése, mint az amerikai dollár riválisa a globális pénzvilágban. Bizonyos értelemben az Euro létrejötte önmagában is annak a jele, hogy a globális pénzvilágban érlelődik az igény alternatív megoldások iránt. Nem kizárt, hogy az Euro létrejötte

nyomán kialakul egy olyan erős szakadás - szembenállás - a globális fizetési rendszeren belül, hogy a monetáris eszmevilág képtelen lesz kellő időt és energiát szentelni a reálszféra részéről mind erőteljesebben jelentkező érdekvédelmi törekvésekre. És ha - bármilyen okból - nem történik lényeges monetáris koncepcióváltás, a világ a 21. század elejére általános depresszióba és gazdasági káoszba zuhanhat.

Mit tehet itt a pénzelmélet?

Minthogy az előnyök birtokosai sohasem mutatnak hajlandóságot arra, hogy privilegizált helyzetüknek akár csak egy részéről is lemondjanak, így kevés az esély arra, hogy a monetáris folyamatok módosítására irányuló gondolatok eljutnának a gyakorlati megvalósítás stádiumába. Ennek ellenére a független pénzelmélet kötelessége, hogy felvázoljon minden olyan gondolatot, amelyek - ismereteink mai állása szerint - elősegíthetnék a reálszféra és a pénzszféra kiegyensúlyozottabb szimbiózisát a papírpénz rendszer keretében.

E tanulmány befejező része kísérlet néhány ilyen gondolat felvázolására, két főterületre csoportosítva.

a / A közvetlen monetáris eszközrendszer témaköre

„Ha visszatekintünk a 19. század végére és a 20. század elejére, akkor ott fix valutaárfolyamokat látunk és sokkal jobb összeegyeztetettséget a tőkemozgások és az általuk finanszírozott aktívák között.A fix valutaárfolyamokhoz való visszatérés valószínűleg lehetetlen. De a zabolátlan nemzetközi bankhitelezést át kell adni a multnak. „ Kétségtelen, a globális pénzügyi instabilitás egyik főforrása a bankok féktelen hiteltevékenysége.

- A papírpénz rendszerben a financiális aktíváknak a tangibilis aktívákkal szembeni indokolatlan szisztémapreferenciált előnyeit, és így a

destabilizájó hatások egyik lényeges forrását csökkenteni lehet a bakrendszer hitelezési tevékenységének a jelenleginél sokkal határozottabb ellenőrzésével és korlátozásával. Indokoltnak látszik a spekulatív célokat szolgáló hitelezés speciális sabályozása, az ilyen hitelekkel összefüggő kötelező banktartalék lényeges megemelésének vagy/és sokkal magasabb , akár 100 százalék kötelező hitelgaranciák előírása révén.

- A véget nem érő valutaválságok sorozatát, amik leginkább destabilizálják a világgazdaság egészét és az érintett országokét különösen, lényegesen korlátozni lehet, ha a globális pénzügyi rendszerben a tőkeáramlás teljes szabadsága kizárólag a termelő beruházások számára lenne fenntartva. A gondolat nem új, az IMF hevesen ellenzi, de ez csak azt mutatja, hogy az IMF egyáltalán nem érdekelt a világgazdaság normális, kiegyensúlyozott működésében. Talán a világ adósságának ez esetben bekövetkező csökkenése miatt?

A spekulatív tőkemozgások korlátozásának számos módja lehet, a de facto tilalomtól kezdve az effajta tranzakciókra kivetett különadóig. **A pénz, mint fizetőeszköz, minden államban a közjavak legfontosabb kategóriáját képviseli, mert közvetlenül érint minden állampolgárt.** Nincs pénz, ha nincs állam és gazdálkodó társadalom. Társadalmi felelőssége alapján minden kormányzat kötelessége, hogy a köz érdekében megvédje a monetáris közjavakat, a pénzt, minden kívülről jövő, destabilizáló monetáris és egyéb tevékenységgel szemben.

- A független jegybank és a bankszektor teljes érdekközössége és összefonódása miatt a papírpénz jelenlegi rendszerében a kormányzatok sehol sem rendelkeznek kifejezetten saját pénzintézettel, saját tranzakcióik lebonyolítására, annak ellenére, hogy a pénzforgalom közel fele a költségvetésen megy keresztül, így teljesen ki vannak szolgáltatva a bankrendszernek. Ez természetesen a pénzvilág évtizedeken keresztül folytatott tudatos politikájának a következménye,

hogy a bankszférával szemben kikapcsoljanak bármiféle konkurenciát. De a monopolhelyzet sehol sem segíti elő a közjót, a monetáris folyamatok világában különösen nem.

Megfontolandó lehetne, hogy a kormányzatok saját pénzintézettel rendelkezzenek, specifikusan meghatározott pénzügyi feladatok végrehajtására. Ide történhetnének az adóbefizetések és innen történnének a kormányzati kifizetések. Röviden: ez az intézmény lenne a kormány saját bankja - vagy pénzkezelője - a költségvetési pénzforgalom lebonyolítására. A magánszférával nem lenne sem hitelezői, sem adósi kapcsolata, kivéve a kormánykötvények forgalmát. Emellett megmaradna a központi bank, eredeti feladatával, mint a legvégső hitelező az egész bankrendszer felé, mint a bankrendszer likviditásának végső garanciája. De ezt a funkciót állami segítség nélkül, a bankrendszer önbiztosítása révén kellene betöltenie, semmi esetre sem az adófizetők terhére. A bankjegykibocsátás is az állami pénzintézet jogkörébe tartozna.

Egy ilyen intézményi szerkezet állandó nyomást gyakorolna a kamatlábcsökkentés irányába, mert a pénztevékenység jelentős részét kivonná a bankszférából és általában a tőkepiacokról.

b / A monetáris folyamatok közvetett befolyásolása

– Példátlan hatást gyakorolna a tőkepiacokra, ha az államoknak legalább egy része moratóriumot hirdetne új hitelek felvételére, mind a hazai. mind a külföldi pénzpiacokon. A moratórium 10 - 20 évre is terjedhetne. Az időközben esedékes törlesztéseket monetizálnák, ami csak egészen korlátozott mértékben hatna az általános árszínvonal növelésére, minthogy csak annyi új vásárlóerő keletkeznék, mint amennyi a kötvények beváltásánál megsemmisült, s emellett új adósságfizetési kötelezettségek sem keletkeznének, ami az infláció egyik döntő forrása. Az állam tőkepiaci visszavonulása igen erős hatást gya-

korolna a kamatlábcsökkenés irányába, ez serkentené a termelő beruházásokat, az így megnövekedő árú-, és szolgáltatástömeg segítene megteremteni a kiterjedt készpénzmennyiség ellensúlyát az árupiacokon.

- A spekulatív tartalmú „tőkebefektetéseket„ mérsékelni lehetne a tőkenyereség adó megemelésével. A tőkenyereség adónak minimum egyeznie kellene a legmagasabb adókulcs kategóriával a személyi jövedelemadó rendszerben, akár progresszíven emelkedhetne is, az adózandó összeggel arányosan. Ugyanilyen adóelbánásban kellene részesíteni a kamatjövedelmeket is. Egy ilyen irányú adóreform nemcsak az állam adóbevételeit növelné, hanem erősen mérsékelné a spekulatív tőkepiaci befektetések jövedelmezőségét, és a pénzvagyonok egy részét arra ösztönözné, hogy a reálszférában keressen jövedelmező befektetést.
- Viszonylag egyszerűen megoldható lenne az államkölcsönök kamatterheinek a mérséklése. A kibocsátó állam elhatározhatja, hogy a jövőben kiadandó új államkötvények kamata az éves inflációs ráta (a fogyasztási indexben kifejezve), plusz 2 vagy 3 százalék, tehát fennmaradna egy bizonyos összegű, de mérsékeltebb reálkamat. A megoldás nem idegen a pénzpiacokon, ahol a kamatlábszint korábbi szélsőséges ingadozásai miatt már szélesen elterjedt a mozgó kamatlábszint.A kamatláb és az általános árszint formális összekapcsolása létrehozna egy fontos pénzügyi automatizmust, tovább szűkülne a negatív piaci hatások játéktere.

5. Utószó

A most közreadott tanulmány megkísérelte röviden bemutatni a papírpénz rendszer és az ipari civilizáció jelenlegi szakaszának monetáris jellemzőit, és azok alapján előre vetíteni egy valószínűnek tűnő jövőt.

Pénzügyi tekintetben a mostani világ messze legjelentőségteljesebb és egyben a legvészterhesebb vonása a globális világgazdaság teljes vertikumát elöntő eladósodás, és ez a folyamat még terjedőben van. Ezért e korszak joggal nevezhető debitokráciának. A pénzelmélet még a kezdet kezdetén van, hogy felfogja az elméleti bizonytalanságból fakadó társadalmi és politikai következményeket.

Az emberi természetet, a hatalomvágyat, az aranyborju ősrégi imádatát és a történelem tapasztalatait figyelembe véve nagyon kevés az esély arra, hogy a debitokrácia mögött álló erők „ megállj „ -t parancsolnának ennek a gyorsuló, gazdasági és politikai tekintetben egyre jobban destabilizáló monetáris folyamatnak.

Nagyon nagy a valószínűsége, hogy a monetáris atrófia következtében a világ éveken belül egy globális recesszióba hanyatlik, ami pénzügyi ellenreakcióként egy közel hyperinflációs monetáris pánikot fog kiváltani. Tanúi lehetünk majd kolosszális fiktív értékek megsemmisülésének, és a világ rá fog döbbenni, hogy a papírpénz rendszer segítségével létrehozott „értékek„ igen nagy része negatív érték, pénzügyi fikció.

Az egyetlen érték, ami túlél majd minden monetáris összeomlást és monetáris háborúkat, és a gazdagság permanens megtestesülése marad: az időtlen anyag.

Irodalom

1. Auld - Miller: Principles of Public Finances, - Methuen, Toronto, 1982

2. Bager: Európai távlatok - Nemzeti Stratégia Könyvek 1. kötet, Kapu Kiadó, Budapest, 1997

3. Buchanan: Liberty, Market and State - New York University Press, 1985

4. Darvas - Halper: Árfolyamelmélet - Osiris Kiadó, 1998

5. Dean - Pringle: The Central Banks, - Hamish Hamilton Ltd., London, (Canada), 1994

6. Doyle: A History of Political Thought - Jonathan Cape, London, 1966

7. Due - Friedlander: Government Finance - Irwin Inc., Homewood, Ill., U.S.A., 1977

8. Friedman (R. § M.): Free to Choose, - Harcourt, Bruce, Jovanovich, New York, 1979

9. Galbraith: Money - Bantam Books, New York, 1975

10. Groce: A szabadság hitvallása - Kossuth Kiadó, 1990

11. Hayek: Piac és szabadság - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995

12. IMF, International Financial Statisztics

13. Keynes: The General Theory of Employment, Interest and Money - MacMillan, London, 1936

14. Krüger: Finanzmarktungleichgewichten und Wechselkursvolatilität - Institut für Wirtschaftspolitik an der Universität zu Köln, Köln, 1994

15. Krugman - Obstfeld: International Economics Harper - Collins Publishers, New York, 1991

16. Nellis - Parker: A közgazdaságtan alapjai Panem, Budapest, 1998

17. OECD: Financial Market Trends,1998

18. Plenter: Amit a pénzről tudni kell - Kapu Kiadó, Budapest, 1998

19. Rymes: On the Publicness of Fiat Money

20. Economic Theory, Welfare and the State - Queen's University Press, Kingston, Canada, 1991

21. Teleszky: Közgazdaságtan MTA, Budapest, 1941

22. The Economist: Turmoil in the Financial Markets, 1998.okt.17.

23. The Wall Street Journal Almanac Balantine Books, New York, 1998

24. Wilton - Prescot: Macroeconomics - Addison Wesley Publishers, Toronto, 1971

Lábjegyzetek

1. M. Shubik: Theory of Money and Financial Institutions
   Handbook of Monetary Economics, Elseviere Science Publishing Inc.
   New York, 1990, 172. old.
2. H. Michell: Outlines of Economic History
   Isaac Pitman § Sons Ltd., Toronto, Canada, 1943, 324.old.
3. Milton Friedman: La Monaie et ses Pieges
   Dunod, Paris, 1993, 32. old.
4. C.A.E. Goodhart: Money, Information and Uncertainty
   The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, U.S.A., 1989, 229. old.
5. Joseph Schumpeter: Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung
   Wien, 1911, 146. old.
6. Barbel Naderer: Die Entwicklung der Geldtheorie Joseph A. Schumpeters
   Duncker § Humblot, Berlin, 1991, 117. old.
7. M. Haliossos - J. Tobin: The Macroeconomics of Government, FinanceHandbook of Monetary Economics, - Elseviere Science Publishing Inc.
   New York, 1990, 902. old.
8. James M. Buchanan: The Public Finances
   Irwin, Ill., U.S.A. , 1987, 286. old.
9. Benedetto Groce: A szabadság hitvallása - Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1990
10. Gregory Millman: Around the World on a Trillion Dollar Day
    The Free Press, London, 1996, 44. old.
11 Financial Times, London, 1998. márc. 6.

---

1 M.Shubik: Theory of Money and Financial Institutions
Handbook of Monetary Economics, Elseviere Science Publishers Inc.
New York, 1990, 172. old.

2 H. Michell: Outlines of Economic History
Isaac Pitman § Sons LTD. 1943, toronto, 384. old.

3 Milton Friedman: La Monaie et ses Pieges
Dunod, Paris, 1993, 32. old.

Szórád József

A gazdaságosság, a hatékonyság követelményei és érvényesülése a faiparban

1. Általános tendenciák

A **hatékonyság** fogalma nincs egységesen definiálva, így az értelmezése egzakt módon nem is meghatározott. A fogalom lényege valamely tevékenység eredményességének lemérése és ezáltal a folyamat minősítése. A hatékonyság nagyon széles skálát fog át és minden emberi és nem emberi tevékenység eredményesség minősítésére alkalmazható. Mivel a tevékenységek száma szinte végtelennek mondható, így elvileg a hatékonysági mutatók száma is ennek megfelelően alakul.

A tevékenységek sokfélesége természetesen a hatékonyság mérésénél is számos problémát vet fel. A kvantifikálható jelenségek hatékonyságának mérése leginkább megoldott, a fő probléma ott jelentkezik, ahol a folyamat változásának mértékére nincsenek elfogadott mérőszámok, vagy a változás számszerűen nem is fejezhető ki. Van olyan tevékenység, melynek végterméke csak jelzőkkel minősíthető (pl. szép, jó, hasznos, rossz stb.) vagy ahol az eredmény valamilyen viszonyossággal (a korábbinál hasznosabb, szebb stb.) értelmezhető.

A hatékonyság sokféle - egyszerű és bonyolult, könnyen és nehezen definiálható - folyamatok összessége és a sokféleségük mellett - mint maga az élet is - állandó változó.

Minden tevékenység végső célja a fejlődés elősegítése, az eredményesség folyamatos javítása, amit gyűjtő néven hatékonyság növelésnek nevezünk. A bonyolult folyamatok esetében a végeredmény ugyancsak bonyolult összetett feladat.

A gyakorlatban leginkább használható definíciója a gazdálkodás eredményességét az összes ráfordítás és az eredmény viszonyát kifejező kategória.

A gazdaságosság, a jövedelmezőséghez kapcsolódó, de azzal nem azonos fogalom. A gazdaságosság relatív kategória és megállapításához legalább két variáns szükséges. A jövedelmezőség egy kivonás eredménye, a gazdaságosság pedig egy hányadosnak az optimuma. A jövedelmezőség különösen statikusan vizsgálva nem mindig esik egybe a gazdaságossággal. Ennek több oka lehet. A jövedelmezőségben csak a folyamatos ráfordításokat veszik figyelembe, a gazdaságosság esetében pedig az egyszeri és a folyamatos ráfordítás egyaránt kifejezésre jut. Például egy termék magasan megállapított ára miatt lehet jövedelmező, de nem biztos, hogy gazdaságos. (Mert például az optimumot nem tükrözi.) A gazdaságosság tehát a jövedelmezőségnél magasabb szintű kategória, mert egész vállalati, vagy nemzetgazdasági szintet jellemezhet. Ha a faipar egészének tevékenységét minősítjük, akkor az összetettebb gazdaságossági és hatékonysági mutató használata célszerű, mert ebben a bonyolultabb hatások is kifejezésre jutnak.

A gazdaságosság és a hatékonyság mérése és változásának befolyásolása - az elmaradottak miatt - tehát nem egyszerű feladat. A tapasztalatok szerint legeredményesebb munkát akkor lehet e területen elérni, ha a mutató részelemeit - együtthatóit kíséreljük meg kedvezően befolyásolni. Egy-egy részelem, vagy ha úgy tetszik együttható viselkedése és mozgása sokkal könnyebben követhető és áttekinthető, mint az összetett folyamat végeredménye. A hozzáférhetősége egyszerűbb és befolyásolásának következményei is könnyebben felmérhető.

2. A gazdaságosság és hatékonyság fontosabb technikai tényezői

Külön szeretnék arra is utalni, hogy a **részelemeknek** is vannak olyan **gyűjtő „csoportjai"**, amelyek hatásai, mint összevont csoport (pl. pénzügyi, munkaügyi, anyaggazdálkodási stb.) sajátossága önállóan is érdekes lehet, de a címben vállalt téma természetesen meghatározza a korlátokat abban, hogy mely tényezőre mekkora terjedelmet biztosíthatunk.

Előfordulhat az is, hogy a bonyolult folyamat egyes fázisai viszonylag egyszerűen mérhetők, de az összetett folyamat (a vertikumok eredője), a részletekben alkalmazott módon már nem biztos, hogy minősíthető, és mivel az átfogó gazdasági folyamatok **számos olyan részelemből épülnek** fel, ezért célszerű az egyes tényezőit különkülön is megvizsgálni, mivel az aggregálás során fontos szempontok elsikkadhatnak, vagy egyáltalán nem is kerülnek a látómezőbe, így a figyelem sem terelődhet feléjük. Más esetekben fontos szempontok figyelése azzal esik ki az érdeklődésből, hogy az ellentétes előjelű részelemek közömbösíthetik egymás hatását és a két tényező együttes eredményének változatlansága így nem ad semmilyen információt. Például egy termék önköltsége változatlan marad abban az esetben, ha az előállítására történt ráfordítások csökkenését az anyagár emelkedése ellensúlyozza, vagy a másik esetben, ha az anyag csökkenését a ráfordítások növekedése egyenlíti ki.

A példákban bemutatott mindkét változat azonos végeredmény ellenére a folyamat javításához egészen más beavatkozást igényel. A változatlanság mögött komoly figyelmet érdemlő jelenség húzódik meg, egy olyan jó és rossz folyamat, amelyek éppen kioltják egymás hatását és ami eltakarja a fontos intézkedésre való felhívást. A gyakorlati példák tömegét lehetne felsorakoztatni azokról az esetekről, amikor látszólag változatlan jelenségek mögött súlyos problémák hú-

zódnak meg az előbbi példázatban bemutatott módon és ezek mozgása egyáltalán nem közömbös az adott szervezet, vagy ágazat számára.

A gazdálkodás különböző szintjein a pénzügyileg eredményesnek mondható követelmény olyan tényezőkkel is bővülnek, mint a minőség, a gyártmányszerkezet korszerűsége és más olyan fogalmak, amelyek a hagyományos módszerekkel már csak részben fejezhetők ki, de figyelésük és alakulásuk módja nagyon fontos hatással van a végeredményre.

A minőség mérésére különböző közelítő módszereket alkalmazunk. I. II. III osztályú, vagy osztályon kívüli besorolások ismertek. A legtöbb árunak és esetenként szolgáltatásnak is ezekkel a leírásokkal közelítjük meg azt a tulajdonságukat, amelyek alkalmassá teszik őket a nevükben foglalt funkció ellátására, és a velük szemben támasztott igényük kielégítésére. (Egyes szolgáltatások esetében nem I. II. stb. osztályos besorolást alkalmaznak, hanem esetenként csillaggal jelölik a színvonal minőségét. Minél magasabb a csillagszám, annál magasabb színvonalú a szolgáltatás. Ugyan ez vonatkozik bizonyos italokra is az egycsillagos, kétcsillagos konyak stb.) A termékek és a szolgáltatások elnevezése önmagában már eléggé kifejezi egy termék alapvető tulajdonságát. (Formáját, használhatóságának jellegét, esetenként bonyolultsági fokát, például egy komplikált műszer, vagy egy egyszerű szerszám esetében.) A tárgy elnevezése mögött azonban nagyon sokféle olyan tulajdonság húzódhat meg, amely magából az elnevezésből nem derül ki. Például egy naponta használt tárgy, mint a cipő, vagy a ruha, többféle funkció ellátására, betöltésére lehet alkalmas, többféle célt is szolgálhat. Például téli, nyári funkció, napi munkára, vagy ünnepi célokat szolgáló, amelyekhez már bizonyos külső jegyek, színek, kidolgozási módok, divatirányzatok stb. kapcsolódhatnak. A faipar esetében a különböző termékek kidolgozási módja, alapanyaga, színe, tartóssága, felületkezelési módja stb. zömében valamilyen minőségi tulajdonság érzékeltetésére irányul.

A legtöbb termék esetében már a gyártó cég maga is besorolja a termékét valamilyen osztályba, és a minősítés a termék árában is megjelenik, továbbá a termékkel kapcsolatban vállalt szavatosságban is rendszerint kifejezésre jut. Például a szállítás során keletkezett sérülések, vagy az összeszerelés, felállítás közben kiderült problémák kijavítására stb. utalnak.

A minőség vállalati tanúsítványának egy elfogadott kifejezője a védjegy, amelyet általában olyan gyártók alkalmaznak, amelyek az adott termék piacán valamilyen „rangot" értek el és vigyáznak arra, hogy terméküket ne járassák le hamisítványokkal, vagy más visszaélésekkel. A védjegy - amint az már a nevében is benne foglaltatik - az adott terméknek a piacon bevezetett ragját, minőségét garantálja és a törvény által biztosított oltalmat is jelent. A gyártó azzal, hogy élvezi a márka védelmét, egyben garanciát vállal arra, hogy terméke a márka elnevezéssel ígért minden követelménynek megfelel.

Ahogy a törvény biztosítja a márka oltalmat, ugyan úgy számon kéri a minőség tartását is, amelyeket a minőségi előírások, szabványok, műszaki paraméterek, ellenőrzési utasítások tartalmaznak. A minőségi tanúsítványok és azok maradéktalan betartása kiemelt jelentőséggel bír a külkereskedelmi forgalom (az export és az import) esetében. A világpiacon komoly tekintélyt szerzett cégeket, vagy neves intézeteket gyakran kérnek fel arra, hogy végezzék el a másutt előállított termékek minőségi vizsgálatát.

A fejlett piacgazdaságban a minőség, mint a termék kiemelt tulajdonsága, gyakorlatilag minden olyan fázisban, amelyen a termék továbbmegy - a termelésből a forgalomból - külön ellenőrzésre kerül.

A termelési szerkezet változása egy ágazat gazdaságosságát jelentősen befolyásolhatja. Ha a termelési szerkezet kedvező irányba tolódik el, ez önmagában a gazdaságosságot nagymértékben javíthatja. A gazdasági szerkezet egy adott intézmény konkrét arányrendszere,

mely egy meghatározott időpontban a gazdálkodó egység folyamatainak egymáshoz és a nemzetgazdaság egészéhez való kölcsönös viszonyát fejezi ki. A gazdasági szerkezet, mint az újratermelés arányrendszer összetevői a következők:

- a bruttó nemzeti termék és annak felhasználásával kapcsolatos arányok,
- az erőforrások és a gazdasági tevékenység területi arányai,
- a munkaerő összetételével és hasznosításával,
- a külkereskedelmi forgalom szerkezetével,

és más fontosabb gazdasági jellemzőknek a kifejezése.

A gazdasági szerkezetet mennyiségi és minőségi tényezők együttesen alakítják, tehát számszerű értékkel egyszerűen kifejezhető definíciója nincs. A gazdaságosságon belüli folyamatoknak olyan gyűjtőcsoportja, amely a fő folyamatoknak lényeges elemeit befolyásolja, de sajátosságaik az aggregáció folyamán elhalványulnak. Az ilyen tényezők külön-külön vizsgálata azért nélkülözhetetlen része egy bonyolult gazdasági folyamatnak, mert a folyamatokba való beavatkozás, csak úgy válik sikeressé, ha a részfolyamatainak fontosabb elemeit sikerül kedvezően alakítani.

A gazdasági szerkezet, a műszaki fejlesztés hatására meghatározott törvényszerűségek szerint változik, ezért a gazdasági fejlettség szintje és a gazdasági szerkezet között határozott összefüggés figyelhető meg.

A hatékonyság fontosabb tényezőinek elemzése során **nézzük meg az alaphatékonyságot legjobban kifejező néhány mutatót.**

A munka **termelékenysége** az egy dolgozó által meghatározott idő alatt előállított termékek változását jelenti. A konkrét munka használati értékének termelőképességének és hatékonyságának kifejezője. A termelékenység annál magasabb, minél több és jobb minőségű terméket állítanak elő az időegység alatt. A mutató átalakulásában már több tényező együttes hatása jelenik meg (technikai fejlettség, a dolgozó

szakképzettségének színvonala, a munka szervezettsége és irányítása, nemzetközi munkamegosztásban való részvétel stb.), de ezek hatásai egy adott terméknél még általában lemérhetők és elkülöníthetők. A termelékenység alakulására gyakorolt hatás a tényezők viszonylag jó hatásfokának megállapíthatósága folytán elég eredményesnek mondható.

A faiparban bizonyos technikák beállításával jól megállapítható a produktum változása. Vagy egy észszerű munkaszervezés eredménye itt mennyiségben és értékben is könnyen mérhető. A munka termelékenység alakulását befolyásoló tényezők ilyen értelemben igen fontos támpontot adnak a vezetés számára, a döntésekhez és a folyamatokba való beavatkozására.

A termelékenység alakulását befolyásoló tényezők szinte minden fázisában hatással vannak a termelésre és ilyen értelemben a gazdaságosságot és a hatékonyságot jelentősen befolyásolják minden fázisban, de hatásuk megmérésére" és befolyásolásuk lehetőségére, illetve a beavatkozás hatásfokának lemérésére csak az alapoknál van mód.

Ugyancsak az alaphatékonyság körébe sorolható a **beruházások eredményességének** vizsgálata, amely a fejlesztési stratégia eligazításához adnak támpontot. Ha ismert a terepen lévő más cégek adata, akkor az ilyen típusú számításokkal az is lemérhető, hogy a konkurenciával szemben milyen előnyök érhetők el, netán milyen lemaradás számolható fel az adott beruházás megvalósításával. A beruházási befektetésekre számított megtérülések, számos olyan döntéshez adnak támpontot, amelyek a vezetés nélkülözhetetlen feltételei.

A termelő folyamatoknál az **anyagfelhasználással** összefüggő számítások ugyancsak az alaphatékonysági körbe tartoznak, mert ezek olyan részinformációi egy vállalatnak, amely a hatékony működésnek minősítéséhez elengedhetetlenek. Az anyagigényesség mértéke - összefüggésben azok áraival, illetve beszerzéseinek nehézségi, vagy

elérhetőségi fokával (esetleg az importtal összefüggő hatásokra) - fontos orientációul szolgálhatnak egy jó és megbízható stratégia elkészítéséhez, hogy milyen mértékben hazai, vagy milyen mértékben külpiacra való termeléssel érdemes az adott folyamatot létrehozni. Az anyagfelhasználással összefüggő számításoknál egy alapvető rendezőelv lehet annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a vállalat profiljába tartozó termelőfolyamathoz felhasznált anyag (vagy anyagok) akár a hazai, akár a nemzetközi piacon mennyire számítanak korlátozott terméknek, vagy mennyire tartoznak abba a kategóriába, amely a „nem szaporítható erőforrásnak" minősül.

Egy ilyen információ, egy hosszú távú stratégia készítésénél alapvető szempont lehet. Ez a kérdés a fagazdaság esetében ugyancsak fontos tényező, mivel itt az alapanyag a fa reprodukciós időigénye, a legoptimálisabb esetben is több évtized. Az anyagbázisnak importra alapozott feltétele esetén azt kell megvizsgálni, hogy ennek a költségigénye milyen mértékű, kibírja-e a hazai termelés az import bázisra épült termelést. A nemzetközi elemzések azt mutatják, hogy a faiparban csak az iparilag legfejlettebb országok tudnak megbirkózni azzal a feladattal, hogy akár hazai fogyasztásra, akár exportra elfogadható jövedelmezőséggel képesek faipari terméket előállítani. A hatékonyság felsorolt elemeinek, együtthatóinak külön-külön mérése és folyamatainak elemzése, tehát nélkülözhetetlen egy összetett, magasabb szintű (vállalat egészére, még inkább egy vállalatcsoport, vagy az egész ágazat) hatékonyságának méréséhez. Ez a követelmény minden gazdálkodó egység életben maradásának alapvető feltétele. Fontos ez azért is, mivel az egyes tényezők, együtthatók befolyással vannak, már az összetett hatékonyság végeredményét befolyásoló résztényezőkre és ha az eltérő hatásokat nem választjuk el egymástól, nem tudunk eredményesen beavatkozni a folyamatokba.

Az összetett folyamatok részelemzései során nem ritka az olyan eset, amikor az egyik **erőforrás hatékonyságának javulása, a másik erőforrás hatékonyságának csökkenésével jár.** Ilyenkor első számú

rendezőelv kialakításánál azt kell megvizsgálni, hogy a különböző hatások együttes végeredménye javította, vagy rontotta az összesített hatékonyságot. A magasabb szintű hatékonyság során a kapott végeredménnyel a termelési produktummal szemben a felhasznált összes munkát (az eleven és a lekötött tárgyiasult munkák együttesen) összehasonlító formában egymással szembe kell állítani. Az ilyen összetett hatékonyságmutató esetében természetesen az időegységekhez igazodó és megfelelő arányokat értelemszerűen meg kell határozni. (Például egy termelőeszköz értékének csak azon hányadával szabad megterhelni a produktum értékét, amelynek elhasználódása az adott időszakra esik.)

Úgy gondolom a felsorolt példák meggyőzően bizonyítják, hogy a gazdaságosság és a hatékonyság alapos elemzése nem lehetséges anélkül, hogy annak részelemeit külön-külön ne vizsgálnánk meg. A felsorolt érveken kívül azt külön is ki kell hangsúlyozni, hogy minél összetettebb egy folyamat, a végeredmény annál több hasznos, vagy káros részfolyamat hatását tudja eltakarni, amelyek az adott időpontban még talán nem, de a későbbiek során komoly baj forrásai lehetnek.

3. Az irányítás, az emberi tényezők hatása

A gazdaságosság és a hatékonyság alakulását befolyásoló tényezők között sajátos szerepet játszik az úgynevezett **humánfaktor.** A legtökéletesebb szervezet és modernizált feladatok végrehajtása során sem iktatható ki az emberi tényező, amely a feladat végrehajtásába bekapcsolt technika, vagy tudomány hatásfokát alapvetően meghatározza. Ugyanazon technikával megoldott feladat eredményessége a végrehajtásban résztvevő ember eltérő képzettsége, vagy érdekeltsége esetén a végeredményben komoly differenciát okozhat. Ez főleg azokon a területeken jól lemérhető, ahol a tevékenységi folyamatban az élő anyaggal való termelés történik. Az élőlény életfeltételeihez az optimális beavatkozás (táplálás, szaporítás, védelem hozamának begyűjté-

se, annak tárolása stb.) megválasztása a kitűzött cél végeredményét alapvetően megváltoztathatja, azaz a gazdaságosság, a hatékonyság fokát jelentősen növelheti. Például a fagazdálkodásban az alapanyag előállításának az erdőgazdálkodásnak a fázisában a megfelelő fajta kiválasztással, a jó erdőgazdálkodással (ritkítás, a kártevők elleni védekezés, esetleg öntözés stb.) a vertikum eredményét jelentősen módosíthatja. Ezt a fázist azért érdemes kiemelni, mert az ágazat teljes vertikumában ez igényel leghosszabb időt és az eredmény a biológiai tényezők okos befolyásolásával olyan hatást tud kiváltani, amely a végcél eredményességét nagyban emelheti. Esetleg minimális ráfordítást igényel, a beavatkozás esetén pedig a kár igen tetemes lehet. (Például a kártevőktől való védelem.)

Ez a folyamat a későbbiek során is tetten érhető, ugyanis a faanyag tárolása és a megfelelő kezelése során számos olyan eredmény, vagy kár keletkezhet, éppen az emberi tényezőkből adódóan, ami a két gazdasági tényező, a gazdaságosság és a hatékonyság végeredményét módosíthatja.

A gazdaságosság és hatékonyság tényezői egymással szoros matematikai összefüggésben vannak. (Például a jövedelmezőség, az árbevétellel és a költséggel, vagy az önköltség, az anyagfelhasználással és a ráfordítással, termelékenység, a létszámmal és a hozammal stb.) és ezek az összefüggések, egyenlet és modell formájában is megfogalmazhatóak. Ilyen értelemben a gazdasági tevékenység, mint rendszer, akkor tud leghatásosabban (leggazdaságosabban és hatékonyabban) működni, hogy ha a matematika összes lehetőségei (a már említett egyenlet és modell) formáit alkalmazzuk. Különösen ilyen összefüggő tényezők esetében célszerű ezekhez visszakanyarodnunk. Ez annál is inkább nagyon fontos, hiszen ezeknek a végeredményeknek a lemérésénél olyan fontos hatékonyság növelő tényezőket is kvantifikálhatunk, amelyek a tevékenységi körnek olyan lényeges fázisát jelentik, mint marketing tevékenység, amely önállóan is fontos

eleme a gazdaság vezetésnek, de az együttes hatása a termelési eredményeket előnyösen, vagy hátrányosan módosíthatja.

A gazdaságosságnak, a hatékonyságnak eddig számos olyan tényezőit vizsgáltuk meg, amelyekkel kedvező irányba lehet befolyásolni minden mutató végeredményét, mint láttuk a tényezőkre gyakorolt hatása akkor a legkönnyebb és leginkább követhető, ha azt a részelemeknél, az alaphatékonyságot meghatározó fázisban végezzük. Ez nem jelenti azt, hogy az összetett tevékenység során ne lenne értelme a befolyásoló tényezők alakításának, de egy új magasabb fázisban a beavatkozás már lényegesen nehezebb és hatásának követése lényegesen bonyolultabb, esetenként követhetetlen is lehet. A sokténye zős változók hatásainak kedvező irányba terelés a menedzsment feladata.

A menedzsment fogalma először a vezető piacgazdaság országaiban a gazdasági szférában jelent meg és azt a fajta vezetéstudományt jelölte meg, mely a termelés gazdaságosabbá tételét kívánta elérni. Általános megközelítésben mondhatjuk, hogy a menedzsment egy olyan folyamat kifejezője, amely

- szociális és technikai funkciókat foglal magába,
- meghatározott célt tűz ki,
- emberi és más forrásokra támaszkodik.

A fogalom, gyakorlatilag mindenért felelős, amely egy gazdálkodó egység életében előfordul és ismereteihez szükség van arra, hogy mindezen folyamatoknak bekövetkezését, vagy annak valamilyen valószínűségét elég nagy biztonsággal előre lássa. A korábbi gyakorlattól és a fogalmaktól eltérően a mai menedzser és a modern menedzser követelményekbe a gyakorlatiasság mellett egyre inkább domináns szereppé válik a tudományos előrelátás és olyan kombinatív készség, vagy olyan modellekben való gondolkodás, amely csak a mai modern informatikai rendszer mellett lehetséges.

A fejlődésnek ez a szükségszerű velejárójával párhuzamosan a korszerű menedzsment munkájában olyan feladatokat támasztott, hogy a gazdálkodás folyamán végbemenő fázisokkal minél többre szerezzen olyan kitekintést, hogy a gazdálkodás folyamán végbemenő fázisokból egyre többet sikerüljön áttekinteni, amely az irányítása alatt álló folyamatokból akkora területet fogjon át, amely biztonsággal képes a rábízott feladatokat ellátni. A korszerű irányítás annál nagyobb biztonsággal dolgozik, minél több fázist ismer a tevékenységét megelőző és az azt követő fázisokból.

A korszerű menedzsment feladatainak eredményességét is így lehet legjobban definiálni, minősíteni. Ha a menedzsment nem ismeri az egymásra épülő vertikumok átbocsátó képességét (kapacitását), akkor könnyen kerülhet olyan helyzetbe, hogy a folyamatok egyik-másik láncszemének ereje, ha eltér a sorban levő többitől az egész folyamatot kedvezőtlenül is befolyásolhatja, és ha erről a vezetésnek nincs megfelelő ismerete, ennek kivédésére nem tud felkészülni.

A korszerű menedzsmentnek pontosan ismerni kell azt is, hogy milyen munkafázisra, milyen belső és külső erők hatnak és ezeket hogyan lehet úgy rendezni, hogy az egymáshoz kapcsolódó folyamatok egyensúlya ne boruljon fel.

A fázisok egymásra ható ereje és a kapcsolódási sajátosságainak ismeretén kívül természetesen a menedzsmentnek nemcsak térben, hanem időben is tisztában kell lenni a folyamatok változásaival. A jelenségek időbeni vizsgálata számos olyan információt jelez, amelyek egy hosszabbtávú folyamatnál, egy vállalat, egy ágazat, vagy bármely gazdálkodási egység stratégiai koncepciójának megfogalmazása során nem lehet mellőzni. A folyamatok időbeni vizsgálatához fontos eligazítást tudnak adni a termékek életgörbéjének ábrázolása. Mivel a gazdálkodás folyamatainak alapvető következménye a gazdaságosság megteremtése, és állandó javítása, ezért célszerű a folyamatokat naturális (természetes) mértékegységben és értékben is követni. Egy ilyen

információ egyes folyamatok „fel", vagy „leértékelésére" nélkülözhetetlen információul szolgálnak, de nélkülözhetetlen az egyes folyamatok költség és hozamviszonyainak elemzéséhez is. (Például az önköltség alakulásának vizsgálatához.)

A menedzsment munkájában a humánerővel való gazdálkodás ma már az irányításon belül önálló feladatnak számít. A munkaerő színvonala és érdekeltté tétele a vállalati folyamatok eredményességében sok olyan technikai eszköz kiváltását is teszi lehetővé, amelyek a gazdálkodási folyamatban az eredményességet döntően befolyásolhatják és rendkívül nagy és drága beruházásoktól menthetik meg az adott gazdálkodó egységet. Mivel minden gazdálkodási folyamatokban az élőmunka költsége jelentős tétel, az optimális dolgozói létszám meghatározása igen fontos gazdasági eredményt befolyásoló tényező.

A felsorolt követelmények gyakorlatilag olyan általánosságnak számítanak, amelyeket a legtöbb gazdálkodást folytató területen követelményként lehet előírni. Ezek az általánosságok azonban a faiparban fokozott jelentőséget kapnak az ágazat olyan széles igény skálát érint, mely a nemzetközi piacon a legfejlettebb és a legkevésbé fejlett országokat érinti. Az előbbiek fejlettségükből való vezető szerepe miatt, az utóbbiak alapvetően természeti adottságukkal összefüggő alapanyag hátterükből adódóan. A társadalmi munkamegosztás kiszélesedésével az országunknál az Európához való csatlakozása folytán mind jobban felgyorsulnak azok a folyamatok, amelyek az ágazat a nemzetközi piacon széles érintettségét felerősítik és amelyeket, ha a menedzsment időben nem kezel, a későbbiek során esetleg már nem is tud korrigálni és a hozzátartozó kiegészítő gazdálkodási egységek is tönkremennek.

A menedzsment munkájában egyre gyorsabban erősödnek azok a folyamatok, amelyek a társadalmi munkamegosztással ellentétben nem felaprózzák a folyamatokat, hanem egyre többet összekapcsol-

nak. Egy stratégiai koncepció annál jobbnak mondható, minél több folyamatot fog át és minél hosszabb időtávra terjed ki.

Az elmondottak alapján kézenfekvőnek tűnik az a követelmény, hogy a korszerű menedzsment a folyamatokat modellezze oly módon, hogy kiindulva egy makrogazdasági összefüggő rendszerből, eljusson a mikro folyamatokig. A rendszer összekapcsolásának feltételeit természetesen meg kell teremteni. Minél pontosabb és részletesebb adatokra épül a modell, annál nagyobb biztonsággal tud dolgozni a menedzsment.

Az összefüggések vizsgálatára a mátrixrendszerű modellt tartom leginkább célravezetőnek, mert ennek egyes kockái önállóan is elemezhetőek, kinagyíthatóak és részleteiben is megvizsgálhatók, ezzel a gazdálkodó egység egyes tevékenységeinek összekapcsolása és egymásra gyakorolt hatásai jól vizsgálhatók.

Természetesen az általam modellezhető gazdálkodásnak elengedhetetlen követelménye a megfelelő informatikai rendszer kiépítése és olyan számítógépes program működtetése, amely a fenti követelmények alapvető igényeinek is megfelel.

A rendszer kiépítésénél értelemszerűen tekintettel kell lenni arra, hogy az „első modell" csak a legnagyobb összefüggésekre képes válaszolni. Ahogy a gazdálkodó egység egyes területeinek kompatibilitását (számviteli, munkaügyi, pénzügyi, termelési, értékesítési stb.) feltételeit sikerül megteremteni, a rendszer úgy bővíthető és finomítható.

A rendszer kiépítéséhez a nemzetgazdaság egészét átfogó ágazati kapcsolatok rendszerének adaptálását és abból levezethető folyamatokat tartom célszerűnek. Amikor az adott területen ennek a modellnek az önálló működése már megvalósult, a sajátos finomításokat és a specialitásokat akkor kell megvalósítani. Az ajánlott módszer úgy gondolom „a sorvezető" szerepét lenne hivatott szolgálni, és azoknak

a zavaroknak a kiszűrésében tud segítséget adni, amelyek a stabil támasz nélkül nagyon nehezen megvalósíthatóak.

A nagy szervezetek kialakulásával először a vállalati legfelsőbb irányítás, a tulajdonos képviselete, a menedzsment létrehozása fogalmazódott meg. A piacok bővülése a termelési folyamatok kiszélesedése, később olyan speciális piacelemzést és olyan fogyasztó igényfelmérést tettek szükségessé, amelyek csak egészen aprólékos és minden részletekre kiterjedő munkával volt megvalósítható. **A marketing tevékenységnek,** mint önálló feladat megszületésének alapvetően ezek voltak az elindítói.

A nagy intézményeknél - és főleg termelő vállalatoknál - külön részlegek jelentek meg, amelyek a menedzsment munkájának megsegítése érdekében igyekeztek az egyes részfeladatokat a vevőkör, a piaci szokások, a beszállítók teljesítménye és nem utolsó sorban a legkülönbözőbb árképzések alapján elemezni és a vállalat számára ezzel kapcsolatos cselekvési programot megfogalmazni.

Azzal, hogy a marketing tevékenység önállósult, ez inkább a feladatok tömegének, a terület fontosságának és részletekbe menő feladatok kiszélesedésének tudható be, és nem az elkülönült funkció kialakulását jelenti, inkább a piaci műveleteknek a fogyasztó szempontjából való értékelését és az abból adódó vállalati feladatok definiálását. A marketing tevékenység jelentősége leginkább abban fejezhető ki, hogy a vállalat teljes produktumáról ad olyan minősítést, amelyet a termelés egész vertikumán végig kell vezetni.

A marketing tevékenység során összegyűjtésre kerül minden olyan információ, amely elsősorban a fogyasztó magatartását befolyásolja, és a fogyasztók igényeit foglalja össze. Ezeket az igényeket, ha a vállalat a piacon életben akar maradni, meg kell jeleníteni a termelési folyamatokat szervező és irányító részlegek munkájában.

A marketing tevékenység csak összefüggő rendszerben tud hatásosan működni, és nem szakítható ki a vállalat egyéb tevékenységi köréből. A menedzsment munkájában pusztán arról van szó, hogy a marketing tevékenység során egy olyan funkció részletes előtérbe állítása történik, amely az egész vezetés során természetesen minden részleteiben nem kap különösebb hangsúlyt, de minden lényeges eleme és információja, hatással van az egész vállalat tevékenységének irányítására. Egy működő szervezetnek végső célja, hogy minél eredményesebben, minél nagyobb hatásfokkal tudja megszerezni a „fogyasztó" tetszését és ily módon biztosítani tudja tevékenységi körének bővítését. A mai modern marketing feladatok köre nemcsak a naturális termékekkel optimalizálásával összefüggő feladatokat fogja át. Ma már az is marketing feladatnak számít például, ha valamilyen szolgáltatással, vagy szellemi tevékenységgel összefüggő (pl. oktatás) feladat „eladása" kerül szóba.

Bonyolultságánál és összetettségénél fogva a marketing tevékenység csak akkor lehet eredményes, ha az értékesítésnek ebben a folyamatában minden olyan tényező összehangolásra kerül, amely a végeredményt, a vállalati tevékenységet, a termelési produktumot az értékesítésnél megjeleníti. Szinte elképzelhetetlen ma már egy nagy szervezetnél - amely több országot, vagy nagyobb régiókat átfog - hogy ez a folyamat végső döntéseiben ne támaszkodjon egy olyan modellre, amely az értékesítés minden tényezőjét valamilyen módon megjeleníti.

A rendszernek modellbe foglalása azért célszerű, mert olyan sok tevékenység hatásának összességét (eredőjét) kell lemérni és kiszámítani, amelyre csak egy modell képes logikus rendszerben összefoglalni. A marketing modellnek természetesen akkor van értelme, ha a gazdálkodó, működő egységnek egészére is készül egy termelési modell és a kettő egymással úgy kompatíbilis, hogy a termelési modellbe a marketing modell beleilleszthető és a kettő közötti kompatibilitás biztosított. A marketing tevékenység elhelyezkedése egy vállalaton belül

ilyen modell rendszer kidolgozása során nagyon világosan kirajzolódik, mert látható, hogy a gazdálkodó egységnek egy bizonyos szakaszát jeleníti meg, azaz a teljes modellrendszernek egy kinagyított eleme.

Jó marketing munka tehát úgy képzelhető el, ha a kapcsolódó folyamatok mindkét irányának (az előtte és a mögötte lévő)folyamatai is összehangoltak, de legalább is a marketing tevékenységen kívüli folyamatok hatásai is lemérésre kerültek. A folyamat eredményei, működése szükségszerűen igényel egy bizonyos átfedést az előtte és a mögötte levő tevékenységből, a kapcsolat zavartalanságának megteremtése érdekében. A marketing modell ilyen értelemben a tevékenység eredményeit összefoglaló matematikai rendszerre épül. A feltárt adatokat, adalékokat rendszerezi, hogy az értékelését adhassa a piaci mozgásnak, a fizetőképes kereslet változásainak, a vevők és a felhasználók magatartásának, az alkalmazott eszközök parciális és globális hatékonyságának. Nincs és nem is lehet standardizált felépítése, mindig az adott megoldandó feladatokhoz igazodik. A marketing modell főként rövidtávú előrejelzésekre alkalmas, segítségével válasz adható arra, hogy valamely külső tényező változása esetén, milyen változásoknak kell bekövetkezni a kérdéses vállalat marketing tevékenységébe.

Az előbbiekből értelemszerűen következik a megfelelő stratégiával rendelkező vállalatok üzletágak menetét befolyásoló tényezők közül a hatásokat illetően külső és belső áttekintésük van. A vállalat marketing tevékenységének mindazokat a tényezőit és eredőit fel kell mérni, és hatásaikat kiszámítani, amelyek befolyásolják a vállalat képességét a sikeres tranzakciókban, a megcélzott fogyasztókkal való kapcsolat fejlesztésében, vagy megőrzésében hatást fejtenek ki.

A vállalat marketing elemeinél különbséget kell tenni a makro- és a mikro tényezői között. A makrokörnyezet az a szélesebb társadalmi erő, amely a mikrokörnyezet valamennyi tényezőire hatással van. Ide

tartoznak a demográfiai, a gazdasági, a természeti, a technológiai, a politikai, a jogi, a társadalmi, kulturális hatások.

A mikrokörnyezeti hatásoknál azt kell figyelembe venni, hogy a vállalkozás elsődleges célja, hogy a megcélzott piac speciális igényeit jövedelmezően kiszolgálja és kielégítse. Azért, hogy a vállalat elérhesse célfogyasztóit, kapcsolatba lép a szállítók és a piaci közvetítők csoportjaival. A szállító vállalat piaci-, közvetítő-, fogyasztói láncolat képezi a vállalat marketing rendszerének magját. A makro-környezeti hatásokra a vállalatnak szinte semmi befolyása nincs, azokat tudomásul kell venni, és hatásukat a stratégiai kialakításánál be kell állítani, mint objektív tényezőket. A mikrokörnyezeti hatásokra viszont a vállalatnak minél nagyobb befolyást kell elérni és úgy kell alakítani a körülményeket, hogy a lehető legeredményesebb együttműködést produkálja. A mikrokörnyezeti hatásnál azonban van két olyan tényező, amelynek befolyása jelentős lehet a vállalati marketing tevékenységre, ezek a versenytársak szerepei, a vállalat produktumát közvetlenül fogyasztó népesség magatartása. Mind a két hatás befolyásolható. A befolyásolás ráfordítás igényét okosan fel kell mérni, és csak olyan mértékben megváltoztatásukra vállalkozni, ami a vállalat eredményét, vagy erőviszonyait nem haladja meg.

A faipar sajátos feladat elé állítja a marketing munkát végzőket. Az ágazat jellegéből adódóan csak akkor tekinthető át igazán, ha a termék hátterét az előállítás nyersanyag bázisát is az értékesítő figyelembe veszi. A faipar marketing tevékenységénél figyelembe kell venni azt a természeti sajátosságot. A faiparral, illetve a fa gazdálkodással összefüggésben a feladatok kialakulásánál nagyon fontos tényező az a háttér, hogy milyen az országnak a természeti adottsága, és az ország területének hányadrészét borítja erdő, továbbá az erdők összetétele, faállományának választéka milyen termékekből adódik. Ez abból a szempontból meghatározó, hogy Magyarország alapvetően azokon a piacokon, és azokból a termékekből tud elsősorban nagyobb mennyi-

ségű végterméket, értékesítésre kerülő árut előállítani, amelyből a hazai alapanyag termelés megfelelő.

Bár a nemzetközi gyakorlatban több olyan példa található, amely azt mutatja, hogy egyes országokban olyan termékek előállítására is sor kerül, amely nem hazai alapanyagból készül, hanem import bázisra támaszkodik. Példa erre az olasz faipar.

Magyarország az import alapanyagra berendezkedett termelésében nem érte el azt a szintet, amellyel az olasz feltételek biztosíthatók lennének. A német, a japán, az USA, a finn, a svéd példák azt mutatják, hogy igen komoly hazai alapanyaggal rendelkező országok, jelentős mennyiségű faimportot hajtanak végre olyan céllal, hogy az import anyagok felhasználásával késztermékeket állítsanak elő, akár a hazai, akár az export piacra. Magyarországon a faipar fejlettsége nem áll ilyen szinten. A magyar faipar marketing tevékenységénél tehát először is arra kell választ adni, hogy melyek azok az akadályozó tényezők, és melyek azok a hatékonysági lemaradások, amelyek nem teszik versenyképessé a magyar ipart, a magyar faipar importanyag bázisának bővítését azzal a céllal, hogy a késztermékeket gazdaságosan, akár a hazai, akár az export piacra vigye. Ebben a nemzetközi összehasonlításban a marketing munkánál külön elemzést és vizsgálatot érdemel az a tényező, hogy Magyarországon a fakitermelésben a tűzifa és az ipari fa arány jelentős eltérést a nemzetközi gyakorlattól.

A nemzetközi gyakorlattól, illetve az arányoktól való eltérés a magyar faiparban arra is felhívja a marketing munka figyelmét, hogy ezen a területen az átlagosnál hosszabb vertikumot kell átfogni az értékesítési program célszerű megállapításánál, mivel a magyar „fagazdaság" (amely a fakitermeléstől az értékesítésig fogja át az egész e területen folyó műveleteket), lényegesen jobban tagolt, szervezetileg, tulajdonviszonyilag és nem utolsó sorban érdekeltségileg, mint más országokban.

4. A gazdaságosság, a hatékonyság alakulásával összefüggő néhány konkrét eredmény

A fagazdaság végső eredményeiből visszafelé számolva a következőkben néhány olyan összefüggést kívánok bemutatni, amelyek közvetlenül, vagy közvetetten utalnak az ágazat eredményességére, vagy az esetleges elmaradását érzékeltetik. Az első ilyen téma a fagazdaság **külkereskedelmi forgalma.**

A fagazdaság külkereskedelmi mérlegét a különböző fogalmak összehangolásának hiányában csak közelítőleg lehet megállapítani. Az ágazat nemzetközi gyakorlatában a fa, a papír és a nyomdaipari tevékenység általában összekapcsolt, amit a magyar gyakorlat egyre inkább követ, ha már - éppen a nemzetközi gyakorlathoz való egyre nagyobb mértékű igazodás miatt - a fagazdálkodással összefüggő tevékenység termelési és forgalmazási adatait nem lehet metodikailag egységes rendszerbe foglalni. Azok az összefüggések, amelyeket a következőkben bemutatunk - a lehetőség határain belül - igyekeznek ennek a következményeknek megfelelni. Az előbbiekben ismertetett nehézségek miatt azonban inkább ezek a tendenciák érzékeltetésére alkalmasak.

A következőkben az ágazat eredményeinek azokat az összefüggéseit kívánom számszerűen is bemutatni, amelyek az ágazat gazdaságosságában és hatékonyságában fontos szerepet játszanak. A rangsorolásnál azt a sorrendet választottam, amely jelen körülmények mellett nemzetgazdasági szempontból is a fontosság sorrendjét érzékelteti.

A magyar gazdaság szempontjaiból ma az eredményességet elsősorban a külkereskedelmi mérleg alakulásában lehet leméri. Az a vállalat, vagy ágazat, amely aktív szaldót tud produkálni az export-import forgalmában, sikeresnek mondható.

A fagazdaság - figyelembe véve a metodikai problémáknál elmondottakat - a ma legfontosabb rendezőelvnek számító minősítés - az

aktív külkereskedelmi szaldót figyelembe véve - sikeresnek mondható. 1997 évben a külkereskedelmi forgalomban az export mintegy 60%kal meghaladta az importot, ennek eredményeként az ágazategyenlege több, mint 22 milliárd Ft aktívummal zárult. A külkereskedelmi forgalmon belül az ágazat 2 terméke a világ legnagyobb forgalmát lebonyolító országai közé emelte Magyarországot. Ez azt jelenti, hogy az ágazatnak van mit keresnie a világpiacon.

Ha a világ faipari és fatermékek piacán az egyes országokat a termelés, az import, az export és a fogyasztás alapján sorba rakjuk és abból az első legnagyobb arányt képviselő öt országot kiemeljük, Magyarország az exportban két cikknél is előfordul a világ első legnagyobb öt exportőre között. Az egyik a faszén exportot jelenti. 1996 évben a Magyarországról exportált faszén mennyisége lényegében az USA-ból és Argentínából kivitt mennyiséggel közel azonos volt. Számottevő exportot Európában rajtunk kívül Franciaország bonyolított le, mely a magyar exportnak kb. a másfélszerese volt. A világ legnagyobb faszén exportőre Indonézia, pedig a magyar exportot nem egészen három és félszer haladja meg. Az előbbiekben közölt adatokat figyelembe véve tehát hazánk világpiaci szerepe a faszénben nem elhanyagolható, mert a tőlünk származó export 1996 évben 5,2%-át adta a világ forgalomnak. Az öt kiemelt ország forgalma pedig kereken 42%-ot tett ki.

A másik olyan termékünk, amelyben Magyarország ugyancsak figyelemre méltó forgalmat bonyolít le, a fahulladékból készült (fapulp). Ebből a termékből az ország teljes termelése exportra kerül. 1996 évben ez a mennyiség 16.000 tonna volt, amely a világ összes exportjának a 7,8%-át adta. Ebben a termékben a világ ranglistán a harmadik helyet értük el, közvetlen Kanada után és megelőzve e termékből a negyedik helyen elhelyezkedő Fülöp Szigeteket és az ötödik helyen lévő Spanyolországot. A fahulladékból készült pulp legnagyobb exportőre az USA, amelyből a magyar mennyiségnek mintegy hat és félszeresét vitték a világpiacra.

A magyar fagazdaság egészére átfogó marketing szemléletet nem lehet megfogalmazni - mivel magának az ágazatnak is a teljes határai tulajdonképpen az elmondott problémák miatt esetenként elmosódnak - mégis a vezértermékek alapján a következő koncepció állapítható meg. Megvizsgáltam 29 fagazdasági vezértermék értékesítésének (belföldi és export) változásait, és az adatok alapján a következő tanulságok vonhatók le.

A 29 termék az egész faipari tevékenységen belül több, mint 70 milliárd forintot tesz ki és ennek a termékkörnek 1996 évben 35%-a, 1997-ben kereken 43%-a került exportra. A fenti összefüggésekből egyértelműen következik, hogy a két év között az export növekedése 38%, jóval meghaladta ennek a körnek (a 29 termékből számított termelési volumen) növekedését. A kiemelt 29 termékből 23 db. 1997 év folyamán 30%-ot meghaladóan növelte exportját, ezen belül 6 termék esetében (melynek exportértéke 2 milliárd forintot tett ki), az előző évi exportot kétszeresénél is jobban meghaladta, és mindössze két terméknél nem volt export növekedés 1996 és 1997 között.

A többféle irányból történő fagazdaság változás elemzések egyértelműsítik a marketing tevékenység számára azt a növekvő feladatot, amely az ágazat tevékenységén belül a külpiaci arány növekedését, fokozott figyelését helyezi előtérbe.

A külpiaci hatás elemzésénél eddig az importról nem igen esett szó, jelen esetben mélyebb elemzésre nincs is szándékom. Az importtal való kombináció a marketing számára - ahogy arra már utaltam - egy olyan kutatási folyamatot jelent, amelynek keretében azt kell megvizsgálni, hogy melyek azok a fázisok a feldolgozás, a termelés, vagy az értékesítés során, ahol az import anyagból készült termékek versenyképesek lehetnek a hazai, vagy az export piacon. Az már nyilvánvaló, hogy importanyagból gazdaságos export eléréséhez igen komoly technikai fejlettségre nagyon magas szervezettségre, és nagyon alapos közgazdasági és elemző munkára van szükség, amellyel a mi fagazda-

ságunk jelenleg nem rendelkezik. A Faipari Kutató felszámolása 1999 év elején fejeződik be.

A termelékenység (az egy alkalmazásban állóra jutó termelés) változása (növekedésének üteme) a faipar két legfontosabb területén 1996-ban és 1997 évben nem érte el sem a feldolgozó ipar, sem az egész ágazat hasonló mutatójának színvonalát.

Az egy alkalmazottra jutó termelés indexe az előző év %-ában

	1996	1997
	évben	
Ipari összesen	107,5	113,8
Ebből feldolgozó ipar	106,8	114,6
Fafeldolgozás	105,0	106,4
Bútorgyártás és egyéb feldolgozóipari termék	91,4	108,0

A faipari mutatók értékelésénél a következő tevékenységet kell figyelembe venni. A faipar a vizsgált két év egyikében sem növelte termelését, miközben a feldolgozóiparban és az ipar egészében a termelés számottevően nőtt.

A termelés volumenének indexe az előző év %-ában

	1996	1997
	évben	
Ipari összesen	103,8	113,2
Ebből feldolgozó ipar	103,7	115,5
Fafeldolgozás	95,4	100,0
Bútorgyártás és egyéb feldolgozóipari termék	87,0	98,9

A faipari ágak termelékenységének elmaradása a feldolgozó ipar és az egész ipar mögött - a termelés csökkenése mellett - abból is adódott, hogy az alkalmazottak számának mérséklése nem volt arányban a termelés alakulásával.

A termelés és az alkalmazottak számának változása 1996 és 1997 évben az előző év %-ában

	1996		1997	
	Termelés	Alkalmazottak	Termelés	Alkalmazottak
Ipar összesen	103,8	96,6	113,2	99,5
Ebből feldolgozó ipar	103,7	97,1	115,5	100,7
Fafeldolgozás	95,4	90,9	100,0	93,9
Bútoripar és egyéb term.	87,0	95,2	98,9	91,6

A termelékenység alakulásában a faiparon belül 1996 évben elfogadható volt a színvonal a fűrészáru gyártásban, a csomagoló és tároló fatermékek előállításában, valamint a fatömegcikk gyártásban. 1997 évben a falemezgyártás, az épület ács- és épület asztalosipari termékek előállítása és a bútoriparon belül a sportszergyártás produkált elfogadható eredményt.

A termelékenység alakulásában az állománycsoportokon belül a termelő és a nem termelő arány ugyancsak befolyással van. A faipari ágazatban a fizikai állomány (a közvetlen termelő) aránya jóval magasabb, mint a feldolgozó iparban és az ipar egészében.

A vizsgált két évben a faiparban a fizikai állomány létszáma jobban csökkent, mint a feldolgozó iparban és az ipar egészében.

Az összes dolgozóból a fizikaiak aránya 1996 és 1997 évben

	1996		1997	
	évben			
	Fizikaiak aránya	Változás az előző évhez	Fizikaiak aránya	Változás az előző évhez
Ipar összesen	78,33	96,9	98,02	99,9
Ebből feldolgozóipar	78,61	97,6	79,13	101,3
Fafeldolgozás	83,87	90,9	84,49	95,1
Bútoripar és egyéb feldolgozóipari termék	81,23	95,5	83,33	92,6

Egy ipartelepre jutó foglalkoztatottak száma 1997 évben (fő)

Ipar összesen	97 fő
Ezen belül fafeldolgozó ipar	110 fő
Fafeldolgozó ipar	64 fő
Bútor és egyéb ipari feldolgozó	86 fő

Vállalkozások számának megoszlása az árbevétel nagysága szerint %-ban

	Fafeldolgozó ipar	Bútor és egyéb feldolgozó	Feldolgozó ipar	Ipar összesen
100 MFt alatt	59,0	46,8	38,5	37,6
100-500 között	29,5	37,6	34,4	34,5
500-1000 között	6,0	8,7	11,1	11,3
1000-5000 között	4,0	6,9	12,0	12,1
5000-10.000	1,5	-	2,3	2,2
10.000 felett	-	-	1,8	2,3
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

A vállalati koncentráció ugyancsak összefüggésbe hozható a gazdaságossággal és a hatékonysággal. A globalizációs tendenciák azt mutatják, hogy a nagyobb vállalatok több vonatkozásban előnyben vannak a kicsikkel szemben. A faipari vállalatok az alkalmazottak számát és az árbevétel nagyságát tekintve, jóval elmaradnak a feldolgozóipar és az ipar egészének koncentráltsága mögött.

Gazdag László

Volt egyszer egy magyar modell
Történelmi értékelés

1. Kolhoz vagy szövetkezet?

A magyar parasztság ebben az évszázadban átélt négy kollektivizálási kísérletet, ami egyedülálló még a „szocialista" társadalmak történelmében is. 1919-ben Kun Béláék nem földet osztottak, hanem államosították a nagybirtokokat, majd pedig megkezdték a kollektivizálás előkészítését a kis-és középparaszti birtokok körében is. A Tanácsköztársaság döntően az agrárpolitika miatt bukott meg. Ne feledjük el, hogy a magyar kísérlet 12 évvel megelőzte a szovjet kolhozosítást.

Maga a sztálini kollektivizálás 1929-35 között valójában a világtörténelem legnagyobb holocaustja volt, a méreteit tekintve felülmúlta a náci népirtást a maga 30 millió áldozatával.

A kolhoznak semmi köze sem volt a szövetkezéshez, a szövetkezethez. Valójában egy adminisztratív-irányítási egység, a hatalom eszköze a parasztság megtörésére, karámba terelésére, kordában tartására és kizsákmányolására. Csingiz Ajtmatov írja le irodalmi eszközökkel a szovjet kolhoz iszonyatos mikrovilágát.

Magyarországon 1945 után még három kollektivizálási hullám következett:

1. 1950-53 között.
2. 1955-56-ban.
3. 1958-61 között.

Valójában a Rákosi-rendszer két durva, erőszakos kísérlete eredménytelen volt, hiszen mindössze a termőföld 19-20 százalékára terjedt ki. Annál meglepőbb a kádári konszolidáció és az ezzel párhuzamosan végrehajtott téesz-szervezés váratlan sikere.

1961 tavaszára a termőföld közel nyolcvan százaléka tartozott a szövetkezeti szektorhoz.

Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a kádári kollektivizálás, a módszerek „finomodása" ellenére is embertelen volt, a parasztságon elkövetett erőszak volt, rengeteg egyéni emberi tragédiával járt.

Mégsem szovjet típusú kolhoz jött létre már a kezdettől fogva. Én ezt az 1956-os forradalom hatására vezetem vissza. 1956 után itt már nem lehetett kolhozt csinálni.

Miben tért el a magyar kollektív nagyüzemi forma az eredeti kolhozmodelltől?

1. Nem lett beintegrálva a bürokratikus tervlebontásos, direktutasításos rendszerbe, jóval nagyobb önállósággal rendelkezett mint másutt.

2. Nem volt profilkötöttség, nem írták elő hogy mit és mennyit kell termelni.

3. Nagyon korán kialakult a sajátos magyar „háztáji" gazdálkodás, vagyis a specializált, árutermelő kisüzemi modell, integrálva a nagyüzembe.

4. A nem mezőgazdasági jellegű termelés, mint közös vállalkozás megjelenése.

5. Bizonyos piaci elemek és a vállalatszerű gazdálkodás kialakulása.

6. A szövetkezeti demokrácia és önigazgatás csíráinak a kifejlődése.

2. Korszakolás: magyar modell fejlődési fázisai

A II. világháború után az alábbi korszakokat különítem el a magyar agrárfejlődésben:

1. 1945-49: a háború utáni helyreállítás.

Kevéssé közismert, hogy Magyarországon előbb szűnt meg az élelmiszerekre a jegyrendszer, mint Nyugat-Európában. Az 1945-47-es földreform ugyan elhibázott volt, mert elaprózott birtokszerkezetet eredményezett, azonban a földhöz jutott parasztság óriási munkaráfordítással viszonylag hamar regenerálta az agrártermelő kapacitásokat.

2. 1950-es évek. Valójában nem volt fejlődés, az agrárszektort föláldozták az erőltetett nehézipari fejlesztés oltárán.

3. A hatvanas évek. A sajátos magyar agrármodell kialakulásának időszaka. Soklábon álló nagyüzem és integrált kisüzemi árutermelés, valamint nem mezőgazdasági termelés. A mezőgazdaság „eredeti iparosítása". Még nem korszerű technika áramlik be a mezőgazdaságba, de már technika. A lovat fölváltja a traktor, a kaszát a kombájn. A kemizálás kezdetei. A „nehéz emberek" színrelépésének kora. Az agrármenedzsment szembefordul a pártállami oligarchiával és a termelő ember mellé áll.

4. A hetvenes évek: a világ élvonalába való „beemelődés" időszaka. Beáramlik a legkorszerűbb technika és technológia. A Világbank egy statisztikája szerint 1968-1983 között, tehát másfél évtized alatt Magyarország növeli a leggyorsabban az egy főre jutó élelmiszertermelést a világon. Kialakul a magyar agrármodell három „lába", fundamentuma:

- Soklábon álló nagyüzem.
- Integrált árutermelő „háztáji".
- Termelési rendszerek, mint integrációk.

A termelési rendszerek váltak az agrárszektor innovációs motorjaivá. Ugyanakkor biztonságos szolgáltató-ellátó-érdekérvényesítő hátterét képezték a termelésnek.

5. A nyolcvanas évek: megtorpanás és hanyatlás.

Az évtized első felében megtorpant a dinamikus fejlődés, a második felében pedig megkezdődött a termelőalapok fölélése, az üzemek pénzügyi ellehetetlenülése. Két tényező játszott ebben szerepet: egy rendszerspecifikus és egy rendszerközömbös tényező.

Rendszerspecifikusnak tekintem a szocialista rendszer általános (világméretű) válságát. A rezsim a felszínen maradás érdekében onnan vont el, ahonnan tudott. Magyarországon például a mezőgazdaságból.

Rendszerközömbös okként a nyolcvanas években kialakult világméretű, elhúzódó agrártúltermelés válságot lehet megemlíteni. Az árak estek, már nem hatékonyságok versenyeztek az agrárvilágpiacon, hanem támogatási politikák.

6. Kilencvenes évek: egyre mélyülő válság.

3. A válság okai

Először is hangsúlyozom, hogy nem a rendszerváltás okolható a válságért. Ellenkezőleg: a rendszerváltás elvileg megteremtette a lehetőségét az újabb föllendülésnek, elhárítva az akadályait egy újtipusú szövetkezésnek, a tulajdonviszonyok rendezésének, stb.

Ugyancsak felszínesnek és a lényeget megkerülőnek tartom a „külső" tényezőkre való mutogatást, mint amilyen a keleti piac összeomlása.

Valójában a magyar vidék, a magyar agrártermelő tragédiájáért, a bekövetkezett katasztrófáért a mindenkori konkrét kormánypolitika a felelős.

A magyar mezőgazdaság mindig akkor tudott eredményeket elérni, amikor képes volt magát valamennyire függetleníteni az ideológiától, a politika széljárásaitól. Mindig akkor jöttek a bajok, amikor az ideológiai görcsöktől korlátolt politika rátelepedett a gazdaságra. Ez történt a rendszerváltás után is.

Óriási hiba, sőt, bűn volt a földtulajdon és a kárpótlás kérdését összekapcsolni. Így nem a földtulajdon viszonyok rendezése történt meg, hanem ellenkezőleg: az összekuszálása.

1991-ben a Bajor Agrárkamarák elnöke Magyarországon járt és óvott minket attól hogy tönkretegyük jól működő nagyüzemeinket. Németországban a volt NDK szövetkezeteit, az LPG-ket nem verték szét, nem fosztották meg létalapjuktól a földtől, mint nálunk, ma is működnek, megkapják a normatív támogatást.

A politikát csináló literátorok, ügyvédek kiindultak a nyugati farmermezőgazdaság egy sohasem volt, idealizált képéből, ugyanakkor a hazai szövetkezeteket tévesen azonosították a kolhozzal. Így csakis a teljesen téves „kolhoz vagy farm" alternatívájában tudtak gondolkodni, ezáltal a szerves fejlődés, a fokozatos átalakulás helyett megint az erőszakolt, drasztikus átalakítás került napirendre.

Még a „termelőszövetkezet" kifejezés is téves a hazai nagyüzemekre, hiszen ezek termeléssel *is* foglalkozó, nagyon széles tevékenységi kört és belső integrációt megvalósító struktúrák voltak, amelyek árbevételének több mint felét már nem is a mezőgazdasági alaptevékenység adta.

Ugyancsak óriási hiba volt a termelés-feldolgozás-forgalmazás integrációjának megvalósítása helyett a rövidtávú fiskális érdekekből kiindulva ezen integrációs láncok szétszakítása a privatizáció révén.

Általában véve üdvözölnünk kell a külföldi tőke bejövetelét, azonban az élelmiszeripar-és kereskedelem terén ez nem a legszerencséseb-

ben valósult meg. Németi László szerint előbb meg kellett volna teremteni a fönt említett vertikális integrációt, mégpedig a termelők dominanciájával, és csak ezután szabadott volna bevonni a külföldi tőkét a modernizációba.

Mint Sipos Aladár akadémikus megfogalmazta az 1998 szeptemberében Nyíregyházán tartott Közgazdász Vándorgyűlésen, a hazai agrárium a rendszerváltás után a nagy világtendenciákkal szemben haladt. A birtokméretek elaprózódása, az egyedülállóan nagyarányú földbérleti rendszer kialakulása, a vertikális láncok szétszakítása hatalmas károkat okozott.

Benet Iván professzor grafikonjai mutatják, hogy a magyar agrártermelés volumenének zuhanása meghaladta a II. világháborús visszaesés mértékét, és az ezredfordulóhoz érkező magyar mezőgazdaság termelési szintje kb. az 1967-es szintnek felel ma meg.

Hozzá kell mindehhez tenni, hogy az 1984-es csúcstermelési szint egyben egy minőségi tömegtermelést is jelentett. Akkor nem volt fuzáriumos, valamint takarmánygabona minőségű búza Magyarországon, legfőljebb elvétve.

Ugyancsak Benet professzor emelte ki többször is, hogy a magyar agrárium nagy aranykora 1967-80 között az úgynevezett Dimény-Román korszak volt. Az agrárértelmiség és agrármenedzsment kb. 60 ezer felsőfokú végzettségű szakembert tett ki, ami arányaiban nézve világelsőséget jelentett számunkra a nyolcvanas évek elején. Ez a potenciál volt a nagy fejlődés igazi motorja.

Órási hiba volt ezt a réteget pejoratív jelzőkkel illetni („zöld bárók", „kolhozlobby"), ellenségként kezelni a rendszerváltás után.

Az egy másik kérdés, és fájdalmas kérdés, hogy ez az agrármenedzsment, pontosabban ennek egy része, miért hagyta cserben a termelő embert, éppen a rendszerváltást követően.

Ne feledjük azonban el, hogy a konkrét kormányzati politika erőteljesen ösztönözte, sőt, kikényszerítette ezt a pálfordulást.

A végső kárvallott megint a termelő ember lett, igazi kisemmizése valójában most történt meg, amikor elvették tőle a szövetkezetet, annak hatalmas termelő potenciálját, és „kárpótlásként" kapott helyette 2-3 hektárnyi földet.

Az eredeti magyar modell jó kiindulási alap lehetett volna egy organikus fejlődéshez, ha a termelő emberre bízzák a döntést. Sajnos nem ez történt.

Hozzá kell tenni mindehhez, hogy e téren nincs különbség a rendszerváltás utáni kormányok között. Az Antall-kormány által elkezdett irracionális agrár-és vidékpolitikát a Horn-kormány ugyanott folytatta, sőt, sok tekintetben végigvitte.

Az 1998-ban hatalomra jutott Orbán-kormány e tekintetben semmiféle változást nem hozott. Az életképtelen kisbirtokok támogatása kifejezetten „EU-inkonform" politikának tekinthető.

A föld-és tőkekoncentráció kikerülhetetlen követelmény, ezenkívül a földtulajdonos és a földhasználó közelítése úgyszintén. Ne feledjük el, hogy a földbérlet Magyarországon az ágazatból történő folyamatos jövedelem kivonást eredményez, nem úgy mint ugyanez a földbérlet például Angliában.

A termelés-feldolgozás-forgalmazás integrációjának szétszakítása tovább folytatódik. Pedig a termelő dominanciájával megvalósuló vertikális integráció egy föllendülő, prosperáló élelmiszergazdaság révén nagyobb adó-és egyéb bevételhez juttatta volna, illetve juttatná hosszú távon az államot is, mint amennyit a privatizációs bevétel jelentett.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a sajátos magyar modell értékeinek elherdálása súlyos hiba volt, bűn volt a politikaformálók részéről.

A Nobel-díjas Milton Friedman írja „Infláció, munkanélküliség, monetárizmus" c. tanulmánykötete utolsó mondatában, hogy „a jóakaratú, ám tudatlan emberek nagyobb károkat okoztak akaratukon kívül a történelemben, mint a rosszakaratúak tudatosan".

Úgy gondolom hogy ez a rendszerváltás utáni magyar gazdaságpolitikára is tökéletesen igaz, illetve fokozottan igaz az agrár-és vidékpolitikára.

Gyökeres szemléletváltásra lenne szükség, az agrár-és vidékpolitika teljes átértékelésére, a föld-és tőkekoncentráció előmozdítására, mégpedig a termelésre is kiterjedő szövetkezés fölkarolásával. Nem azért, mert a „közös" jobb mint az „egyéni", hanem azért, mert a mai magyar valóságban ez az egyetlen lehetséges útja a fönt említett és elkerülhetetlen koncentrációs folyamatnak.

Egy margó margójára
Avagy széljegyzet egy vitairathoz

Összefoglaló ismertetés

A Gazdálkodás 1999/3. számában tanulmányom jelent meg „Volt egyszer egy magyar modell" címmel, amely tulajdonképpen az időközben sikeresen megvédett kandidátusi disszertációm téziseit tartalmazta, s amelyhez Dr. Csete László főszerkesztő egy vitacikket is fűzött. E vitairatban annyira problematikus megállapításokat találtam, hogy kénytelen vagyok visszatérni rájuk.

Vitapartneremmel szemben továbbra is modellnek és modell értékűnek tartom a sok lábon álló, belső vertikumokat kiépítő, a magánvállalkozást integráló nagyüzemi formát, amely az előző rendszerben ugyan, de a rendszer logikáját mindjobban tagadva (vállalatszerű gazdálkodás, vállalkozásjelleg, piaci viszonyok, szövetkezeti önállóság, stb.) kialakult, majd pedig a rendszerváltás után teljesen értelmetlenül, a gazdasági racionalitást tagadva szétvertek, tönkre tettek.

1. Mi az „igazi szövetkezet"?

A modell kifejezés azért helyes, mert egy *követendő* példa, megoldás lehetett *volna,* sőt, lehetne még ma is a volt szovjet tömb és a harmadik világ országaiban.

Vitapartnerem szerint a magyar nagyüzem nem volt *igazi* szövetkezet. Szerintem sem. De hol van ma igazi szövetkezet? Talán Nagy-Britanniában, ahol a Liverpool környéki farmernek megmondják hogy hány tehenet tarthat, mennyi tejet termelhet? Tarthat többet is, termelhet többet is, csak hát ahol a tej 100 százalékát a szövetkezetek vásárolják föl...?

Hol van, vagy volt valaha is a „szabad, önálló farmer" mitizált alakja?

A „régi", meg az „új" szövetkezetek megkülönböztetése nálunk az újsütetű mánia. Kit érdekel az ma az USA-ban, hogy a Demokrata Pártot a déli rabszolgatartók alapították valaha? Ki veti ezt ma Bill Clinton szemére?

Mi értelme van azon rágódni, hogy negyven évvel ezelőtt hogyan és milyen módon zajlott le a kollektivizálás (amelyet ismételten hangsúlyozom, hogy elítélek, erkölcstelennek és szörnyűnek tartok, nehogy félreértsen, vagy félre magyarázzon valaki!)? Nem az a lényeg, hogy mivé fejlődtek ezek az üzemek, milyen eredményeket ért el ez a struktúra nemzetközi összehasonlításban is?

Csete László a 3. pontban megismétli azt amit magam is írtam, velem vitatkozva. Nem értem. Íme saját fogalmazásom: „...a földhöz juttatott parasztság *óriási munkaráfordítással* viszonylag hamar regenerálta az agrártermelő kapacitásokat."

Csete László: „...Magyarországon... irigyelt élelmiszerbőség jött létre, *de ez nem azért következett be* (kiemelés tőlem: G.L.), mert a parasztság hamar regenerálta az élelmiszertermelő kapacitásokat, hanem mert szorgalmas, áldozatos túlmunkával... helyettesítette a háborúban elpusztult kapacitásokat."

Szóval nem értem. Hol itt a vita? Ki mond kinek ellent? Vagy egyszerűen csak arról van már szó, hogy vitatkozunk a vita kedvéért, mert vörös posztó, ha valaki védelmébe vesz valamit, amit az előző rendszerben született és fejlődött, és ritka kivételként éppenséggel bizonyította életképességét?

A 4. pontban vitapartnerem leírja, hogy a nem mezőgazdasági tevékenység az ipari nagyvállalati szektor lomhaságát használta ki, hiányt pótolt. De ki vitatta ezt? Az, hogy a rendszerváltás utáni *rabló privati-*

záció (engedtessék meg, hogy nevén nevezzem a dolgokat) révén éppen e legkurrensebb részeket mazsolázta ki a termelő embert eláruló, kifosztó agrármenedzsment, e privatizáció elindítóit és végrehajtóit minősíti. Ennek inkább büntetőjogi kategóriának kellene lennie, semmint közgazdasági kategóriának... Egy normális jogállamban tudniillik!

A háztáji támogatásáról Csete László csak annyit, hogy az önkizsákmányoló életmódot folytató, soha ünnep-és szabadnapot nem tartó, karácsonykor, húsvétkor is hajnalban kelő háztájizók százezrei biztosították azt az agrártermék többletet, amely nélkül sokkal hamarabb leült volna az eladósodás és a külkereskedelmi passzívum hálójában vergődő magyar gazdaság. Ki támogatott valójában kit?

Nem tudom miért vált volna feleslegessé ugyanakkor a termelési rendszer, mint jól működő integráció, innovációs központ, szolgáltató-ellátó háttér? Éppen a termelési rendszer vitte be leginkább a piacgazdaság elemeit már jóval a rendszerváltás előtt a magyar mezőgazdaságba. „Kényelmes és kevésbé felelős" volt a rendszerekre támaszkodó vezetők helyzete? Mi értelme van ennek az állításnak? A nyugati farmer kényelmes és kevésbé felelősségteljes helyzetben van, mert egy csomó szolgáltató *szövetkezettel* és egyéb céggel van kapcsolatban? Éppen a mindennapi operatív munka megkönnyítése a szolgáltatók igazi célja, vagy nem?

Csete László szerint az iparból is elvont az állam a nyolcvanas években, nem csak a mezőgazdaságból. Ez tévedés! Eocén-program, liász-program, a kohászat és szénbányászat veszteségeinek folyamatos „rendezése", stb., éppen az elavult nehézipari szerkezet konzerválását eredményezte a társadalom pénzén, nem kis mértékben a mezőgazdaságtól elvont milliárdok révén!

Az ellen pedig a leghatározottabban tiltakoznom kell, hogy megint előjön a megszokott, hazug propaganda, eladósodásunk okairól, idézem: „Magyarország évtizedeken át lehetőségeinél többet fogyasz-

tott..." Ez a tücsöknemzet legenda a felelőtlenül „túlfogyasztó", dorbézoló plebsről, aminek csak az volt a célja már az előző rendszerben is, hogy elkenje a *valódi* felelősség kérdését. Bizonyítható, és bizonyított is (például Gidai Erzsébet professzor asszony által), hogy 3,8 milliárd dollár hitelt vettünk föl az 1970-es években összesen! Ezt nem elfogyasztotta a lakosság, hanem rossz, gazdaságtalan beruházásokra költöttük (pardon: költötték!), majd a kamatos kamat törvényei szerint kúszott föl 31 milliárd dollárra 1995 elejére. (De jó lenne a valódi felelősöket végre megnevezni, sőt, felelősségre vonni!)

Csete László ír a falun bekövetkezett szociális robbanásról a 90-es években. Bizony, ha a jól működő szövetkezeti rendszert nem verik szét, ha megőrzik, sőt, erősítik átmenetileg a szövetkezetek nonprofit funkcióit, éppen a rendszerváltás kínjainak enyhítésére, akkor nincs ez a szociális robbanás.

Vitapartneremnek igaza van, a nagyüzemek zöme már az 1980-as években pénzügyileg tönkre ment, nem fejlesztett. De hozzá kell tenni, hogy eközben még mindig világszínvonalon és hatékonyan termelt! Rajta kívül álló okokból ment végbe ez a folyamat. Mi lett volna, ha már akkor is két-háromhektáros „farmok" kezében van a magyar termőföld fele, mint napjainkban? Még nagyobb lett volna a katasztrófa mértéke. Mint ahogy nagyobb is lett a rendszerváltás utáni „földtulajdon rendezés" következtében. Ma már nincs olyan ágazat a mezőgazdaságnak, amely ne lenne súlyos válságban!

A magyarországi bérleti rendszer annyiban különbözik például az angliaitól, hogy ott a tulajdonos visszaforgatja a bérleti díjat a földbe, sőt annál sokkal többet is (magam tapasztaltam nemrég Leeds mellett!), míg nálunk a bérleti díj kikerül az ágazatból és olyanok zsebét gyarapítja, akiknek semmi közük az agráriumhoz! Nyugaton általában a bérlet a saját tulajdon meghosszabbítása. Nagy-Britannián kívül nem jellemző hogy a farmerek tömegei teljes egészében bérelt földön gaz-

dálkodnának, de mint említettem, a bérleti díj ott is visszakerül az ágazatba...

Vitapartnerem tagadja, hogy a termelés volumenének zuhanása mellett a minőség terén is elképesztő zuhanás volt tapasztalható a 90-es években. Csak ismételni tudom magamat: a minőségi romlás még katasztrofálisabb, mint az agrárproduktum mennyiségi zsugorodása!

„Tulajdonosi polgárság" kialakulásáról ír Csete László. Igen, volt ilyen, de nem a 90-es években, hanem egy évtizeddel korábban, a hetvenes években. Akkor ment végbe egy tömeges parasztpolgárosodás a magyar falun, amikor a vályogházból átköltözött a magyar paraszt a kétszintes kőházba. Félreértés ne essék, nem az akkori rendszer, a politikai szisztéma okából kifolyólag, ellenkezőleg, a rendszert tagadva, annak kereteit feszegetve-tágítva!

Ez a parasztpolgárosodási folyamat – paradox módon – éppen a rendszerváltás után állt le, fordult a visszájára, és eredményei most semmisültek meg! Ez igen is a konkrét kormányzati politikák felelőssége, és ezen a téren nincs különbség sem az Antall-kormány, sem a Horn-kormány, sem az Orbán-Torgyán kabinet működése között. De hát maga Csete László is ír a falun bekövetkezett szociális robbanásról! Ez lenne a „polgárosodás"? Egy egészen szűk (anti)elit számára nyilván. De a tömegek számára...?

Valami egészen döbbenetesnek tartom, ahogy vitapartnerem védelmébe veszi a *rabló privatizációt*, amely éppen az élelmiszeriparban- és kereskedelemben volt a legszemérmetlenebb, a legirracionálisabb, és vezetett a legtragikusabb következményekhez. Itt világszínvonalú kapacitásokat (húsipari kombinátok, martfűi növényolajgyár, stb.) kapott a külföldi tőke „üveggyöngyökért". És hogy milyen külföldi tőke? Nézzük csak meg a szekszárdi húskombinát kálváriáját!

Hány ilyen privatizáció után történt az meg, hogy a hazai beszállítókkal az új tulajdonos fölbontotta az érvényes szerződéseket, majd

elkezdte behozni az alapanyagot külföldről! Húskombinátok importálták a fagyasztott, agyon dotált nyugat-európai marha-és sertéshúst, cukorgyárak a cukorszirupot, a vecsési káposztafeldolgozó a káposztát minőségi kifogásra (sic!) hivatkozva, de lehetne vég nélkül sorolni. Mégiscsak döbbenetes, hogy miközben 1989-ben még hatszor annyi agrártermeket exportáltunk Nyugat-Európába, mint amennyit onnan behoztunk, ma már ez az arány csak 2:1!

De nem folytatom. Azokkal értek egyet, akik szerint az egész hazai élelmiszeripari privatizáció kérdése nem közgazdasági, hanem büntetőjogi kérdés. Kellene hogy legyen. Ha nem Latin-Amerikába, ott is valamilyen banánköztársaság-övezetbe, hanem Európába tartunk.

Ugyancsak döbbenetes a számomra, hogy míg Dániában már csak három, Hollandiában már csak négy vágóhíd üzemel a hatalmas ütemű koncentráció eredményeként, addig az Antall-korszakban 1000 sufnivágóhíd épült Magyarországon hatalmas állami támogatásból, miközben sorra mentek tönkre a korszerű húskombinátok.

Ebből az 1000 sufnivágóhídból még mindig üzemel 600, és persze az uniós csatlakozásunk ezek fölött is megkongatja majd a lélekharangot.

Csak ismételni tudom magamat: a 90-es években Magyarország agráriuma a világtendenciákkal szemben haladt, a rendszerváltás után joggal várt föllendülés-fölemelkedés helyett egy agrár-és vidék katasztrófa következett be, amelyért hatalmas személyes felelősség terheli a politika formálóit. E téren teljesen mindegy hogy melyik pártól és kormányról beszélünk.

Attól tartok, hogy a magyar agrárium sorsa évtizedekre eldőlt, mégpedig tragikus módon. 30 évet zuhant vissza a magyar mezőgazdaság színvonala, mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben. Ezért nem a rendszerváltás okolható, a politikai szabadság éppen a fölemelkedés reményét hozta el. Hogy e remények illúzióként szertefoszlottak, az

annak a tehetségtelen és erkölcstelen politikai garnitúrának köszönhető, amely a rendszerváltás tajtékos hullámain hatalomra került, érdemtelenül, a hatalmi kiszorítósdi kíméletlen, etikátlan logikáját alkalmazva. (A rendszerváltást ténylegesen megharcoló-kikényszerítő értelmiségi réteg már régóta a pálya széléről asszisztál az eseményekhez...)

Látszólag nem a témához tartozik, de nem véletlen, hogy még egyetlen robbantásos ügy szereplőjét sem fogták el, hogy a 100 milliárdos károkat okozó bankár külföldről üzengethet haza, de hadd ne soroljam. Nem csak az agrár-és vidékpolitika terén vár ez a társadalom gyökeres fordulatot alig egy évtizeddel a rendszerváltás után...

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dobai István

Az alkotmány helyreállítása.

Mind máig késik a párizsi békeszerződés ama rendelkezésének végrehajtása, hogy Magyarországon az 1938-as jogállapotok állítandók helyre. Hogy ez nem történt meg 1991 júniusáig, az ország idegen megszállása alatt, az érthető, hiszen a külső hatalom kényszere alatti jogi intézkedések amúgy is semmisek, érvénytelenek vagy megtámadhatók. Elsősorban Magyarország alkotmánya folytonosságának helyreállítása a feladat. Ami ezen a téren a német és az orosz megszállás alatt történt - még az 1948-as és az 1989-es szimultán alkotmányok is, érvénytelennek tekintendő mindaddig - ameddig azt a valóban csorbítatlan szuverenitású ország független jogalkotása legalább részben jóvá nem hagyta.

Alkotmánynak nevezzük a közhatalom szerkezetére és gyakorlására vonatkozó jogszabályok összességét. A klasszikus elnevezés, *Diseciplina Rei Publicae,* a közügyek szabályrendje, jelzi, hogy nem létezhet közület, közhatalmi szervezet alkotmány nélkül, az akaratbefolyásolási lehetőségek szabályozása nélkül. Ezek természetszerűleg egyidősök azzal az állammal. amely hatalmának gyakorlására vonatkoznak. Szabályokról van szó, olyan magatartásmintákról. amelyek a társadalomban a közhatalom és alávetettjei viszonylatában - úgy az államban, mint a családban és a kettő közötti minden közületben - érvényesülnek. Valóban érvényesülnek, a társadalom mindennapi szokásaiban. függetlenül attól, hogy milyen külső vagy belső jogforrásból erednek, az lévén a differentia specificája, hogy hatalom szervezetre és gyakorlásra vonatkoznak. A Tízparancsolat és más isteni sanctioval ellátott törvények, királyi és egyházi dekrétumok. charták, bullák, constitutiók, capitulatiók és bárminek nevezett kényszerhatalmi jogal-

kotó aktusok nem egyebek, mint jogkezdeményező parancsok, amelyek joggá - alkotmánnyá vagy közönséges joggá - akkor válnak, ha szabályként érvényesülnek a társadalomban. Az újkori publicisztika ezzel az alkotmányfogalommal szemben egy különleges formák (minősített többség, megismételt jóváhagyó szavazás, népszavazás) között létrejött törvényhozási aktus eredményét nevezi alkotmánynak. constitutiónak, függetlenül attól, hogy tartalmaznak-e egyáltalán hatalomgyakorlásra vonatkozó szabályokat, vagy csak hatalmi, politikai szervezési alapelveket, vagy csak jelszavakat. Ezek a charta-alkotmányok. szimultán alkotmányok nagyon fontos jogalkotási aktusok, hiszen alkotmányjogi kezdeményezések és - a kibocsátó kényszerhatalom térbeli és időbeli hatóképességétől függően - az esetek többségében szabályként érvényesülve beépülnek a valóságos, történelmi alkotmányba. Csak a laikus hiszi azt, hogy egy-egy „alkotmány"-charta valóban megváltoztatja a hatalmi szerkezetet, hiszen az valójában még akkor is csak egy piciny hányadára vonatkozik az államhatalom működésének, ha „teljes reformot ígér. Például Ferenc József Októberi Diplomája, vagy Februári Pátense érintetlenül hagyta Magyarország alkotmányát, az 1848-as reformokkal együtt, éppen csak a legfelső állami szervekre vonatkozóan hozott újabb rendelkezéseket. Azokat is sikertelenül, hiszen az egész karhatalmi nyomás ellenére azokat senki szabályként nem alkalmazta. Ugyanígy nem változtatták meg a magyar államhatalom szerkezetére és működésére vonatkozó szabályokat az 1945, 1948, 1989-ben hozott szimultán alkotmányok. még kevésbé az időközben kiadott más hatalmi parancsok, hiszen azok a magyar államhatalom érvényesülését felfüggesztő szovjet megszálló hatalom parancsai voltak nem a magyar államhatalom, hanem saját hatalmának a gyakorlására. Nyilvánvaló, hogy ezek tartalmából is többet megszokott és magáévá tett a magyar társadalom. és azok eredetüktől függetlenül. vagy annak ellenére beépültek a magyar alkotmányba. 1849 után is olyan alkotmány-helyreállítási feladat előtt állott az ország, mint most, akkor az országnak a szomszédos Ausztria hadserege általi megszállás, most pedig a szovjet megszállás miatt. Akkor

azonban végül is csak 18 évi exlex állapot után kellett az alkotmány jogfolytonosságát helyreállítani, most pedig immár 60 év után.

Nem csak a hosszabb bizonytalanság miatt, de a nagymérvű hatalmi és világpolitikai változások miatt is, a mostani alkotmány-helyreállítási feladat megoldásában jobban fel lehet használni annak tanulságait. amely a százötven éves török megszállás után történt. Kísérteties a hasonlóság az akkori és a mostani alkotmányjogi helyzetünk között. Akkor is, a keleti deszpotikus uralom visszaszorítása után az ország területi integritása volt a legnehezebb kérdés, akkor is az országot felszabadító politikai erőkkel szemben kellett az ősi alkotmány szellemét és konkrét rendelkezéseit megvédelmezni, és akkor is a nyugaton, a Vestfáliai Békében kialakult kész jogközösséghez kellett Magyarország alkotmányát igazítani. Akkor viszont jóval több és erősebb ellenszéllel kellett megküzdenie a magyarságnak, melynek hű jelzője az az ötven esztendős siralmas korszaka Magyarország történetének, amely a Szatmári Békével végződött, és amely alatt az ország nem csak mindenféle birodalmi seregeknek, hanem közönséges kalandor bandáknak is szabad prédája volt, vésztörvényszékek, vérpadok. gályarabságok, földönfutások sorozata, mindez a nagy felszabadítási és függetlenségi háborúk közepette. Hol van a mi mostani dilemmánk azokéhoz a kurucokéhoz képest, akiknek Bécs ostroma vagy a török alóli felszabadulás között kellett dönteniük? (Talán nem érdektelen, ha ide írom, hogy „kuruci" törökül „felszabadítót", vagy „bujdosót" jelent, „lyabanci", pedig »idegent".) Vajon nem isteni kegyelem vezette Magyarország népét a helyes viselkedés útjára, a Szatmári Béke elfogadására akkor is, amikor legkiválóbb, hősi vezérei egymásután kerültek erkölcsi csődbe politikai döntéseik miatt?

Most sokkal könnyebb az állásfoglalás, mint 1711-ben, mert most nem kétféle erkölcsi érték között kell dönteni, hanem a senki által nem vitatott egyetemes emberi erkölcs - melynek a magyar alkotmányt is tartalmazó magyar nemzeti értékrend is része - és vele szemben csak a minden erkölcsi alap nélküli egyéni érdekek szolgálata között. Az

1989-es. szovjet befolyás alatt készült charta-alkotmány ugyanis az egész közhatalmat, a politikai. tájékoztatási, katonai. diplomáciai, hivatali, gazdasági. pénzügyi, művelődési ás mindenféle irányú közhatalmat a hajdani Szovjetunió főhatalmát kiszolgáló helyi kollaboránsoknak a kezeibe adta (mint Rodéziában tette volt a visszavonuló brit gyarmatosítás), és most a magyarság azt várja. hogy ezek a hatalomörökösök megosszák azt Magyarország egész népével. Ez olyan mértékű önzetlenséget igényel a hajdani párthatalom jelenlegi birtokosai részéről, amilyenre gyarló földi ember nem kényszeríthető. Az 1996-os alkotmánymódosítási próbálkozás is megmutatta, hogy az egyiptomi húsos fazakakhoz ragaszkodók kihalásáig, s egy új nemzedék felnövekedéséig kell várni - esetleg éppen „pusztai kietlenségben' - a szabad élet lehetőségeinek eljöveteléig. Az 1998-as parlamenti választások az Új nemzedék tagjainak is befolyást engednek a közhatalom gyakorlásába. Ettől a néhány fiataltól azonban nem lehet elvárni, hogy a hatalomban, vagyonban és hivatalban ülő óriási.többség akaratával szemben nagy eredményeket érhessen el. Ha azonban megteszik, ami tőlük telik, megteszik az első lépéseket a magyar alkotmány, a magyar államhatalom szerkezeti, szervezeti ás működési szabályainak a helyreállítása felé, már teljesítik korosztályuk történelmi kötelességét.

A feladat Magyarország ezeréves alkotmánya *1938*-ban megszakadt folytonosságának a helyreállítása, azaz ennek előkészítése, szem előtt tartva az európai integráció jövendő elvárásait, és megőrizve a bolsevik diktatúra alatt olyan drágán szerzett szocialista eredményeket is. A teendők sorrendjét a közvélemény igénye állapítja meg: először a szabadságjogok korszerű biztosítása, másodszor a népakarat érvényesülési lehetősége, és harmadszor a régi alkotmányos intézmények korszerűsítése.

1. A szabadságjogok korszerű biztosítása.

A második világháború után a győztes hatalmak olyannyira akarták a gyűlöleten alapuló politikai rendszerek kényszerhatalomhoz jutását

megakadályozni, hogy kozmopolita anarchista elemeket engedtek a legyőzött államokra kényszerített alkotmányokba beágyazódni. Az anarchia, a közhatalom, az állam és minden kényszerhatalom megszűntetése az individualista nihilizmus régi programja. Alkotmányos alapelvek közé iktatásuk viszont, bár érthető volt 1945-ben, de akkor sem volt már indokolt, hiszen az embernek a felette érvényesülő hatalomhoz való érzelmi, erkölcsi kötödését, a hazafiságot zárja ki, amely nélkül közerkölcs, áldozatos közszolgálat nem képzelhető el. Szerencsére a kényszerhatalmi parancsok nem épültek be szabállyá a középeurópai népek társadalmába, mert minden nép fiai továbbra is szerették hazájukat, azért hajlandók voltak áldozatos munkát és tevékenységet vállalni és folytatni egész életükön át. Hogy hazájuk szovjet elnyomás alatt állott, ez csak fokozta a népeknek hozzá fűződő áldozatos szeretetét. Hogy a határontúli magyaroknak a magyarok országával szembeni minden mást megelőző érzelmi kötödését hiába tilalmaznák nemzetközi szerződések és charta-alkotmányok - az egyszerűen tény.

Közép-Európa elnyomott népei annál inkább ragaszkodtak nemzeti identitásukhoz. minél inkább veszélyeztette azt az idegen kényszer. Országukat hazájuknak tekintették, magukénak érezték és tudták. Az államhatalmat nem azonosították sohasem egészen az idegen kényszerrel, hanem hazájuk lényegéhez tartozó tényezőnek fogták fel, hiszen minden ellenséges szándék ellenére ezek az országok a legnyomorúságosabb állapotukban is a nemzeti hagyományok, a nemzeti értékrend fenntartói voltak, ha nem is nyíltan, bevallottan, de némán, hallgatólagosan. Idegen hatalmi kényszer alatt élő nép nem lehet sem internacionalista, még kevésbé kozmopolita, soha nem tekinti az államot csak a közös ésszerű érdekek megvalósítására szolgáló *társadalmi szerződés* eredményének, hanem olyan természetes közösségnek, amely nélkül életét nem érezheti, ás nem tudhatja egésznek. Azok, akiknek az ellenállhatatlan kényszer elvette az államát, nem lehetnek sohasem az anarchia, az államtalanság hívei, mert minden elsődleges vágyuk egy olyan államhatalom megvalósítására irányul, amilyent magukénak érezhetnek.

Az anarchizmus rosszhiszeműen, bűnösen rosszhiszeműen értelmezi az emberi szabadságjogokat, köztük az *adatvédelemre* vonatkozókat. Minden személyes tulajdonságra vonatkozó adat nyilvántartását tilalmazzák, azokét is, amelyek nyilvántartása nélkül lehetetlen a legfontosabb közérdeknek, az élet védelmének az érvényesítése. A személyi adatok nagy többsége valóban csak magára az egyénre és gondozóira tartoznak, mint általában a testi állapotra, egészségre, biológiai életvitelre vonatkozóak. Ezeket csak a mások életét és egészségét veszélyeztetésük esetén kell nyilvántartani. De akkor igen. Nemcsak a köz— és önveszélyes elmebetegek, de a csak szigorú elkülönítéssel és kényszerkezeléssel ártalmatlanítható fertőző betegségek hordozóit is nyilván kell tartani, úgy ahogyan évezredek óta ezt minden egészséges társadalomban meg is tették. Nem sérti a személyi szabadságjogokat a lepra, a vérbaj, az AIDS, a kolera és más emberírtó betegségek terjedésének lehetetlenné tétele. Az élet— és vagyonbiztonság lehetetlen a legfontosabb emberi, erkölcsi, szellemi, lelki és anyagi javak büntetőjogi védelme nélkül. Az anarchizmus elvben nem ítéli el, nem minősíti erkölcsileg rossznak a bűncselekményeket, hanem egyfajta, speciális üzleti tevékenységnek nézi. A fogyasztói társadalomban bűnözői és bűnüldözői iparágak alakultak ki, amelyeket az amorális anarchista szemlélet a gazdasági élet természetes velejáróinak tekint. A legliberálisabb nyugati közhatalmi rendszerek mind pontosan és szigorúan nyilvántartják a bűnözőket, a ténylegeseket és a potenciálisakat egyaránt. és hozzáférést engednek minden érdekeltnek ezekhez a nyilvántartásokhoz. Sőt, a társadalomra legveszélyesebb esetekben közzé is teszik a nyilvántartásokat. A közép-európai újdonsült „szabadságharcosok" azonban tiltják a nyilvántartást, hiszen az a bűnözés szabadságát korlátozza.

Minden gazdasági tevékenység alapja a lehető legpontosabb leltár, amely a tevékenységben előforduló javak mennyiségét, minőségét és minden gazdasági jellemzőjét tartalmazza. Közigazgatás és kormányzat sem működhet az állampolgárainak és az állam minden alattvalójának pontos nyilvántartása nélkül. hiszen a közhatalom ezek alapján

szolgálhatja a társadalomnak azokat az érdekeit. amelyek szolgálta a kényszerhatalmi szervezetek létének egyetlen indoka. Az anyakönyvek nyilvántartották a polgárok nevét (nevének változásait), nemét, születési és származási adatait, anyanyelvét, nemzetiségét. vallását. családi állapotát. A hivatásrendi kataszterek, telekkönyvek. cégjegyzékek nyilvántartották és minden érdekelt számára hozzáférhetővé tették a polgárok foglalkozását, szakmai képesítését, vagyoni állapotát, ezek hiteles igazolása nélkül nem működhetett senki a társadalmi és gazdasági életben. Hogy ezek a nyilvántartások a társadalmi rend, a közérdek ellenfeleinek, a kalandoroknak, szélhámosoknak, sarlatánoknak, csalóknak, sikkasztóknak, tolvajoknak, rablóknak, gyilkosoknak és más hasonlóknak a szabad tevékenységét korlátozza, az nem baj, hiszen az a rendeltetésük. hogy a társadalom egészséges, konstruktív, túlnyomó többségének a tevékenységét segítse elő. Hogy a személyi adatokból mennyit kell beleírni a személyi igazolványokba, útlevelekbe. mennyiről állít ki hiteles igazolást az illetékes hatóság, mennyi az, amelyek megtekinthetők mindenki számára és mennyi az, amennyi csak közérdekből, esetleg bírói engedéllyel tekinthető meg, - az a mindenkori társadalmi szükségszerűség függvénye. Az az igény, hogy az emberek származási adatai eltitkolandók, olyan mintha valaki azért visel egész nyáron bundát, mert a múlt télen megfázott egy fűtetlen vonaton. Hogy az emberiség rákos kinövései. a hatalom örültjei faji, nemzetiségi. vallási és osztály származása miatt vettek űzőbe sok millió embert, az nem indokolja az ember legfontosabb személyi ismérveinek az elhanyagolását. Nyilvánvaló, hogy csak a büntetőjog szempontjából és mások hasonló szabadságának érdekében lehet kötelezni bárkit is adatai bevallására. Egyéb adatai kiszolgáltatását bárki megtagadhatja. és hatóságilag védelmeztetheti. A szabadnak tudott nyugati demokráciákban az ember személyi adatai egyszerűen nem közérdekűek mindaddig, amíg gazdasági, művelődési, tehát magánjogi tevékenységre irányulnak. Viszont minél szabadabb egy község, szakszervezet, ipartestület, hitközség, annál inkább veszi figyelembe tisztségviselői megválasztásánál a jelöltek származását. Nemcsak magának a jelölt-

nek. de minden nagyszülőjének adatai is ott állnak a választók előtt és ezek vagy pozitívan. vagy negatívan hatnak a választók akaratára, Az pedig világos, hogy tartományi, tagállami vagy állami szinten csak az alsó fokozaton megválasztottat lehet jelölni. Ez a demokrácia alap igénye. Az pedig nem szorul indokolásra, hogy a jóhiszemű vállalkozónak mennyire szüksége van személyi adatainak hiteles nyilvántartására és igazolására. Ezek a szabad világban annyira általánosan elfogadott szokások, hogy felesleges az alkotmány szövegébe való beillesztésük. Kivételt képeznek ez alól a Karibisztán Népi Forradalmi Köztársaság és más hasonló banánállam alkotmányai, ahol „szabadságharcos" címen minden kalandor arcbőre vastagságától függően fontos közéleti szerepet kaphat, egymásután több államban is. Ezek alkotmányai azonban - a charta-alkotmányok gyönyörű modelljei bár - nem ajánlhatók mintául sem Magyarországnak, sem más olyan európai államnak, amelynek polgárai nem államvállalati részvényesek, hanem hazafiak.

Bár az adatvédelem újabb alkotmányfeladat, könnyen beleépíthető Magyarország történelmi alkotmányába. Szerintem az adatvédelemmel kapcsolatosan felmerült panaszos és aggályos gyakorlati eseteket kell megvizsgálni. A bírósági, ügyészségi és a sajtóban megjelent információk alapján minősíteni kell azokat a közerkölcs szempontjából, az erkölcs lévén a jog mindenkori értékmérője. Kitűnő szolgálatot tehetnek ezen a téren a hivatalban lévő és nyugalmazott alkotmánybírák és ombudsmanok véleményei és a közvéleményt kifejező egész publicisztika.

A *sajtószabadság* biztosítása szigorúan alkotmányjogi feladat. Úgy is mondhatnók, hogy csak saját magát biztosíthatja és erősítheti információinak hitelessége, jóhiszeműsége és igaz volta büntetőjogi védelmének kérésével. Mindent meg kell tenni azért, hogy sajtó útján ne lehessen rágalmazást, hitelrontást, becsületsértést, csalást, szélhámosságot és semmiféle bűncselekmény segédletét elkövetni. A valótlan

információk rosszhiszemű közzététele és terjesztése nagyon szigorúan büntetendő, hogy a sajtó szabad maradhasson.

1938 után előbb a német, majd az orosz befolyás támadta meg az idegen uralom elleni védelem mindenkori alapját, a lelkiismereti, erkölcsi szabadságot, jól tudván, hogy az eszményét vesztett társadalom vezethető csak anyagi érdekek vontatókötelén. Az eszmény, Isten, a haza, a nemzet, a család, a becsület, a haladás. a szabadság, az igazság, a szépség és minden, amit az ember az anyagiaknál értékesebbnek hisz, tud és érez, teszi képessé az embert olyan áldozatvállalásra, amelyen közerkölcs, a magáénak vallott közösség számára a jó, helyes, igaz és szép értékrendje, épülhet fel.

A lelkiismereti ás vallásszabadságot a magyar alkotmányban már az ősi pogány, korszakban biztosította a vérségi társadalom szokásjoga. A keresztvénség felvétele, majd a különböző felekezeti és egyházi szervezetek. Felekezetek, rítusok, intézmények megjelenése, mind újabb és újabb alkotmányjogi szabályozást igényelt. Az egymás után megjelenő feladatok, a püspökségek és káptalanok szervezése, a szerzetesrendek meghonosítása, a király egyházjogi hatásköre, a vallási reformáció után a felekezetek elismerése, bevétele, egymáshoz való viszonya, majd a keleti rítusok, izraeliták, neoprotestánsok vallásszabadságának biztosítása sorra bekerültek a magyar alkotmányba. Az erdélyi polikonfesszionális vallásszabadsági rendszer általánosult Magyarországon. a bevett és elismert vallásfelekezetek teljes belső működési szabadsága, és egymás közötti egyenlősége és viszonossága.

1938-ban Magyarországon minden vallásnak, hitnek és rítusnak a gyakorlata teljesen szabad volt, mindenkinek magánügye volt az Istennel való kapcsolata. Minden vallás gyakorlatát türelem illette meg más hívők részéről, az államhatalom viszont minden vallás híveinek szabad szervezkedési lehetőséget biztosított az általános szabadságjogok és a büntetőjog korlátai között. A Magyarországon gyakorolt vallások között nyolc hitvallásnak a hívei különleges, „elismert" egyház, bevett

vallásfelekezet elnevezések alatt, közjogi szervezeti, közületi státust kaptak az ezer éves alkotmányjogi fejlődés során (anélkül, hogy ez a többi vallásfelekezet szabadságát érintette volna). Római katolikus, görög katolikus, görög keleti, evangélikus, református, unitárius, izraelita és baptista egyházak, illetve felekezetek részesültek ebben a történelmi jogi státusban. Minden magyar állampolgár a nyolc felekezet valamelyikének a lakóhelyén szervezett egyházközségéhez tartozott. Mindenki szülei vallási közösségét örökölte (vegyes házasságok esetén nemek szerint), de minden felnőtt tetszése szerint változtathatta felekezetét a törvényben megállapított szabályok szerint. Előbb kötelező volt valamelyik felekezethez tartozás, később a felekezet nélküliséget is megengedte a törvény. Ha egy magyarországi egyházi szervezet elnyerte alkotmányjogi státusát, azt attól - mint bármely szabadságjogtól - többé megfosztani nem lehetett, sőt arról részben vagy egészben az illető felekezeti szervezet sem mondhatott le. A felekezetek és egyházak közötti egyenlőség és viszonosság akkor is fennmaradt, ha valamelyik közösségnek a hívei elapadtak annyira, hogy jogaikkal nem voltak képesek élni. Közösségük kollektív jogai ez esetben is érvényben maradtak, csak átmenetileg szünetelhettek.

A marxista diktatúra első dolga az *ateista felekezet* államvallássá tétele volt, meglehetősen kemény kényszereszközök felhasználásával (Az ateizmussal szemben tilos volt minden szólás, tevékenység, elsősorban tanítás. Az iskolák szigorúan az ateista felekezet dogmáit kellett tanítsák. Más vallásfelekezetek csak az ateizmus érdekeinek sérelme nélkül működhettek, visszaszoríttatván a liturgikus tevékenységekre, megtiltatván számukra minden társadalmi és művelődési tevékenység). Ez az ateista államvallási rendszer hasonlított a hajdani Oszmán Birodalom muzulmán vallási primátusához, de az oszmán rendszer szabadelvűbb volt, mint a marxista; közhivatalt itt is, ott is csak az államvallás híve viselhettek. Az oszmán hatalom azonban garantálta a más vallásúak teljes felekezeti autonómiáját, tiszteletben tartotta és a híveik számára kötelezővé tette a felekezetek saját kánonjait, az ateista proletárdiktatúra viszont elvben negligálta, gyakorlatban hátrányos helyzet-

tel büntette a keresztyén egyházi előírások követését, nemcsak a keresztelést, házasságkötést, hitoktatást, de még a szertartásokon való részvételt is. Az oszmán hatalom soha nem szólt bele abba, hogy ki legyen szerzetes, pap, püspök vagy akár pátriárka, a maga részéről nemcsak elismerte ezeket, de tiszteleti jogokat is rendelt a számukra, a proletárdiktatúra azonban maga osztotta a vallásfelekezetek hivatalait és funkcióit, és működésüket is állandó ellenőrzésekkel zaklatta.

Az 1989-es szimultán alkotmány nem állította vissza Magyarországon a vallásszabadságot, mindmáig megmaradtak az ateizmus előjogai: tilos Magyarországon a vallásfelekezet megvallása és nyilvántartása, holott a lakosság háromnegyedét kitevő keresztyének számára Jézus Krisztus szigorúan megparancsolja a mellette való vallástételt. Minden keresztelésen fogadalmat tesznek a hívek a gyermekek hitbeli nevelésére, de ezt a keresztyén szülők csak külön iskolarendszer szervezésével és fenntartásával végezhetik el, az egyházuk által szervezett régi iskolákban erre nincs lehetőség, az állami iskolákban kötelező az ateista tanok szerinti nevelés.

A megoldás nagyon egyszerű: az ateista hit követői szervezzék meg a maguk közösségét, kérjék annak a magyar alkotmánytörvények szerinti állami elismerését, és illeszkedjenek be a magyarországi elismert felekezetek sorába, szigorúan tiszteletben tartva más felekezetek tanítási, működési és szervezési függetlenségét és viszonosságát. Ugyanakkor nyilvánvalóan bármilyen más vallási közösség szervezkedhet és kérheti a különleges közületi státust, amennyiben ennek törvényes feltételeit teljesíteni tudja. A népszámlálások regisztrálják a polgárok vallásfelekezetét (megengedve a „felekezeten kívüli" és a „nem nyilatkozik" kategóriákat is), hiszen a vallás is olyan személyi tulajdonsága az embernek, amellyel az államnak, mint legfelsőbb emberi közösségnek számolnia és törődnie kell, igényeiket lehetőség szerint ki kell elégítenie úgy, ahogyan a magyar alkotmány vallási szabályai Szent Istvántól az 1895-ös anyakönyvi törvényig előírják szigorúan tiszteletben tartva a viszonosság és a számaránytól független egyenlőség elvét.

Az európai jogfejlődésben az alapvető emberi jogoknak egész sora a *nemzeti identitás* megőrzését és fejlesztését biztosítja. A magyar alkotmány is lépést tartott a nemzeti eszme fejlődésének minden fokozatával. A középkorban a nemesi nemzet fogalma alá nem vonható ilyen irányú társadalmi igények privilégiumok, nemzetiségi kiváltságok formájában érvényesülhettek. Az erdélyi jogfejlődés szervesen kapcsolódott a középkorihoz és ennek megfelelően a magyar volt az állam nyelve, kisegítő államnyelvnek maradván a latin. Mindhárom nemzet a maga anyanyelve szerint kormányozta magát és minden alattvaló minden fórumon használhatta a maga anyanyelvét. Közismert, hogy Rákóczi György fejedelem rendelte el az ortodox román egyház liturgikus nyelvéül a román nyelv használatát a szláv helyett. Magyarországon a nemesi nemzet államnyelve a latin volt ennek a helyét foglalta el a felvilágosodás után a magyar nyelv. Az 1868-as magyar nyelvtörvény alapján - minden állampolgár természetes öröksége, családi hagyománya vagy egyéni, érzelmi kötöttsége szerint bármilyen nemzet és nemzetiség tagja lehetett - a magyar állami nyelv mellett mindenki tetszése szerinti nyelvet használhatott magánéletében. Az állami és önkormányzati hatóságok ügyintézési nyelve a lakosság anyanyelve lehetett, sőt az önkormányzati tanácskozások jegyzőkönyveit is lehetett a helyi többségi nemzetiség nyelvén végezni. A kötelező népiskolai oktatás bevezetése, valamint a közművelődés támogatásának állami kötelességgé tétele a *nemzetiség* és az *anyanyelv* nyilvántartását tette szükségessé, hiszen enélkül az állam nem láthatja el a tőle igényelt ilyen irányú szolgáltatásokat.

A nemzeti identitás és az anyanyelv népszámlálási összeírása és nyilvántartása ma is minden szabad államban szokásos, ha az államban különböző nemzetiségek és anyanyelvek vannak. Hogy ennek milyen fontossága van a nemzeti identitás megőrzésében, azt a határontúli magyarok tudják a legjobban, hiszen ez az írásos megkülönböztetés egyenesen létezésük alapfeltétele. Az 1989-es posztkommunista magyarországi alkotmány-charta viszont tiltja az állampolgárok nemzeti-

ség és anyanyelv szerinti megkülönböztetését, lehetetlenné téve az állandóan hangoztatott nemzetiségi jogok tényleges érvényesülését.

A magyar állam tehát minél hamarabb vegye nyilvántartásba polgárai nemzetiségi és anyanyelvi megoszlását. vegye figyelembe az esetleges kettős vagy többes nemzeti identitások tényeit és aszerint biztosítsa mindenkinek a maga nemzetiségi és anyanyelvi jogait. szigorúan tiszteletben tartva minden esetben az érdekeltek igényeit. Mind a vallási, mind a nemzetiségi nyilvántartás tilalma a szabadságjogok téves - nyugodtan megállapíthatjuk: rosszhiszeműen, bűnösen téves - értelmezéséből ered.

Az *esélyegyenlőség* biztosítását is elvárja az alkotmánytól a mai társadalom. Ennek értelmezése körül nagyon sok a hibás vagy vitatható álláspont. Az anarhisták minden gazdasági, művelődési tevékenység területén és minden munkavállalási és hivatalviselési területen egyenlő esélyeket követelnek mindenki számára nemétől, fajától, nemzetiségétől, anyanyelvétől, életkorától és egészségi állapotától függetlenül. Hogy ez csak a közvélemény megosztására irányuló farizeus jelszó lehet és elsősorban a szabadelvűség által megkövetelt szabad versenyt teszi lehetetlenné, az közismert. Az egész emberi fajnak a fejlődését az az általános szabad verseny biztosít amely a különb, az alkalmasabb. az erőteljesebb kiválásának ad lehetőséget. Ez nem jelenti a fogyatékosok életlehetőségeinek a megvonását, hiszen számtalan példája van annak, hogy akinek egyik testrésze hibás az a másikkal kompenzálódik, de ahol ilyen kompenzálódás lehetősége nincs meg, ott anyagi és erkölcsi segítséget kell adni a hátrányos helyzetűnek. Aki a családanyákat, az izomsorvadásosakat, beteg családi körülmények közül jövőket, tanyasi gyermekeket „egyenlő esélyű" versenyre kényszeríti munkavállalás, iskolázás vagy más tevékenység területén a család nélküli egészséges fiatallal, előnyös társadalmi helyzetűekkel, az valójában bukásra és sikertelenségre ítéli azokat, akiknek a pártolása ürügyül szolgált. Nincs olyan kényszerhatalom a világon, amely képes lenne a természeti valóság megváltoztatására. Ebben a vonatkozásban is érvé-

nyesülnie kell a kisebbségi jogegyenlőség biztosításának az az elve, hogy mindenkinek jogegyenlőséget - esetünkben esélyegyenlőséget - kell biztosítani, nem faji, nemi, vallási, stb. különbségeire való tekintet nélkül, hanem éppen azokra tekintettel. Ha a hadseregben a bevonuló újoncoknak ugyanolyan méretű bakancsot osztanak, ahelyett, hogy mindenkinek tekintetbe vennék lába méreteit, az nem az egyenlőséget valósította meg, hanem a katonák lábának elnyomorodását.

2. A népakarat érvényesülési lehetősége.

Magyarország is, mint minden más európai keresztyén nemzetállam a barbár vérségi szervezet, a katonai védelem céljára alakult törzsszövetség alapjain épült fel, a vezér, a kagán parancsnoksága alatt. A nemkatonai közügyeket viszont nem intézhette a parancsnok egyedül, a törzsfők, hadnagyok, vezérek bevonása nélkül. Ezek köre - mint a később leírt Vérszerződésből következtetni lehet - felszaporodott az összes nemzetségfő meghívásával. A keresztyén királyság megalakulásakor a vérségi szervezet területivé, feudálissá lett, amelyben a nemzetségfők helyét a tartományurak foglalták el. A jó kormányzat alapfeltétele a hiteles tájékozódás, azaz az alattvalók problémáinak ismerete. A tartományurak, püspökök, várispánok elsőrendű kötelessége volt a királynak és a központi szerveknek az állandó tájékoztatása. Így alakult ki a király tájékoztatására összehívott tartományurakból az állandó királyi tanács, a későbbi főrendi ház őse. Nyilvánvaló, hogy a cél a király tájékozódása lévén, azokat hívták meg a királyi tanácsba, főrendi házba, akikben akkor a király által képviselt központi államhatalom megbízott.

A magyar alkotmány hajdan minden államhatalom egyetlen birtokosának a Szent Koronát tartotta, amelynek két része volt: feje a király és teste a nemzet. A király intézményét a történelem kiiktatta a magyar alkotmányból vele együtt a királyi tanácsot. a főrendi házat is. Most az alkotmány folytonosságának helyreállításakor gondolni sem lehet a királyság visszaállítására annak régi alakjában. Helyette az államfői

méltóságot rendszerint elnök látja el a modern államokban. (Az ún. alkotmányos monarha jogelvileg az elnöknek, és nem a személyes uralkodónak, a Korona fejének felel meg.) A legfelsőbb központi állami szervek viszont nem működhetnek az ország népe igényeinek, érdekeinek, hangulatának ismerete nélkül. A modern államokban sokféle kísérlet történik ebben az irányban, de megnyugtató megoldást nem hoz sem az állandó sajtóügyelet, sem a politikai rendőrség, sem a központi szervek mellé állított szakértői tanácsok, sem a népképviseleti úton választott szenátusok, mert mindegyik csak egyoldalú tájékoztatást adhat. Bármilyen furcsán hangzik, még a demokrácia példájaként ismert Nagy-Britanniában is a főrendi ház, a Lordok Háza nyújtja a nép felöli leghitelesebb tájékoztatást. Nálunk a Felsőház (1926 óta ez a Főrendi ház neve) könnyen visszaállítható, alig igényel változtatásokat. Lényege az, hogy minden közhatalomban és közéletben érvényesítendő érdek képviseletet kapjon tehát minden kisebb-nagyobb autonómiával rendelkező törvényhatóság, hivatásrend, szakmai kamara, szakszervezet, egyházi, művelődési, nevelési, sportügyi érdekképviselet, a határontúli magyarok, valamint az anyanyelvi és más kisebbségi csoport testületi képviselete ott legyen. A felsőház tagjait nem választják, hanem a testületeknek erre kijelölt tisztségviselői alkotják. Üléseit szükség esetén hívják össze, a képviselőház által politikailag megvitatott ügyek szakmai hivatásrendi véleményezésére. Nem lévén választott testület, bár formailag szótöbbséggel szavaz, határozatai csak vétó jellegűek a képviselőház határozataival szemben, amennyiben valamelyik országos érdekképviselet vagy hivatásrend elutasító álláspontját magáévá teszi.

A Szent Korona másik fele, a nemzet hajdan a nemesek összességét jelentette, azok utódait, akik hajdan a honfoglalásban és honalapításban részt vettek. A 13. században, mint a Vérszerződésről szóló tudósítás mondja, a nemesség már fegyveresen is felléphetett a királlyal szemben, Angliában is, Magyarországon is. A rendiség korában a nemesek vármegyénként delegált követeikkel vettek részt az országgyűlésen. 1848 óta pedig. az ország minden állampolgára honalkotó nemesnek

tekintetvén, a választópolgárok által delegált képviselők alkotják a parlamentet.

A köznyelv *demokráciának, népuralomnak* nevezi a kívánatos közhatalmi szervezeti rendszert. A nép uralma elvben nem létezhet, hiszen a nép a hatalom alávetettjeit, nem birtokosait jelenti, azonban az állam alattvalói magukénak érzik és tudják azt a politikai szervezési rendet, amelyben a maguk akaratát érvényesülni látják. Annak a megállapítása, hogy mi a „nép akarata" nagyon nehéz feladat, hiszen ezt nemcsak hogy a nép nem tudja, de az is nehezen állapítható meg, hogy mi tekinthető népnek, illetve, mi szerint különbözik a népnek tekinthető többség az alattvalók többi részétől.

A politika tudománya, a politológia (régebben államtannak. alkotmánytannak mondták) a sokezer éves történelmi tapasztalatok alapján változatos recept-kollekciót állított össze a népakarat megismerésére és ezeket az ismereteket az államok a *választást törvények* és a *népképviseleti* szervek alkotmányba illesztésével hasznosítják, minden állam, minden kor követelményeinek megfelelően.

Kétféle választási rendszer van, az egyéni és a lajstromos, de ezek kombinációi is állandóan használatosak. Mindenféle választás elvi alapkérdése a cenzus, a választásokon való részvétel feltétele akár jelöltként, akár szavazóként. Leggyakoribb az életkori cenzus, azaz minden felnőtt ember szavazati jogot kap, és az érettebb korúak jelölhetők. Bizonyos értelmiségi és vagyoni szint elérése is szokott a cenzus része lenni. A kérdés korunkban már csak műszaki probléma: hogy lehet összegyűjteni és megszámlálni a szavazatokat? Régen népgyűlésen közfelkiáltással választottak, később szavazólapokon, titkosan, a fejlődés arra mutat, hogy az elektronika lehetőségeit felhasználva, minden állampolgár fejezhesse ki választási akaratát és az országban egyetlen számítógép regisztrálja. Ez a vitát a lajstromos választási módszer javára döntené el, mert ebben az esetben minden egyes szavazat értékelődik, az egyéni választás esetén viszont a kisebbségi szava-

zatok elvesznek. A nagy elvi kifogás a lajstromos rendszerrel szemben az, hogy az még látszólag sem lehet a népakarat spontán megnyilvánulása, mert minden a jelöltek listáinak összeállításán múlik, tehát a politikai pártokén. Viszont a politikai pártok tevékenysége nélkül nem szervezhető népképviseleti választás.

A sztalini bizantinizmus megmutatta a népképviseleti demokrácia buktatóit, nyilvánvalóvá tette, hogy a választás szabadsága, a népakarat megnyilvánulása nem a szabad (titkos vagy nyilvános) szavazáson áll, hanem a jelölés szabadságán: állampolgárnak tényleges lehetőséget kell biztosítani a jelöltállításra, akár pártonként, akár egyénenként.

Bár a választási törvények szerves részei az alkotmánynak, azok nagyon gyakran és könnyen változnak, módosulnak, voltaképpen elegendő, ha egyetlen országgyűlési választásra készülnek. Az, ami az 1000 éves alkotmány visszaállításakor feltétlenül megvizsgálandó, az országgyűlési képviselők száma. A magyar országgyűlésen most húszhuszonötezer polgárra jut egy képviselő, más államokban egykétszázezerre. Ha a mostani 5 százalékos parlamenti küszöbhöz ragaszkodunk, és egy párt részéről 3 személy minimális jelenléthez, akkor a magyar országgyűlés képviselőházának minimális száma 60 személy, hogy könnyebben lehessen százalékot számolni, ez felmehet százig.

A közhatalom tevékenysége nemcsak a hatalmi ágak szerint oszlik meg törvényhozásra, végrehajtásra és bíráskodásra, hanem hatáskör szerint is megoszlik magánéleti és testületi autonómiára (önkormányzatra) és a legfelső, központi szervek hatáskörére, azaz a közhatalom nemcsak egymás melletti három ágra oszlik, hanem egymás feletti három fokozatra is. A társadalomtörténeti valóság az eredeti természetes szervezési elvnek, a vérségi rendnek az alapján áll, a természetes közösségek egymás melletti és egymás feletti rendjén. A család az emberi társadalom alapegysége, abból fejlődött ki a történelem során a nemzetség, a törzs, a nemzet. Az emberi egyén élete a családban folyik

le, életszükségleteinek, társadalmi, gazdasági, művelődési. vallási szükségeinek csaknem az egészét most is a család látja el. Azok a feladatok, amelyek ellátása túlnő a családon, azt a tágabb közösség, falu, város, hivatásrend, hitközség látja el, ami azon felül marad (pl. közbiztonság, közlekedés, áruforgalom) az a vármegyék, tartományok feladata lesz, a legfelső, legtágabb közösségre, az uralkodó hatalommal rendelkező államra csak azok a feladatok maradnak, amelyeket az alsóbb közösségek megoldani nem tudtak. Így volt, így van ez Európában. A keleti despotikus hatalmi rendszerekben minden hatalom a despota kezében van, a kisebb, alsóbb egységek csak végrehajtó, közigazgatási hatáskörrel rendelkeznek, vagy még azzal sem. Ezt a deszpotikus rendszert honosította meg Magyarországon a szovjet proletárdiktatúra, az addigi európai történelmi rendszer helyett. Az 1989-es alkotmánymódosítás jóhiszeműen nyúlt a kérdéshez, de társadalom— és jogtörténeti szempontból teljesen tudatlanul: felülről, a legfelsőbb kényszerhatalom oldaláról akarta kiépíteni az alsóbb közösségek, közületek autonómiáját. Láttuk, hogy a központi legfelsőbb hatalom hatáskörébe - bár fontosságuk és jelentőségük mindenek felett álló - mennyiségileg csak a feladatok maradéka tartozik, az, amit alsóbb szinteken ellátni nem lehetett. Hogy adhatna hatalmat, autonómiát (öntörvényűséget, önkormányzatot, önigazgatást) az állam olyan kérdésekben, amelyek nem tartoztak a hatáskörébe? („Az önkormányzat" elnevezés maga is gyermeteg: a kormányzat a végrehajtó hatalom irányelveinek a megállapítását jelenti, azokét az irányelvekét, amelyeket a közigazgatás a gyakorlatban megvalósít. Lehet-e legfelsőbb hatalmi irányelveket megállapítani egy kicsi falu ügyeire vonatkoztatva?)

Az autonómia kétféle lehet, személyi és területi aszerint, hogy a keretéül szolgáló közösség milyen alapon szerveződött. Személyi alapú közösségek a család, a gazdasági vállalkozás, szövetkezet, művelődési és sportegyesület, és minden a magánjog alapján szervezett közösség. Ezek teljesen szabadok, minden közhatalomtól mentesek a létesítésük alapjául szolgáló céljuk megvalósítása terén. Ezek felett az állam csak felügyeletet gyakorol a közrend érdekében. Az egyházak, ipartestüle-

tek, gazdasági kamarák, szakszervezetek és mindazok a közösségek, egyesületek, testületek, intézmények, amelyeket az alkotmány közületi, közhatalom-gyakorlási hatáskörrel ruház fel, a magán autonómia és a legfelső államhatalom közötti középső személyi autonóm övezet.

A területi autonómiák alapegysége a község (falu, város), a helyhatóság. Az előbb vázolt szubszidiáris elv alapján a helyhatóság joga és kötelessége mindazoknak a közhatalmi funkcióknak az ellátása, amit a családok és a magánjogi autonómiák megoldani nem tudnak, gyakorlatban a teljes közigazgatás. Éppen ezért a közfunkciók megoldására képtelen településeket rosszhiszemű tudatlanság helyi autonóm hatáskörrel felruházni. A magyar történelmi alkotmány megfelelő lakosságszám, gazdasági és társadalmi erő megléte esetén ismerte el a községi autonómiákat, és az ennél kisebb településeket csoportosította erre a célra. Az alkotmány helyreállításának ez az első lépése. Az alkotmány tovább fejlesztése az idő közben előállt igények szerint a városi lakosság számára is kell, biztosítsa ezeket a helyi autonóm jogokat. (Egy-egy tömbháznak több lakója van, sok faluénál. Lehetetlen, hogy ezek az állampolgárok semmi befolyást nem gyakorolhatnak lakóhelyük ügyintézésére, akkor, amikor ezekhez a felső hatalmi szervek sem képesek hozzáférni.)

A magyar alkotmány 19. századi módosításai meghagyták a régi nemesi vármegyét a területi törvényhatóságok autonóm egységéül. A 2-300000 lélekszámú vármegyék azonban nem tudtak a regionális (municipális) autonómia feladatainak megfelelni, mert igen nagyok voltak a helyi közigazgatás ellenőrzésére, és igen kicsik a vidék problémáinak megoldására. Magyary Zoltán, a kiváló közigazgatás-tudós megállapította volt, hogy Európában kb. egymillió lakosú tartomány képes a vidéki autonómia ellátására. Ez azt jelentené, hogy Magyarországon, a kétmilliós fővároson kívül még nyolc tartományt kellene szervezni. Magyary szerint Budapest. Győr. Keszthely, Pécs, Miskolc, Kecskemét, Szeged és Debrecen székhelyekkel. A tartományokat tíztizenkét vármegye és városi törvényhatóság alkotná, a helyi közigaz-

gatás ellenőrzésére. Ilyen nagy egység rendelkezne annyi társadalmi, gazdasági, szellemi erőtartalékkal, hogy képes lenne nemcsak a tartomány igényeinek a felmérésére, hanem megfelelő tervek készítésére és végrehajtására is. A nyugat-európai alkotmányfejlődés is ilyen tartományi rendszer bevezetését szorgalmazza. Nyilvánvaló, hogy enélkül Magyarországnak is állandósulnak a vidékfejlesztési problemái.

Az állampolgárok viszonylatában minden autonóm jog alapja az *illetőség*, amely ugyanúgy az autonóm közösséghez való kötődést jelenti, mint az állampolgárság és az állam viszonylatában. Az illetőség hatáskört jelent, jogot és kötelességet, a helyi közügyek intézésére. Az idegen megszállás nem tűrte meg a régi alkotmánynak ezt az intézményét, mert az akadályozta a diktatúra parancsuralmát, de 1989-es módosítás sem állította vissza, mert kizárja a kozmopolita anarhizmus befolyását. Az illetőséggel járó hatáskör a demokráciának azon az alaptételén alapszik, hogy „rólam nélkülem határozni nem lehet", és „kötelezettséget csak magára vállalhat valaki, másra nem". A község adófizető polgárai elhatározhatják, hogy például kanalizálják a falut, és e célra adófizetésre és közmunkára kötelezik magukat. Nyilvánvaló, hogy a közterhek kivetése, a közmunka megszervezése, a kivitelezés ellenőrzése azokra tartozik, akik a közterheket viselik, semmi esetre sem a pártközpontból oda delegált aktivistákra, de a község fizetett alkalmazottainak is csak tanácskozási joga van, szavazati, határozathozatali nincs. Magának a helyi autonómiának a megszervezése is azoknak a hatáskörébe tartozik, akik helyi illetőséggel rendelkeznek, állandó lakásuk, munkahelyük, ingatlanuk van ott, és adójukkal, munkájukkal gazdaságilag is fenntartják a szervezendő helyhatóságot, Az állam alkotmánya határozza meg azokat a minimális feltételeket, amelyeknek vállalása esetén autonóm joggal ruházhatók fel a települések. Ezek alapján a helyi illetőséggel rendelkezők közgyűlése, vagy képviselete dönt abban, hogy szerveznek-e autonóm elöljáróságot. csatlakoznak-e más településhez, továbbá, hogy milyen és mennyi tisztviselő javadalmazását vállalják. A helyi illetőség megszerzésének feltételeit, valamint a virilisták sokat vitatott előjogait az országos alkotmány rendel-

kezéseinek tiszteletben tartásával a helyiek állapították meg. Nyilvánvaló, hogy minden állampolgár csak egy községben bírhatott helyi illetőséggel, tehát a helyi közügyek intézésének jogával, ideértve mindenféle jelölési és választási jogot is.

A tartományi (vármegyei) önkormányzat a területén levő helyhatósági és személyi alapú, testületi autonómiákon épül fel. A helyi illetőséget a hivatásrendek esetében a szakma vagy gazdasági tevékenység által előírt feltételek helyettesítették. Az országgyűlés felsőházában a területi, személyi, hivatásrendi és más közületi autonómiák küldöttei foglalnak helyet, különös tekintettel a kisebbségi állampolgári csoportokra, mindazokra, akik helyi, vagy csoporton belüli számarányuk miatt a szigorúan többségi elv alapján szervezett képviselőházban helyet nem kaphatnak, de az ország törvényhozásában való részvételük közérdek. Az általános parlamenti képviselőválasztások a nemzet politikai akaratát fejezik ki, azaz az országos közérdeket. A képviselőház a maga többségi elvi rendszerével, a nyilvánosság előtt egymással vitázó és vetélkedő politikai pártok aktív tevékenységével felszínre hozza az állampolgárok politikai közérdekét, amelyet a törvényhozás és a parlament által a végrehajtó hatalom gyakorlására választott kormány útján megvalósul. A társadalom túlnyomó többségének politikai érdeklődése ezzel ki is merül, de más irányú: társadalmi, gazdasági, szakmai, művelődési, és egyéb érdekei közelebbről érintik életét és ezért ilyen irányú akaratát is, kifejezésre akarja juttatni. A népakarat a közvetlenül érdekeltek spontán szerveződött közösségeiben, hivatásrendi testületekben juthat kifejezésre, ezért életfontosságú a közhatalom gyakorlás szempontjából az ország mindenféle rész és csoport érdeket képviselő szervezetnek a felsőházban való jelenléte, hogy a sok érdekképviselet a nemzeti akarat egységes mozaik képévé állhasson össze.

3. A régi alkotmányos Intézmények korszerűsítése.

A keresztyénség és rajta keresztül az egész emberiség régi eszményhite megingott, új még nem született és ezért az egész emberiség értékrendi válságba jutott. A materialista világszemlélet általánosulása individualizálta, atomizálta az emberi társadalmat, általános elidegenedést hozott és ez ingatta meg a jóra, igazra és szépre irányuló közmeggyőződést, a közerkölcs alapját. Az erkölcs azaz akaratalakító tényező, amely az embert áldozatvállalásra, egyéni érdekeinek háttérbe szorítására indítja. Korunkban ez meggyengült és elerőtlenítette a rajta nyugvó intézményeket, közösségeket és minden társadalmi szervezetet. Az ország alkotmánya nem képes a világtörténelmi folyamat visszafordítására, ez nem is hivatása. De az egyéni és közösségi élet fenntartásához szükséges intézményeket meg kell erősítenie - nem a társadalmi közfelfogás ellenére, hanem - a korszerű elvárások igényei szerint. A jogalkotónak, mint minden más esetben is, tudnia kell, hogy a kezdeményezett szabály nem örökérvényű, hanem a társadalmi fejlődés örök átmenetének csak egy szakaszára vonatkozik. Nyugodtan lehet hát alkotmányjogi szabályokat módosítani tíz-húsz esztendő távlatára is.

A *család* intézménye az egész nyugati társadalomban megrendült, mert látszólag útjában állt annak a szabad szerelemnek, amelyre az individualizált ember törekedett. Valójában a család intézménye nem érinti a szerelem szabadságát, inkább az a *házasság* látszik akadálynak, amelyet a keresztyénség honosított meg a társadalomban. A feladat hát az, hogy a házasság intézményét korszerűsítse az emberiség, vegye el azt a merevségét, amely miatt nem tud megfelelni a kor igényeinek. A biológia, a szociológia és az etika kutatói látnak is megoldási lehetőségeket, és valószínű. hogy ezek a közeljövőben az állami jogalkotásokban is megfogná mutatkozni. Semmi akadálya sincs ugyanis annak, hogy az eddigi, egyházi típusú, szigorú házasság mellett, egy lazább, könnyebb alakiságokkal köthető és felbontható ún. polgári házasság típust is intézményesíteni lehessen, azok számára, akik most ún. élettársi kapcsolatban vannak. Az „élettárs" ugyanis egyáltalán nem élet-

társ, nem kapcsolja össze életérdekeit, csak egyszerű ágyasság, még csak nem is vadházasság. Nyilvánvaló, hogy senkit sem szabad korlátozni partnere vagy lakóhelye megválasztásában, mindaddig amíg ez mások hasonló szabadságát és a közérdekét, a közfelfogást nem sérti. De ez a szabadság semmiképpen sem akadályozhatja azokat, akik közös háztartásra, gyermekek közös nevelésére, közös családi vállalkozásra akarnak szerződni, hiszen ez az akarat is társadalomépítő szándékból fakad, amelyet az államhatalomnak támogatnia kell, legalább ennek polgári házasságnak a nyilvántartásával és a szükség esetén való hiteles igazolással. Lehetetlen ugyanis az, ami a nyugati hatásra kialakulóban van Magyarországon is, hogy a házasságkötés súlyos anyagi és jogi hátrányokkal jár a felekre nézve, míg elmulasztása előnyöket jelent. Nyugaton a házastársaknak nagyobb közterhet kell viselniük, több adót és járulékot kell fizetniük, mint a semmiféle bejelentett kötelékben nem élőknek. Köztudomású. hogy Magyarországon lakáshoz sokkal könnyebben jut a magános, mint a házas. A most esedékes alkotmánymódosításnál, az 1938-ban megszakított folytonosság helyreállításával, meg kell állítani a társadalmi elidegenedésnek ezt az anarhista tendenciáját, hogy majd az új lehetőségek új intézményi formái könnyebben bevezethetők legyenek.

A *bíráskodás* közhatalmi ágának szervezeti korszerűsítése az alkotmány helyreállításának legnagyobb és legnehezebb feladata. Annál is inkább fontos, mert az Európai Unió intézkedik a törvényhozás és végrehajtás vonatkozásában, míg a bíráskodás az eljövendő tagállamok hatáskörében látszik maradni, az állami szuverénitás megmaradó részének kifejezésére.

A bírói függetlenség intézményes kiépítése elengedhetetlen. A régi magyar alkotmány szerint - tessék az erre vonatkozó rendelkezéseknek a régi törvényekben utánanézni - a bírák személyileg is, testületileg is, és intézményesen is függetlenek hatáskörük funkcióinak ellátásában: eljárásukban, ítélethozatalukban főhatósági rendelkezésnek nem kötelesek engedelmeskedni (ilyen rendelkezés kibocsátása tilos is lévén), a

bíró köteles az illetékességében tartozó ügyben eljárni, azt tőle elvonni nem is lehet. Szolgálati helyéről a bírót elmozdítani még előléptetés esetén sem lehet. Nem lehet viszont a bíró semmiféle más hatalmi ág vonatkozásában lekötve, nem lehet semmiféle politikai pártnak a tagja. A bíróságoknak ezt a függetlenségét a proletárdiktatura megszüntette. illetve mindenben az állampárt hatalmának vetette alá. Amikor az egyetlen állampárt 1989-ben több ágra oszlott, a bírák kiválasztása és kötöttsége is többpárti lett, elvben kizárva a bírói függetlenség lehetőségét. Gyakorlatban azonban maga a bírói funkció gyakorlása hozott függetlenséget a bíráknak és a bíróságoknak. Minden reményre jogosít ezen a téren az Alkotmánybíróság összetétele és működése. hiszen a felmerült jogos aggályok ellenére, képes törvényhozói és a végrehajtói hatalomtól függetlenedni, sőt föléjük emelkedni. Éppen az alkotmánybíróság függetlensége az, amely kiindulása lehet a teljes magyar bírói függetlenség helyreállításának. Nyilatkozatot kell kérni minden bírótól és bírói kinevezésre pályázótól, hogy semmiféle politikai pártnak, vagy politikai érdekeltségű szervezetnek nem tagja, illetve kilépett abból. Ellenőrizni kell ezeket a nyilatkozatokat, hogy megfelelnek-e a valóságnak, valamint a bírói függetlenséget sértő más törvényben meghatározott feltétel meglétét, és minden előléptetésnél figyelembe kell venni. Ha ezekhez még tisztességes javadalmazást is kapnak a bírói testület tagjai, remélhető, hogy az Európai Unióba való belépés idejére már helyre áll a magyar bíróságok függetlensége. Addig pedig fokozatosan, megfontolva ki kell építeni az Igazságszolgáltató Hatalomnak azt a hatáskörét, amely helyreállítja a társadalom jogbiztonságérzetét, pozitív viszonyt teremt a közerkölcs és az egyéni érdekek között, ellátja a közélet bizalmi funkcióit és mindezek elvégzésére megfelelő intézményt szervez.

A jogilag szervezett közhatalom első hivatása annak idején a bíráskodás volt. A többi közhatalmi, kormányzati, jogalkotási, igazgatási, ellenőrzési funkció csak azután alakult ki. Kezdetben minden az isteni törvények, később az ugyancsak isteni eredetű királyi kényszerhatalom érvényesítésével. Az egyeduralmat népuralommal felváltani törekvő

észjog és a felvilágosodás publicisztikája a hatalmak megosztásának üdvös végrehajtásakor nem intézkedett sok olyan közhatalmi feladat elvégzése felől, amelyek időközben vagy később kerültek a család, a hitközség, és más szűk közösség feladatai közül a közhatalmi szférába. Az utolsó száz esztendőben, az egyház tevékenységének szekularizációja folytán az államhatalom hatáskörébe kerültek ezek a funkciók, de ott nem találtak megfelelő gazdára. A nevelésügy, az egészségügy, társadalmi gyámság, hiteles tájékoztatás, továbbá a legegyszerűbb nyilvántartási teendők állandó elégedetlenséget szülnek a társadalomban. Ezek nagy részének megoldási lehetőségeit még keresniük kell a jogtudósoknak és politikusoknak, de nagyon fontos közfunkciók vonatkozásában már látszik a megoldás, a tevékenység bírói szervek által való ellátása. A jogviták peres és peren kívüli megoldása, a szokásos polgári és büntető bírói, valamint ügyészi tevékenység mellett független bírói szervekre kell bízni a személyi adatvédelem körébe tartozó nyilvántartásokat, ezzel kapcsolatos ténymegállapító eljárásokat, anyakönyveket, telekkönyveket, cégjegyzékeket, házassági és családjogi ügyleteket, az állampolgárok személyi, szakmai és más dokumentumainak kiállítását, illetve ellenőrzését, és minden választás névjegyzékeinek kezelését, a választások és pályázatok jogszerűségének ellenőrzését, követését és nyilvántartását. Ezek mellett a közigazgatási funkciók mellett a bíróságok feladatául kell állítani korunk legnagyobb jelentőségű közszükségletének, a hiteles tájékoztatásnak. illetve a tájékoztatás hitelességének az ügyét is. Lehetetlen, hogy nemcsak magánosok. de a sajtó és az egész média is minden következmény nélkül terjeszthet olyan valótlanságot, amely egyéneknek és közösségeknek helyrehozhatatlan károkat okoz. Nyilvánvalóan a sajtószabadságot sérelem nem érheti. Azonban a sajtószabadságot inkább erősíti, ha kérésre a bíróság valamely közölt tény valóságát, vagy valótlanságát hitelesen megállapítja. Ez az erkölcsi, tudományos és művészeti ténymegállapító tevékenység egy „Művelődési Tanácsnak" a bíróságok keretében való megszervezésével látszik elérhetőnek. Ez a tanács a maga külső és belső szakértőivel hiteles véleményt nyújtana a törvé-

nyekben megállapított feltételekkel hozzáforduló ügyfeleknek minden hozzáférhető tudományos vagy egyéb művelődési állítás igazságával kapcsolatosan. Lehetetlen, hogy üzleti reklám prédájául essenek nagy értékű tudományos felfedezések és találmányok. Megengedhetetlen az emberiség félretájékoztatása.

Az említett igazgatási, nyilvántartási és ténymegállapítási szolgálat ellátására a bírói szerveknek ellenőrzési jogot kell biztosítani a közhivatalok ténykedése felett, illetve egyes teendők, mint az anyakönyvek és személyi adatok kezelése egyenesen a bíróságok keretében intézendők. Természetesen a közigazgatási bíráskodás, a törvényességnek a közhivatalok általi megsértésének ellenőrzése, nemcsak megmarad, hanem tovább épül, úgy hogy a kormányszervek és a legfelsőbb állami szervek ténykedései is ellenőrizhetők legyenek, mint ez most alkotmánybíróság gyakorlatában már meg is valósult. A magánjogi és közjogi testületek működő fegyelmi és etikai bizottságai, a munkajogi és más belső vitákban eljáró békebíróságok és döntőbíróságok - a közösség vagy testület autonómiájának sérelme nélkül - az egységes és egyetemes állami bíróság rendszerébe illesztendők, egyrészt úgy, hogy ezek eljárásait és határozatait a bíróságok magukénak fogadják el, másrészt ilyen szakmai hivatásrendi tanácsot működtetnek a maguk szervezetében, de mindenképpen fellebbviteli lehetőséget adnak ezeknek a bírói funkciót végző szerveknek. A legnehezebb feladatnak az egyházi bíróságoknak az országos bírói egységbe való besorolása látszik. Jóhiszeműen ez a kérdés is megközelíthető, azaz megközelíthetővé tehető, hiszen minden felekezet hívője ebben az ország hazaszerető polgára és viszont, nem lévén hívő embernek államérdekkel ellentétes akarata, sem hazaszerető polgárnak közerkölcsöket sértő szándéka. Hogy a bíróságoknak, az igazságszolgáltatás szerveinek az állam keretében való ilyen túlsúlya kárára lenne a törvényhozásnak és végrehajtásnak, hogy sértené vagy veszélyeztetné az alapvető jogokat és érdekeket az alaptalan aggodalom. Ha a bíróság valóban független és valóban az igazságot szolgálja.

Európában megszűnt a királyság. Az utóbbi évszázadokban már sem örökletes, sem választott formájában nem volt „szuverén, uralkodó" csak címzetesen, annyiban különbözvén az elnöktől, hogy nincs gond a választásával. A magyar Szent Korona feje, az államfői intézmény sem fér bele a liberalizált és szekularizált modern európai államba. A magyar alkotmány már öt évszázada, a középkori személyes királyság elbizonytalanodása után kiváló alkalmazási módot talált az intézményre, a más államokkal való fejedelmi unió összekapcsoló intézményeként: 1723-ig perszonálunió, azután reálunió fogta össze a Habsburg Monarhia kb. 15 országát. A készülőben lévő Európai Unióról még nem lehet tudni, hogy megmarad-e az államszövetség (föderáció) típusánál, vagy szövetséges állammá alakul majd. Minden esetre a magyar államfői intézmény készen áll bármilyen államkapcsolat intézményesítésére, akár egyéni, akár kollektív személyi változatban.

Emberöltőnk alatt nemcsak a gazdasági élet, a művelődési és társadalmi magánkapcsolatok gépesednek el az elektronika fejlődése folytán, nem kerülheti el ezt a közhatalmi szerkezet, az állam működése sem. Előbb majd mindenki otthonából intézheti helyhatósági ügyeit saját számítógépe segítségével, majd ez várható a területi és személyi autonóm testületekkel, majd a központi kormányszervekkel is, éppen mint a magán kereskedelmi ügyletek esetében. Készen kell lenni arra, hogy előbb az országgyűlési választások gépesednek el, majd feleslegessé válik a közvetett választás, testület által delegált felsőháznak a fizikai összeülése, hiszen minden alkotó közösség és közület, otthon a saját választmányában tárgyalhatja meg a felsőház elé került kérdéseket és hozhat is döntést azokban. A képviselőház tagjai viszont, bár vitáit az elektronika segítségével eredményesebben folytathatja, legalább a kormánynak, a végrehajtó hatalom szerveinek megválasztására és ellenőrzésére személyesen is meg kell jelenjenek. Nyilvánvaló, hogy bármilyen irányban, bármilyen messzire is jut el fejlődésében az elektronika, eredményeit bármilyen nagymértékben is használja fel a közélet, az alkotmánynak azon a szellemére, amely a rendelkezéseket szabállyá alakítja a társadalmi tevékenység folytán, az elektronika műsza-

ki megoldásai befolyást közvetlenül nem gyakorolhatnak. Csak arra kell vigyázni, hogy átmeneti intézkedésekkel ne akadályozódjanak az elektronika fejlődési lehetőségei.

Magyarország alkotmányát a magyar nemzet egésze fogalmazza, írja, elfogadja, jogszabállyá teszi következetes magatartásával. Az alkotmány helyreállítása sem egyéb, mint a jelenlegi alkotmányjogi állapot módosítására irányuló kezdeményezés. Hogy az alkotmánymódosító kezdeményezést az országgyűlés egyszerű, vagy kétharmados szótöbbséggel szavazza meg, annak nincs távlati jelentősége, hiszen még az egyhangú országgyűlési megszavazás esetében is csak szabálykezdeményező törvényről van szó, amelyet a nemzeti társadalom vagy elfogad, vagy sem aszerint, hogy helyeslésével vagy sem találkozik-e a nemzeti közvélemény hogy helyeslésével vagy sem.

Bizony, előfordulhat, hogy kellő időben egy jól megfogalmazott olyan publicisztikai mű, amely a társadalom akkor elfogadott értékrendjének megfelelően a közös nemzeti cél megvalósítására irányuló javaslatot tartalmazza minden országgyűlési népszavazási eljárás nélkül beépül az ország alkotmányába. Most, az alkotmány helyreállítására, illetve annak előkészítésére teendő intézkedések során nem is kell olyan mellékes kérdésekkel bíbelődni a könnyen sértődő ellenzék ingerlésére, amelyeket az idő magától is megold. Például az állam nevének „alkotmányba" foglalása - mintha az állam áruforgalmi részvénytársaság vagy horgászklub volna - és annak megváltoztatása csak laikus pártaktivista próbálkozás lehet, hiszen nincs a világban olyan kényszerhatalom, amely megtilthatná az ország polgárainak vagy bárkinek is, hogy anyanyelvén vagy más nyelven ne a maga tetszése szerint nevezze el az országot. A más hivatalos nyelvű államok szerveit pedig magyar elnevezés használatára kényszeríteni lehetetlen. Vagy alkotmánysértési eljárást kell indítani mindenki ellen, aki például ‚Magyarországot" mond „Magyar Köztársaság" helyett? Nincs olyan nagyhatalmú magyar kormány, amely a jelenlegi és a közeljövőben várható körülmények között képes volna a magyar alkotmány 1938-

ban megszakadt folytonosságának a helyreállítására, hiszen ez az egész magyar társadalom műve lehet csak. A kormány, az országgyűlés. és az állam mindenkori egyéb jogalkalmazó szervei, viszont meg kell tegyék azt, ami ezen a téren a jövendő érdekében reájuk hárul, hogy hatályon kívül helyezzék. vagy elévülni engedjék az 1000 éves alkotmány szellemével ellenkező rendelkezéseket, és elősegítik, engedik az idegen megszállók hatalmi parancsaival érvényesülésükben gátolt alkotmányjogi szabályok felelevenedését. Az általános válságba mind mélyebbre süllyedő világban, a mind vadabb és szabálytalanabb általános öldöklő versenyben a magyarság jövőjét Európai Unión kívül vagy belül csak olyan alkotmány védelmezheti, amely az egész nemzet együttes akaratával megegyezik.

Fekete Dezső

Humanista mozgalom kérdései

A technikában, az orvostudományban az évek során sok kísérlet született. Ezekből az emberiség jólétét szolgáló eredmények jöttek létre. Elképzelhető, hogy lelkes, a humanizmust valló emberek új gondolatai - még ha azok ma utópisztikusak is - egyszer majd valósággá válnak.

Tudósok, felfedezők mindenkor csodákkal ajándékozták meg az emberiséget. Ugyanakkor lehetetlennek bizonyultak a felettünk leselkedő, a mai napig elháríthatatlan veszélyek leküzdésére.

Földünk halálos betegségben szenved. A terrorizmustól kezdve a kábítószer pusztításáig ezer gond és baj marja az emberiség lelkét. Gyógyulását képtelenség elérni.

Az ENSZ feladata lenne (1. cikk, 1. pont) mint a népek egyetemes kollektív szervezetének szavatolni a világbékét és a nemzetközi biztonságot. Nincs a történelemben olyan periódus, amely ne lenne háborús viharokkal terhes. A békemozgalmak, a békekutató intézetek igyekeznek a háború rémét elűzni.

Fennáll az aggodalom. Az elmúlt században a Föld számtalan országában dúltak háborúk, áldozatokkal járó cselekmények.

Napjainkban élnek azok az elképzelések, amelyek a jövőt világítanák meg. Humanisztikus korszak eljövetelét tűzi ki céljául az UNOY (United Nations of Youth) projekt, amely embertudománnyal kívánja a humanisztikai fejlesztést előmozdítani.

Az Egyesült Nemzetek rendkívüli ülésén a Nők Világbéke Szövetségének elnöke Mus Hak Ja Nan Moon szenvedélyes hittel hangoztatta, hogy mozgalma olyan kérdésekre adja meg a választ, amelyek évti-

zedekig megoldatlanok voltak. Férjével 131 nemzet fiataljait hívták össze, hogy megvalósítsák legféltettebb álmaikat a szeretetről. „Az eszményi családok megjelenésével el fognak tűnni a hanyatló társadalmak jelei is, nem lesznek többé az alkohol és a kábítószer rabjai".

Az eljövendő kor problémáit tanulmányozza a Filozófiai Világkongresszus és a Nemzetközi Szociológiai Társaság. A jövőkutatók rendszeresen világkonferenciára ülnek össze. 1990-ben nyolcvan ország 450 szakembere tanácskozott.

Ezek kétségtelenül jóhiszemű meglátások, de semmi reményt nem keltenek. Beláthatatlan út előtt állnak a kutatók. A problémáknak pusztán a diagnózisa van meg, de a gyógymód még hiányzik. Az elrettentő tények mégsem jelenthetik a meditáció szüneteltetését. Az emberiség reménye és akarata még a lehetetlennek látszó akadályokkal is szembe fog szállni. Nem lehet belenyugodni a tehetetlenségbe, mert eszünkbe jut, hogy voltak a múltban előrevivő gondolatok, melyek változást hoztak a társadalomban. Illúzió-e, ha az eszmék talaján keressük az újat. Az évszázadok egybefonódó szellemi termékek, az utópiák és az azokból eredő reális eszmék kétségtelenül érlelőleg hatottak a társadalmi változások kimenetelére, az emberiség megváltozott életkörülményeire.

Ki kell nyitni a történelem könyvet és látnunk kell, hogy voltak események, amelyek az emberek gondolkodásában és a társadalomban változást hoztak.

A **Keresztény** szellemiség évszázadokon keresztül szolgálta az emberiséget. A VIII. században a kerobingok civilizációjának éveiben az Egyház különös jelentőséggel bírt. A kolostorok sokoldalú, buzgó munkálkodás színhelyei voltak.

Az akkori apátságok Európa vallásos és intellektuális életének őrhelyei voltak. Ők tartották fenn és fejlesztették tovább a tudomány, az

irodalom, az építészet, a festészet, a zene hagyományait, a középkor kultúrájának minden eredményét.

A szerzetesek bámulatos odaadással hirdették az erkölcsöt, a békét. A jezsuiták dél-amerikai vállalkozása egy új embertípus megszületését vetíti elénk. Ugyanakkor a nevelés, oktatás alapelveit teremtették meg, melyek több mint kétszáz éven át befolyásolták az európai közép- és felsőoktatást. A Keresztény eszmeiség tette lehetővé, hogy Magyarország európai nemzetté válhatott.

Később nem töltötte be mindig az eredeti hivatást, de ugyanakkor a Keresztény szerep az egységes Európa kialakulásában szembeszökő példája, mennyiben módosíthatják, irányíthatják újonnan fellépő spirituális tényezők a történelmi fejlődést.

A **francia forradalom** olyannyira rendkívüli esemény volt, hogy saját korunk problémáin elmélkedve mindig felfedezhetők tanulságok. A régi feudális rend, az önkényuralom után ipari és gazdasági haladás következett be. Egyszersmind hozzájárult a feudális Európa alapjainak összezúzásához is.

Saint Simon, Forurier, Voltaire, Rousseau és több gondolkodó írásai erjesztőleg hatottak.

Az angol demokrácia alapjait is gondolkodók kezdeményezték. (pl. az Igazak Szövetsége.) R.Owen - tévedései ellenére - élete végéig tevékenykedett az angol munkásmozgalomban. G.B.Show, H.G.Wells, a Webb házaspár a Fabianus társaság keretében propagálták írásaikkal a haladó eszméket.

A történelemből kiragadott példák, események az eszme térhódítását bizonyítják. Új gondolatok szükségességéből a sajtóban többször is szó esik. „A kellene egy újszerű" kívánalmat senki sem hallja meg.

Hinni kellene Eötvös Józsefnek, aki állítja, hogy „nagy veszélyek pillanatában, az államot csak eszmék menthetik meg". Madách Imre „küzdést kíván", mely új erőt szül, új világot ad. Az eszme mindig előre vitte az emberi nemet. Követni kell Eötvöst és szót kell fogadni Madáchnak.

Egyet kell érteni Robert Jungk osztrák író, a humanista felfogású futurológus nyilatkozatával. „Ma már nem lehet pusztán intuíció alapján dolgozni, még jobban fel kell szabadítani a képzelet szárnyalását. Egyet kell érteni ezzel a felfogással, mert már többször bebizonyosodott, hogy a képzelet „szárnyalásából" termékeny valóság jött létre. Földünk egészének kitisztulását egy új korszak bekövetkezését, mint a történelem már több ízben megmutatta, mégis a világ sorsáért aggódó gondolkodóktól, íróktól várhatjuk. A történelem feladata a figyelmeztető leckét feladni, mert a humánum területe még nagyon kopár.

Az űrhajó sebességével száguldó események egyike a jövőhöz szólt. A második évezred elején a New York Times szenzációs hírrel lepte meg az újságolvasókat. Nem kisebb botrányról szólt a hír, mint a világ legnagyobb bankjában elkövetett hamis könyvelésről és sikkasztásról. Érthető volt a meglepetés, mert ez a nagytekintélyű intézmény mindezideig büszkén helyezkedett el a pénzvilág csúcsán. Részletek még nem voltak ismeretesek, de óriási volt a felháborodás és a bizalom még az örök dollárban is megrendült.

Hogyan történhetett mégis ez a bűnös kisiklás? Az elismert pénzügyi vezetők ellenőrzése bizonyára nem hiányzott. Felmerült a kérdés: mi a garanciája annak, hogy hasonló esetek nem fogják nyugtalanítani az embereket? A bank vezetőinek, annak idején történt jelölése körültekintően, kellően megalapozott volt-e?

A korrupciós hír sok személyiséget mozgatott meg. Az illusztris közgazdász mindenekelőtt azt állapította meg, hogy a szelekció kérdé-

se nem egy a sok megoldandó probléma között, hanem azt központi kérdésnek kell feltüntetni. Ennek a folyamatos megoldása teszi majd lehetővé minden hiányosság leküzdését. A szociológus a vezetők kiválasztásának eddigi módszereit hiányosnak tartotta. Szükségesnek vélte tudományos módszerek alakalmazását, mint azt több multinacionális vállalat már bevezette. Elképzelhető e célból új tudomány megalkotása, mert manapság az eredményesebb teljesítmények érdekében természetesnek tartják tudományos előírások igénybevételét. Tudománya van a közgazdaságnak, a pedagógiának, a filmnek, a sportnak, még a divatnak is. Egyszerű okoskodással látni kell, ha az emberi test gyógyítása tudományos felkészültséget igényel, akkor egy nagy „test", egy szervezet, egy ország igazgatása sem nélkülözheti a tudósok tapasztalatait.

Egy pedagógus véleménye szerint, bármennyire kívánatos az „Emberértékelés" megalkotása, az abban foglalt előírások holt betűkké válhatnak mindaddig, míg azok gyakorlati megoldása nem történt meg. Fontosnak tartaná egy mozgalom megindítását, melynek propagandáját érthetően vihetnék a köztudatba.

Milyen célt is szolgál a helyes kiválasztás?

A bankbotránnyal kapcsolatos megnyilatkozások behatoltak az irodalmi életbe. A történész filozófusnő szenvedélyes hangon, szinte számon kérte Platon tanításának megfogadását. Évszázadok múltán intelme a mai napig követendő lenne. Platon tanította a kiválasztás fontosságát, ami „nemcsak az állam irányítóira vonatkozik, hanem minden tevékenységben működő vezetőkre". „Elölről kell vizsgálnunk a vezetők kiválasztását. Államszeretőknek kell mutatkozniuk és próbára kell tenni őket, meg kell győződnünk róla, hogy érzéseiket viszontagságokban sem tagadják meg. Aki erre nem képes, el kell tanácsolnunk és csak aki színtisztán mindenben hűnek bizonyult - mint a tűzben próbált arany - azt tegyük meg vezetőnek".

Rotterdami Erasmus is felismerte a szelekció jelentőségét. „A keresztény fejedelem neveltetése" című művében megállapított tézisek minden irányító munkakörben dolgozó emberre érvényesek. Szentenciái az élet minden területét érintették. Kezdve az ország vezetéstől, az alsóbb nép gondjaitól, a pedagógia, a nevelés problémájáig. Meggyőződése szerint az állam boldogulása nagymértékben attól függ, hogy milyen tiszta a hivatalnokok kiválasztása, a tisztségek szétosztása. Felismerte, hogy a helyes kiválasztás nemcsak minden tevékenység tökéletesítését szolgálja, hanem ezen túlmenően különös jelentőségével példaképeket teremt, akik magatartásukkal az erkölcsre hatni tudnak.

A botrány hullámai nem csendesedtek. Értelmiségiek körében izgalmas témává vált a gazdasági vezetők szakszerű kiválasztásának kérdése. A kezdeményezők úgy látták, nem ők az egyedüliek, akik a jövő problémáin törik a fejüket. A folytatott vita anyagát elküldték a bécsi Rudolf und Kulturstatten Intézetnek, azzal a kéréssel, továbbítsanak egy-egy példányt az európai szövetségeknek.

Nem telt el egy év, megelégedéssel olvasták a bécsiek véleményét és állásfoglalását. A kutatásokat érdemes elkezdeni és létesíteni kell az e célt szolgáló szakmai műhelyt. Magvakat kellene elültetni, melyek egyszer kicsíráznak. A bécsiek szerint Zamenhof vágya is ma még utópia, az eszperantisták mégis hiszik, eljöhet a világnyelv térhódítása.

A német politológus az új tudomány megteremtését kívánatosnak tartja. Újságírók rendszeres felvilágosító írása elősegítheti, hogy ez az új gondolat a köztudatba jusson.

Érdekes volt az angol tudós véleménye, aki szerint ellenszenvet válthat ki a kezdeményezés, mert az amúgy is nehéz érvényesülés útja még több akadályba ütköznék. A pozícióban ülők félnének egy új megmérettetéstől.

A Zürcher Zeitung illetékese érdemesnek tartotta ezt a kezdeményezést értékelni. Többek között megállapította, ha a gondolatok ma még utópisztikusak, helytelen azokat megmosolyogni, mondanivalójukat semmibe venni.

A kezdeményezők számára a vélemények megnyugtatóak voltak. Ugyanakkor felmerült a nagy kérdés, hogyan vihetők az elképzelések a nyilvánosság elé. A nemzetközi humanista mozgalom széleskörű szervezetére gondoltak. Ezek célkitűzéseivel egyetértettek. Nemes feladatok megvalósítását azonban még belátható időn belül sem látták lehetségesnek. Aggályaikat tetézte, hogy szervezetükben még alig találhatók egy új gondolat megértői. Nincsenek az elmúlt századok bátor kezdeményezői, Albert Schweitzer, Teréztanya és a többi nemes egyéniségek, akik mintaképek lehetnének. Az emberek többségében egyre apad a humánus érzés és ez késlelteti a megvalósulást.

A XX. század közepén akadt köztük egy pedagógus, aki könyvtárlátogatása során a porosodó, elnyűtt könyvek között szokatlan című írást talált. „Az eszményre ma is szükség van", több mint 150 évvel ezelőtt megjelent kéziratot. Azonnal felkeltette érdeklődését és rájött arra, hogy régi, megoldatlan problémáról van szó. A pedagógus felvilágosító munkájának eredményeképpen elhintette az elképzelések lényegét. Mind többen voltak az érdeklődők és elérte, hogy megszűnt az eddigi enerváltság. Évekig tartott, míg a mozgalomban megkezdődött az élőszó propagandája. Ismerősök, barátok körében, majd kultúrházakban rövidre fogott felvilágosítással.

A platoni gondolat tudatosításában legfontosabb feladatnak tekintették az eszmei tartalom ismertetését. Meggyőződésük szerint ez az írott szó hatalmával érhető el. Elérték, hogy a napilapok hetente egyszer közleményüknek helyt adjanak. Lássák az emberek, hogy a gazdaság fejlődése a szakmájukat értő emberek irányításával érhető el. A sajtó híreiből, vagy közvetlen tapasztalatokból szerzett eseményeket tárták az olvasók elé annak tudatosítása céljából, hogy a jó, vagy

helytelen teljesítmény gyökere a vezető működésében keresendő. Felismerhetik az emberek az összefüggéseket. Milyen eredmények születnek alkalmas vezetők működéséből és mennyi anyagi kár származhat egy szakszerűtlen vezetésből.

A mozgalom még szűk körben ismeretes, de így is jöttek a kritikus észrevételek. A hivatásos társadalomtudorok a kezdeményezést konkrét kísérletnek tartották. Az akadémikus szerint csak az anyagot lehet tudományos vizsgálatnak alávetni. Állította, hogy e nélkül is utat tör a tehetség és kitermelődnek az alkalmas vezetők.

Az akadémikusok véleményét nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A humanisták szükségesnek tartották nyílt levélben nézetüket megcáfolni. A vezetők kiválasztása a múltban kizárólag az ún. „ösztönös" módszerekkel történt. Gondos mérlegeléssel, legtöbbször az előző munkahelyről kapott információk alapján. Ugyanakkor gyakran előfordult, hogy a szelekció mégsem volt alapos. Egy veszteséges vállalatnál világossá vált, hogy az objektív ártó körülmények mellett felelőtlenül helyeztek embereket vezetői pozícióba.

Egy nagy beruházás szakszerűtlen tervezése folytán milliárdos veszteség keletkezett az üzembe helyezés után. A Dunai Vízlépcső építésével kapcsolatos tehetetlenség húsz évig tartott. Egy vízgazdálkodó szakmérnök jellemző sorai: „Ne érje az a vád a szakembereket, hogy nem jelezték: elfogadhatatlannak találják a vízlépcsőkérdés ilyen megoldását. Az eseményekre nincs befolyásuk, mert a vitákban már rég nem szakmai, hanem politikai érvek döntenek. A dilettantizmus iszonyú pénzbe kerül".

A csernobili tragédiából kitűnik, hogy nemcsak a véletlen üzemzavar volt a dráma okozója. Bizonyára a hanyagságnak, tudatlanságnak szerepe volt számtalan ember halálának, rokkantságának, valamint a milliárdos veszteségeknek.

A fejlődő és az elmaradott országokban manapság is az „ösztönös" kiválasztást követik. Események bizonyítják, hogy a szakszerűtlen kiválasztás évszázadok óta okoz mérhetetlen veszteségeket.

Az ókori idézet sorai a mai napig figyelmeztetők. „Úgy tűnt, hogy sikerült megmenteni a régi Athént, de csalóka volt a látszat - nemcsak a súlyos anyagi károk miatt, hanem azért is, mert rohamosan fajult el a demokrácia, a teljes jogú polgárok uralma. A nép rovására a bankárok, üzletelő vagyonosok kezébe került a tényleges hatalom. A politikai vezetést pedig egyhangú demagógok kaparintották meg". (Sokrates)

A tudományos kiválasztás mellett a fejlett országok sem nélkülözik az „ösztönös" módszereket. Ugyanakkor éppen a mind nagyobb teljesítmények érdekében figyelembe vesznek pszichológiai, egészségügyi, magatartási szempontokat, információs irodák véleményét. Intézményesen kutatnak tehetséges fiatalok után. Igénybe veszik még a grafológiai tudnivalókat is és minden elővigyázatosság mellett a vezetőképző intézetek sem állanak hivatásuk magaslatán, mert egy bővülő tudományágat megfelelő „termőföldbe" kell beágyazni. Nem mindegy tehát, kit küldenek vezető képzésre.

Az akadémikus kifogásai nem változtatták meg szilárd meggyőződésüket. Csigalassúsággal haladt a mozgalmuk. Zökkenő útjuk több évig tartott és a viszonylagos nyugalmat egy újabb támadás zavarta meg. A gáncsoskodók nem nyughattak és színre lépett a gyűlölködés.

Egy vállalkozó - anélkül, hogy ismerte volna a humanisták elképzeléseit - azt állította, hogy kezdeményezésükre semmi szükség nincs. Ennek hatására néhány üzletember, politikus is hasonlóképpen nyilatkozott. Borzadtak minden újtól és féltették megszokott életvitelüket. Egyéni törekvésük útját sem látták akadályoktól mentesnek. Aggályuk oda fajult, hogy hangot adtak tiltakozásuknak és követelték a mozgalom betiltását. Mindezek sújtották a humanistákat, mert a napilapok-

ban megjelent ármánykodó nyilatkozatok kételyeket keltettek a közvéleményben.

A tetőpontra hágott szenvedélyes párbeszédben beleszólt a nemzetközileg is elismert szaktekintély, több vállalat tanácsadója. Határozottan egyetértett a humanisták törekvéseivel. Állította, hogy elképzelésük nagyon is időszerű. Egyszerű érvekkel erősítette meg nyilatkozatát. A profit a zökkenőmentesen működő gyár, vállalat becsületes, alkalmas emberek irányítását követeli. Ennek köszönhető sok vállalat világszerte nélkülözhetetlennek tartja vezetőik alapos kiválasztását és a szelekció állandó tökéletesítés érdekében tudományos módszereket is alkalmaznak.

A tudós nyilatkozatát sokan nem értették, a televízió vitájában csak szenzációt észleltek. A humanisták ismét tapasztalták, milyen ingatag a közvélemény. Világossá kellett tenni ennek a számukra értékes erőnek a jellegzetességeit. Ez ugyanolyan természetes jelenség, mint a szél, vagy a nap. Ez az energia fejlődik, épül, de rombolni is képes. Hasonlóképpen mint azt a múlt megmutatta, amikor hamis eszméket hirdetők tömegeket vittek a végveszélybe.

A közvélemény energiája azonban nemes energiaforrásokból tevődik össze. A Naphoz hasonlóan meleget is áraszt. Rejtekhelyen van rengeteg okos szó, merész elgondolás. Kincsesbányával felmérhető érték van a mélyben. Ennek feltárása lenne a feladat, mert ez hozhat erőteljes fejlődést. Ezt a konstruktív-energiát kellene elevenné tenni, hogy a helyes nézetek - a laikus közvélemény segítségével - életre keljenek.

Mindezideig ritkán sikerült, hogy ez az erő ott érvényesüljön, ahol arra valóban szükség lenne. Figyelemreméltó az újságok levelezési rovata, de ez a lehetőség kevés alkalommal talál megértésre. Ugyancsak nem érvényesül a közvélemény a szakmai vélemények megfelelő értékelésében. Az erőteljes megnyilvánulás, a sztrájk felhívások, a

bérkövetelések, a sport teljesítmények, a hangversenyek tapsorkánjában érvényesül. A közvélemény megerősödését a humanisták még nagyon sokáig nem képesek elérni. Célkitűzéseiktől nem tántoríthatja el őket, ha a perspektívák csak a nagy messzeségben érzékelhetők.

Látták, hogy az előrehaladásnak nagyobb lendület kellene adni és többek véleménye szerint tettrekészségük megerősödése az íróktól lenne remélhető. Bíztak abban, hogy a tollforgatók alkalmasak lehetnének a politikai eszme megértését elmozdítani. Állításukban benne lehet az a mozgató erő, amely az elképzelések lényegét megfelelően a közvélemény elé tárhatja.

Az emberek többsége a szenzációkra éhes. A milliós példányszámban megjelenő magazinok nyújthatnának lehetőséget, mert a száraz tanulmányok bármennyire világos az okfejtésük az embereket csak lassan győzhetik meg.

Az írók évszázadok óta sokszor életük kockáztatásával küzdöttek az igazságért, egy jobb társadalom megteremtéséért. Eklatáns példája ennek a kétszáz évvel ezelőtt megjelent Stowe regénye, a „Tamás bátya kunyhója". Népszerűsége mellett világméretű gazdasági és politikai hatást gyakorolt az amerikai társadalomra.

A XX. század derekán a humanisták kezdtek reménykedni az írók alkotókészségében. Az elmúlt századok folyamán éppen ők vitték előre a haladás gondolatát. Megjelentek olyan írások, amelyek felkeltették üzletemberek figyelmét és lassan behatoltak körükbe. A nyugateurópai üzletemberek, akik egyetértettek a humanista elvekkel, gyakran megfordultak a Humanista Szövetség bécsi irodájában. Érdekes, tanulságos beszélgetések zajlottak. Átlagon felüli, széles látókörű emberek sokszor új gondolatokat ébresztettek.

Figyelemreméltó eszmecsere alakult ki. Az európai gazdaság sikerében kétségtelenül nagy szerepe volt a kiváló vállalkozóknak, menedzsereknek. Gondoljunk Siemens, a Bosch, a Philips és a többiek tel-

jesítményeire. Ugyanakkor hol voltak, voltak-e egyáltalán Közép-Európa keleti részein hasonló kiváló menedzserek? Saját hazájuk gazdasági felemelkedésében bizonyára szükség lett volna rájuk. Szó esett a fejlődő országokról, ahol nemcsak az életszínvonal alacsony, hanem nagy tömegek élnek a létminimum alatt, vagy súlyos nyomorban.

Az ambíciózus, kezdeményező emberben akaratlanul a segíteni akarás vágya támadt fel. Vajon mikor és kik szüntetik meg a 800 millió ember éhségét?

Hogyan érhető el, hogy becsületes, rátermett menedzserek, szem előtt tartva a közérdeket, hasonlóképpen, mint az Nyugaton sikerült, fellendíthessék az elmaradt országok gazdaságát?

Ezek a tragikus hírek aggodalmakat keltenek és felmerül bennünk, egy ma még elképzelhetetlen kezdeményezés. Nem kellene-e újszerű lépéssel hozzáfogni a reménytelenségben sínylődő tömegek éhezésének legalább fokozatos felszámolását? Ezzel a fontos akcióval nemcsak emberbaráti misszió teljesülne. Az éhezés a nyomor, mint a statisztikák mutatják, egyre nagyobb mértékben szüli a bűnözést.

A magyar fiatalok tudják, hogy ezek a kérdések foglalkoztatják a humanistákat is. Megfogalmaztak egy memorandumot és elküldték a bécsi irodának. Bíztak abban, hogy javaslatuk a legismertebb amerikai humanista szövetséghez is eljut. A memorandum az alábbiakat tartalmazza:

„Az Amerikai Humanista Szövetségnek

Bizalommal fordulunk Önökhöz és régi szándékunkat valósítjuk meg azzal, hogy ismertetjük szövetségünk évtizedes működését. Biztosak vagyunk abban, hogy a napról napra romboló véres események Önökben is aggodalmakat keltenek.

Mindezideig nem tudunk olyan kezdeményezésről, amelyek korunk súlyos problémájának megoldására reményt nyújthatnának. Régi eszmékhez kell tehát fordulnunk, mert azok, mint a történelem bizonyítja, a társadalomban már hoztak fordulatot. A platoni eszme sejteti a vezető ember hivatását. „A the right man the right place" érvényes elve rámutat minden emberi tevékenység lényegére.

Ha figyelembe vehetnénk a világ következményének szavát, egyöntetű lenne a válasz, hogy csak egy nagyhatalom tehetne lépéseket ahhoz, hogy az emberekben reményt keltsen. Az USA világtörténelmi szerepe a demokrácia, a magas életszínvonal megteremtése alkalmassá teszi erre a kezdeményezésre.

Az USA világhatalmi pozícióját kiváló emberek tevékenységének köszönheti. Ilyen emberek azóta is vannak. A múlt kimagasló egyéniségei: Roosevelt és még sokan mások, követendő mintaképek.

A nagyvállalatok kitűnő apparátussal megtalálják azokat a jelölteket, akik kitartóan védik üzleti érdekeiket. Ehhez hasonlóan szükség lenne megismerni azokat, akik a közérdeket is szolgálják. Ebben a kutatómunkában elsősorban Szövetségük közreműködésével lehetne eredményt elérni.

Ezek a tehetséges emberek felkészültségükkel, pozíciójukkal eljutnának a gazdasági hatalmasságokhoz. Intelligenciájukkal, széles látókörükkel felismerik a pénzvilág kontinentális erejét. Diplomáciai tárgyalóképességükkel még a nagyhatalmak körében a kompromisszumos légkört teremthetnek.

Ez lehet évtizedes, vagy akár évszázados munka. Ma ez még utópia, de a rendkívüli egyéniségek, az újat kereső iniciativákkal teli emberektől várható a békekorszak kibontakozásának a lehetősége.

A megújuló nemzedék teljesíteni fogja az amerikaiak misszióját. Örülnénk, ha mód nyílna személyes eszmecserének".

A humanista vezetőség egyetértett a levél tartalmával, de annak elküldése előtt amerikai információk beszerzését tartotta szükségesnek. Hiteles tájékoztató szervek szerint az USA-ban sok emberbaráti egyesület működik. A legtekintélyesebb, a népszerű. US. of Humanism Association, így nekik küldték meg az európaiak levelét.

Rövid időn belül jött a válasz, melyben kezdeményezésükről bővebb tájékoztatást kértek. Ennek eleget téve megírták, hogy nemcsak egy világhatalomban működő egyesülethez fordultak, hanem tudták, hogy humanista, kreatív tevékenységük eredményesnek bizonyult.

Programjukat - Platon, Sokrates, Erasmus – műveire alapozták, hogy azok korunk problémáinak megoldásában hasznos, követendő tanulságok legyenek.

A történelem bizonyítja, hogy eszmék már hoztak fordulatot a társadalomban, még akkor is, ha jelentőségük csak később bizonyult eredményesnek.

A vezetők szakszerű kiválasztása az USA-ban nagyrészt sikeres, de világszerte megoldatlan a szelekció kérdése. Ennek felismerése és a gyakorlatban történő alkalmazása az évek során erjesztőleg hat a társadalom kívánatos kitisztulására.

Ennek következményeként - még ha nagyon messze is - de előbb utóbb kitermelődhetnek a tehetségek, melyek megakadályozhatják a világ súlyos gondjainak elharapózását.

Az US Association of humanism vezetősége utópisztikusnak, ugyanakkor érdekesnek tartotta az európaiak kezdeményezését. Hasznosnak vélték a különböző véleményeket, mert ezek ismeretében kialakulhat egy érdemleges állásfoglalás. Érdekes és ellentmondó nézetek hangzottak el. Sokan már eleve halálra ítélt tervnek tartották az európai elképzelést. Neves tudósok, professzorok az évek folyamán megjelent könyveire hivatkoztak. (Irodalomtörténészek ismertetése ezek-

ről a művekről aláhúzza a jogos kétkedést.) Történt-e azóta biztató, vagy halvány reménykeltő kezdeményezés? Az egyik nézet szerint a hivatott testület az ENSZ megújhodására lenne szükség. Ezek a kísérletek mindez ideig reménytelenek. Ugyanakkor a jövőkutatási és az ehhez hasonló kongresszusok határozataiban sem reménykedhetünk.

Voltak felszólalók, akik az ókori bölcsek erélyes követeléseire hivatkoztak. Mindenütt el kell távolítani azokat a vezetőket, akik képtelenek a köz érdekét szolgálni. Ez a kívánalom természetesen csak ábránd, mert a jelenlegi választási rendszer, a tudománytalan szelekció ezt nagyon sokáig lehetetlenné teszi.

Szenvedélyes hangon szólalt meg egy pedagógus. Indokolt és sürgős kezdeményezések kellenének a bűnözés és terrorizmus megfékezésére, még akkor is, ha a közeljövőben erre csak halvány remény sem mutatkozik. Elrémítők az újságcikkek: „Már az alvilágba is beépült a rendőrség és az tovább szerveződik", a „XXI. század pestisévé válhat a terrorizmus". „Rettegnek a japán szülők és gyermekek".

Megtörtént esemény mutatta már évekkel ezelőtt mennyire indokolt az általános aggodalom. Egy vállalatot elnöke a szokásos nyári mulatságát tartotta. A jókedvű társaság éjfél felé riadtan hagyta el a villát, melyet több belövés célzott meg. Társaságában az elnök másnap így szólt: „Fel kell ébrednünk arra, hogy az oklahomai szörnyűség valamennyiünk életét veszélyezteti. Nem rémálom, hanem valóságos örvény kering fejünk felett, ami gazdagokat és szegényeket egyaránt sújt". A mindig kezdeményező elnök saját költségén több millió röpirattal hívta fel a művelt nép figyelmét, összefogni, cselekedni kell.

Felhívását sajnálkozás, közömbösség követte. Sokan természeti csapásnak tekintik a terrorizmust, ami leküzdhetetlen. A pedagógus mellett valamennyien érezték, hogy a világ bajainak leküzdésében, a lehetőségeit tekintetbe véve mindenkinek részt kellene venni.

Az Egyesület szűk körű véleménykutatása napokig tartott. Meglepő érdeklődéssel hallgatták az ismert szociológus nézetét - aki egyetértett ugyan a múlt bölcsének gondolataival - de felvetette H.G. Wells angol író utópisztikus elképzeléseit. Wells már az újkor problémáit is ismerve, meggyőződését határozott kiáltványban fogalmazta meg. „Üljenek le a hatalmasok a nagy kerek asztalhoz, mert csak ezeknek áll módjukban a világon konstruktív változásokat megteremteni.

Egy alkotó forradalom csak akkor érheti el célját, ha hatalommal rendelkezik. Az is világos, hogy ma már a legnagyobb hatalom a modern nagyipari vezérek és a pénzarisztokrácia kezében van. Tehát csak ezek változtathatják meg az emberi élet hiányait senki más". Ezek egyike, másika már többször leült a nagy kerek asztalhoz, de a problémák csak diagnózis jellegűek voltak. A változás sürgős szükségessége még nem merült fel és önmaguktól nem fognak hozzá, hogy rendbe hozzák a világot. A közvélemény is gyenge még ahhoz, hogy rábírja őket egy megújhodás eléréséhez.

A több, mint száz évvel ezelőtt megalakult Humanista Világszövetség lett volna hivatott arra, hogy egy jobb világ alapjának terveit lerakják. Annak idején a mozgalom valóban a legnemesebb célok megvalósítását tűzte ki célul.

A Humanista Világszövetség Magyarországon tartotta a XVI. Kongresszusát. Íme a meghívói:

Meghívó

A Humanista Világszövetség, a Magyar Humanista Társaság, a Humanitás Bűnmegelőzési és Társadalmi Beilleszkedést Segítő Társaság Szervező Bizottsága tisztelettel meghívja Önt és munkatársait a Budapesten 1997 augusztusában sorra kerülő

XVI. HUMANISTA VILÁGKONGRESSZUSRA.

Budapest, 1995. október 15.

A XVI. kongresszus megtartását feltételezhetően az érdektelenség folytán elhalasztották.

- A szekcióülések fő témái:
- Humanizmus a világbékéért és az emberi haladásért
- Humanizmus a haladásért és a jövőért
- Humanizmus a társadalmi igazságosságért
- Humanizmus és a valláserkölcs
- Humanizmus a művészetekben és a történelemben
- Humanizmus és politika
- Humanizmus a terrorizmus és a bűnözés megelőzéséért.

A fő témák az emberiség évszázados óhaját tükrözik. Ezek egyenlőre ábrándnak tűnnek.

A valóra váltás csak a távoli jövőben képzelhető el.

Egy jómódú ember kívánatosnak vélte az írott propagandát és remélte, hogy a betű hatalmával az emberek megértik a humanisták célkitűzéseit, a jövőperspektívákat. Mint sikeres vállalkozó hitte, hogy a tehetséges kezdeményező gazdsasági szakemberek közreműködésével előrejutás teremthető a világban.

A humanisták a gyakori érdektelenség, kudarc ellenére hírdették elgondolásukat, és reménykedtek, később lesz lehetőség elveik tudatosítására. Az US Association of Humanism az európaiakkal karöltve dolgozta ki a jövendő tennivalóit.

Kiindultak abból az egyszerű tényből, hogy a kereskedelem naponta milliós költségekkel ajánlja portékáját. A humanisták által hirdetettek sem maradhatnak a némaságban. A több ezer példányban kiadott angol és német nyelvű néhány oldalas kiskönyv ismertette a humanista mozgalom lényegét. Tudatosítva, hogy bármely munkahely eredményességének előfeltétele annak vezetőjétől, képességétől függ. Az emberek ennek jelentőségét általában nem értik, még kevésbé annak összefüggéseit. Érthetővé kellett tenni, hogy a humanisták mozgalmá-

nak célja, „annak" majdani megvalósulása, nem „csodaszer". Csak egy kis lépés a jobb világ megteremtésére, melynek magjait kívánja elvetni.

Elérték, hogy a napilapok havonta egyszer helyt adjanak a humanista mozgalommal kapcsolatos rövid közleményeknek. Sikerült a mozgalom lényegét ismertető - mindenki által érthető - cikkek rendszeres megjelentetését is elérni.

Általános érdeklődést keltett az ismert történész fejtegetése. Elemezte a nagy ellentmondás szomorú jelenségét. Bámulatos a fejlődés a technika miden területén egészen az űrkutatásig. Eredményeket érnek el a természettudományok és fantasztikus teljesítményeket látnak még a sport területén is. Ugyanakkor egy sereg kérdés megoldatlan. Az emberiség szívesen látná ezeknek a kutatását. Sokan egyetértettek az újságíró cikkével, aki hasznosnak találná a hírszolgálat reformját. Egy közvélemény kutatásból kiderült, hogy fontos lenne a sorsukat érintő problémák megoldásába az „illetékes" közvélemény észrevételeit figyelembe venni.

Az indulás legfontosabb feladata a megértő, odaadó emberek együttese. Bizonyára lesznek lelkes, önként jelentkezők, akik értik és érzik az eszme hirdetésének szükségességét. Akadnak majd olyan személyek, akik a hallgatóság előtt érthetően világítják meg a humanista mozgalom perspektíváit. Gondosan foglalkoznak a javaslatokkal - legyenek azok írásban - és nem maradnak el azok alapos, a lehetőség szerinti felhasználásával sem.

Számítani kellett a meg nem értők, valamint a rosszindulatú megnyilvánulásokra. Ezeket felkészült humanista emberek cáfolják és igyekeznek őket kellőképpen meggyőzni. Voltak, akik politikai féltékenységből és egyéb szubjektív okokból nem tartották kívánatosnak egy jövendő vezető alkalmasságának megmérettetését. Egyesek talán valami forradalmi jellegű akciót sejtettek. Ezeket éppen a humanisták

egyik alapkövetelésével kellett „visszaverni". A fő feladat éppen az, hogy a mind tökéletesebb szelekció vezethet a gazdaság fejlődéséhez. A jövőt tekintve így érhető el a példakép követése. A fejlett országok magasabb életszínvonala, ahol még a szegényebb rétegek is megfelelő életkörülmények között élnek.

A humanista mozgalom, ha lassan is, de észrevehetően fejlődött a két kontinens városaiban. Az itt élő értelmiségiek magánbeszélgetésükben gyakran felvetődött a kérdés: Van-e értelme egy távoli jövőben bekövetkező megújhodásért propagandát folytatni? Hogyan látják a humanisták, hogy utódaik is megfelelően fogják-e követni őket? Érdekes módon merült fel a kérdés. Egyesületek ezrei az évek során többékevésbé eredményesen tevékenykednek. Működésük kiértékeléséből kitűnik, valóban hasznára váltak-e a társadalomnak. A kedvező sikerek mellett bizonyára „üresjáratok" is mutatkozhatnak.

Felmerül a kérdés: a humanista mozgalom vajon nem szolgálja-e milliók, sőt milliárdok életbevágó szükségletét? Egy olyan mozgalom, mely becsületes munkát, alkalmas vezetők kiválasztását, a tömegek igényeinek fokozatos kielégítését hirdeti. Perspektívát jelez, még ha az csak a távoli jövőben mutatkozhat realizálhatónak. Még kiderítetlen, mi volt az oka a humanista mozgalom passzivitásának.

Valószínűleg még kevesen vannak, akik valóban érdeklődnének az elvont eszme iránt. Az emberek többsége rabjai az egyre növekvő televízió szolgáltatásoknak. A túlzott közömbösség mellett van egy réteg, ahová elhallatszik a humanisták hangja. Ez bátorítja őket és nem adják fel a reményt. Kitartóan folytatják felvilágosító munkájukat.

A XX. században a napilapok „humanizmus" rovatában már rendszeresen megjelentek a mozgalom kérdéseit érintő írások. A cikkek világos okfejtései mind több gazdasági ember körében keltettek visszhangot.

Ezek közé tartoztak a magyar humanisták, akik emlékeztek elődeik aggodalmára. Jogos félelemmel szemlélték a tőlük keletre elkerülő országok súlyos helyzetét. Érintette ez a közép-európai államokat is, mert a bevándorlók, a munkanélküliek és az egyre terjedő bűnözés számukra sem volt érdektelen.

Ezeket a súlyos állapotokat a Nyugat sem szemlélte közömbösen. Így alakult ki, hogy néhány nemzetközi pénzintézet nyújtott financiális támogatást. Évek óta azonban a rászoruló néprétegek nem érzékelik helyzetük javulását. A közvélemény a dollárok hiteleitől azt remélte, hogy a nincstelenek, az éhezők léte javulni fog. A külföldi segítség számukra még egy koldusnak odadobott adományt sem jelentett. Az elesett emberek segítségüktől nem állanak talpra.

Több szakember kritikus szemmel figyelte a Világbank támogatásainak ellentmondásait. Magyarországon annak idején 17 közgazdász aláírásával - a sajtóban is megjelent - levélben kérték a bank igazgatóját, változtassa meg az eddigi módszereket. A Világbank alapokmánya a munkanélküliség csökkentését, az életszínvonal javulását helyezte kilátásba. Az alapokmány reménykeltő sorai, az ígéretek nem váltak be.

Ez a csalódottság késztetett néhány humanista gazdasági embert és a velük egyetértő személyiségeket egy többoldalas javaslat benyújtására. Ebben elsősorban kifejtették, hogy a segítség nem jutott az elsőrendű szükségletek kielégítésére. Ha a támogatás valóban észszerűen történik, az nemcsak eredményességét tekintve lehet példakép, hanem továbbmenve eljuthatna egész Indiáig.

Felmerül a kérdés, remélhető-e a világ sok országában sínylődők helyzetének javulása, ha a Glóbus egész kisrégióiban a támogatás alig jut előbbre.

A megfelelő indokokkal elkészített beadványra, sem a Világbank, sem a nagy nemzetközi pénzintézetek érdemleges választ nem adott.

A humanista elveket valló embereknek ezek után be kellett ismerniük, hogy meggyőződésük, összefogásuk túl gyenge még ahhoz is, hogy javaslatukat legalább figyelembe vegyék. A meg nem értés kudarca azonban nem törte meg őket. Állhatatosságuk, a bennük levő hivatástudattal további lépéseket diktált.

A történelem tanulsága szerint a válságos korszakokban a népek élni akarása mozgalmakat, forradalmakat váltottak ki. Ezekben a folyamatokban a fő szerepet kiváló, az átlag emberektől eltérő egyéniségek vállalták.

Hasznosnak vélték felidézni az amerikai hőskor vezetőinek életútját, emlékeztetve milyen döntő szerepük volt a győzelem kivívásában. Felkértek két ismert történészt, írják meg terjedelmes cikkben ennek a kornak történetét a kezdettől egészen a diadalig. Tűnjön ki soraikból, hogy a harc irányítóinak személyes küzdelme mennyiben hatott a mai napig szilárd alapokra helyezett ország életére. Ezek kezdeményezésének, képességének köszönhetően évtizedek alatt világhatalom teremtődött.

A világ gazdasági, ipari átalakulásában a trösztök megalapítói jelentős szerepet vállaltak. Az ismert gazdaságtörténész hitelesen ábrázolja a „Szuper gazdagok" c. könyvében az alapítók életútját. Kiemeli ezek átlagon felüli szaktudását, szervezőképességét nem mellőzve a sokszor erkölcstelen módszereiket. Ezek a rendkívüli emberek ugyancsak felkészült menedzserekkel, törekvő üzletemberek. Világszerte elismert termékekkel szolgálták az egyre fokozódó szükségleteket.

A humanisták úgy látták, ha ezek a tehetséges emberek a még közügyekben is aktív részt vállaltak, akkor feltételezhető, hogy hasznos javaslatokkal népük javát is szolgáltatják.

A politikus Roosevelt a tömeges munkanélküliség idején négy év alatt milliárdokkal, hasznos beruházásokkal teremtett munkaalkalmat. Akciója akkor az egész világ közvéleményének csodálatát váltotta ki.

Számos történet szól arról, hogy válságos korszakokban mindig akad egy bátor ember, aki megoldást talál, egyengeti a kibontakozás útját.

A humanisták szerint a XX. században már „válságos korszakok" halmaza okoz gondot az emberiségnek. Ezekben a tragikus helyzetekben reménytelennek látszik a bajok leküzdése. Ezek után felmerül a kérdés, nem volt-e elfecsérelt idő az évtizedek alatt a kétségtelen nemes küzdelem? Lehorgasztott fejjel a borúlátás ellenére tanakodtak. Végül is a harc további folytatása mellett döntöttek. Lelkiismeretük parancsára hallgattak. Hinniük kellett, hogy ha törekvésük bármennyire értelmetlennek is látszik, még mindig többet érhet, mint az élet tétlen szemlélése.

Szorult helyzetben még egy abszolút ötletet is meg kell hallgatni. A humanisták egyik amerikai öregje még emlékezett az aggódó milliárdosra, akire mélységesen hatott a múltszázad végén az Oklahomában elkövetett több, mint száz ember halálát követelő szörnyű terrortámadás. Elhatározta, hogy ezernyi röpirattal drámai felhívást intéz a közvéleményhez.

Nem volt meglepő, hogy a többség a kiáltványát közömbösen fogadta. A milliárdos kezdeményezését mindennek ellenére követték a humanisták. Az eredmény hasonló közönyt váltott ki. Az akció mégsem volt teljesen hiábavaló. Egymástól távol lakó levélíró azt sugallta, kutassanak a humanisták, találják meg a töprengő embereket. Tudósok, lelkiismeretes értelmiségiek között bizonyára akadnak figyelemre méltóak. Még nem közölt, vagy visszautasított írások, melyek örökre a fiókokban rekedtek.

Kézlegyintéssel olvasták az ismeretlen levélíró sorait és latolgatva a lehetőségeket feltételezték, bizonyára vannak gondolkodó emberek. Látva a világ rendetlenségét törik a fejüket valami megoldáson. Az is lehet, hogy értékes meglátások nyugszanak és alusszák „csipkerózsika" álmaikat anélkül, hogy bárki tudomást szerezne róluk. A megvalósíthatatlannak látszó ötletet mégsem felejtették el.

A humanisták elsősorban a szó nemes értelmében az emberszeretetet hirdették. Ezen felül hívei vannak a szellemi áramlatnak, amely az emberi egyéniség szabad fejlődésének központba állítását tartja szükségesnek. Az idők folyamán, éppen mozgalmuknak eredményeképpen már megközelítették a híres angol író G.B. Show századokkal előtt leírt elképzelését: „Kellene az a fajta ember, aki a szemlélődés útján igyekszik felfedezni a világ titkos szándékát és tetteivel igyekszik végrehajtani a világ akaratát".

Évtizedek alatt kitermelődött egy átlagon felüli generáció. A szakmájukat kitűnően értő széles látókörű emberek, a humanista elvek hívei, a különböző felelős beosztásban dolgozó közgazdászok, üzletemberek együttesen képezték a mozgalom gerincét. Azóta a már tekintélyes intézmény embereit kormánykörökben is szívesen fogadták.

A Washingtoni Központi iroda bejárata felett a kétszáz évvel ezelőtti HUMNANITAS feliratú földgömb képét helyezték el. Tisztelettel adóztak az annak idején a humanista célokért küzdőknek. Meggyőződésük szerint az akkori mozgalom életre keltésére van szükség. Ennek ellenére új kezdeményezést követeltek.

A Központ tagjai emlékeztek az ismeretlen levélíróra, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy szerte a világon szellemi értékek rejtőznek az agyakban... Mit sem ér azonban az ismeretlenségben levő bármennyire okos ötlet.

Szükség van azok felkutatására és ismertetésére. Kívánatos lenne az együttes elemzés, hátha megszívlelendő javaslatok születhetnének. A

tallózást felkészült gárda készítette az érdekes cikkekből. Értékes gyűjtemény alakult ki, ami a jövőt szolgáló, érvek meggyőző alátámasztását szolgálta.

Nem támaszkodtak csak a saját tulajdonukban lévő írásos anyagokra. A számba jöhető intézményektől körlevéllel kérték a jövő problémáival foglalkozó cikkeket. Találtak elmélkedéseket, amelyekből sugárzott a jövő iránti aggodalom. Az évek során érkezett levelek, hasznos javaslatok bővítették a humanisták kollekcióját.

A kötetlen, sokszor bizalmas diszkurzusok új megvilágításban tárták eléjük feladatukat. Egyetértettek abban, hogy a különböző világkonferenciák jegyzőkönyveiben egyes résztvevők önálló gondolatai is szerepeltek. Tudvalevő, hogy kormánykörökben is vannak illusztris személyiségek, akik tétlenül szemlélik a világ tragikus helyzetét.

Meglepő állítása volt az egyik „benfentesnek". Szerinte még a kétszáz milliárdosok társaságában is vannak néhányan, akik nyugtalanul veszik tudomásul az elrettentő híreket. Sem a világpolitika, sem a belső helyzet tekintetében nem egységes az álláspontjuk. Még családon belül is előfordul a nézetkülönbség.

H.G. Wells is ír erről a jelenségről. Tovább szőve utópisztikus gondolatait jövőbe látását kiáltványban fogalmazza meg. „Üljenek le a hatalmasok a nagy kerek asztalhoz, mert csak ezeknek áll módjukban a világon konstruktív változásokat megteremteni.

Az is világos, hogy a legnagyobb hatalom a nagyipari vezérek, a pénzarisztokrácia kezében van. Tehát csak ezek változtathatják meg az emberi élet irányát, senki más".

A hatalmasok sehol a világon nem fognak leülni a kerek asztalhoz. Akkor sem, ha akár egy tragikus esemény kényszerítené őket. Se tervük, se elképzelésük nincs egy szükséges változás kezdeményezésére. Hatalmasokról ír Wells, de azóta a világon több hatalmi réteg alakult ki. Bizonyára kilátástalan a wellsi elképzelés, véleményét mégis figyelembe kellene venni.

A humanisták kísérletei a jövő tennivalóit számításba véve nem voltak haszontalanok. Gazdagabbá tették arzenáljukat. Megértették, hogy most bevehetetlen sziklafalba ütköztek. Néhány lehetőség reménye alakult ki mégis.

Kutatásaik folyamán tapasztalták, hogy léteznek illusztris személyiségek, akik közelállnak a hatalmasokhoz. Ezeket kell megtalálni és a kor problémái iránt érdeklődőkkel megfelelő kapcsolatot létesíteni.

Többszöri találkozás alkalmat adhat a humanista elvek megismertetésére. Nyomós érvek hangoztatásával elérhetik, hogy a mozgalom céljával, a kitűzött perspektívákkal egyetérthetnek. Sikerülhet őket arra bírni, hogy egy-egy „hatalmas" ember szakértőivel ismertessék kezdeményezésük lényegét.

Konzultációk folytatása esetén - mint „elő őrsöket" tekintve őket - terjesszék elő elképzeléseiket. Elsősorban hangsúlyozzák, hogy a humanisták törekvése a fennálló társadalmi rend érintetlenül hagyásával, az észszerű változásokat a világon fokozatosan megvalósítani. Valószínűleg egyetértenek azzal, hogy szükség van reform-folyamatokra. Az alapos érvekkel alátámasztott kezdeményezés meglepő eredményeket még nem hozhat. Ugyanakkor alig cáfolható, hogy egy passzív álláspont állandóan növelné a világ ismert gondjait.

Ezt a kezdeményezést elsősorban az USA-nak kell végezni. Világhatalmuk már többször bebizonyította, hogy járatlan utakon végighaladva a népben rejlő tudással, alkotókészséggel mennyi sikert értek el az amerikaiak életében.

Egy kedvező fogadtatás máris kinyithatja a hatalom egy-egy „kapuját" és példát adhat követelésükre.

A kezdeményező humanisták és a velük egyetértő ismert személyiségek elképzeléseinek majdani megvalósítását már az utódaikra bíznák. Ők hivatottak a jövendő útját, minden nehézség leküzdésével végigjárni.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Mayer László

A távol-keleti csoda vége - kipukkadt a „lufi"?

Bevezető

A világgazdaság és politika egy érdekes és tanulságos jelensége az ún. gazdasági csoda, az olasz, a német a japán. Tele volt a nemzetközi és hazai sajtó a távol-keleti csodák emlegetésével. Gyakran a Csendes-óceáni térség évszázadáról beszéltek, amelyben Japán és a holdudvarában lévő első generációs kis tigrisek Hong-Kong, Szingapúr, Tajvan és Dél-Korea szerepeltek. Majd a második generációs kis tigrisek Malajzia, Indonézia, Thaiföld stb. is feltűntek.

E „csodákat" igen gyakran eltúlozták, mint ahogyan a mai emberek is azt teszik, de ellenkező irányba. Arról olvasunk, hallunk, hogy e csodás fejlődés kudarcot vallott, csak lufi volt, amely most kipukkadt.

Mit értünk a gazdasági csoda fogalmán? A csoda egyik lehetséges értelmezése az lehet, ha valami teljesen érthetetlenül, indokolatlanul történik. Ellentmondva a természeti, társadalmi, gazdasági törvényszerűségeknek, valami fajta varázslat, halott ember felélesztése stb. Nyilván az említett gazdasági csodák nem ilyen természetűek. Akik netán az előbbi értelemben gondolták a gazdasági csodákat, azok most nagyot csalódtak.

A csoda másik, szűkebb értelmezése csak az lehet, hogy az említett országok meglepően gyors növekedést valósítottak meg más országokhoz viszonyítva. Esetleg ezen szűkebb értelemben vett csoda fogalomhoz kapcsolódhatott az a gondolat is, hogy az a gyors növekedés és ennek eredményeképpen jelentős fejlettség igaz volt, azonban a visszaesésektől való mentesség nem és ez is szerepet játszhatott a csalódásokban.

1. Csoda volt-e a „csoda"?

A gazdasági csoda fogalmának csak azon értelmezése logikus, hogy a gyors növekedést és jelentős felzárkózást biztosított néhány országnak. Ezt akkor tudjuk kellőképpen értékelni, ha képszerűen látjuk a világ jó néhány elmaradott országban (India, Szudán, Etiópia, Szomália, Kenya stb.) azt a gazdasági elmaradottságot, ami szinte évezred óta azonos, ahol az éhezés és az éhenhalás igen gyakori.

A gazdasági csodák nem voltak csodák abban az értelemben, hogy ne lettek volna felismerhető okai, magyarázatai, melyeket a politika és gazdasági vezetés tudatosan alkalmazott a gazdaságpolitikában.

Tekintsük át ezen országok csodálatos növekedése bizonyítására felhozható tényeket, valamint jelentős személyiségek véleményeit.

Nézzük a tényeket. Nincs lehetőség és szükség sem arra, hogy valamennyi első és második generációs kis tigris ország gazdasági fejlődésének tényeit felsorakoztassam. Elég, ha két országról Japánról és Dél-Koreáról említek néhány dolgot.

Japán: csodálatos fejlődésének a tényei közismertek. A háborúban tönkrement ország mára már csaknem utolérte az USA-t gazdasági fejlettségben és életszínvonalban. Az egész világon ott vannak termékei még az USA-ban is legyőzik a hazai termékeket, megcsodálják és egyre inkább félnek ezektől.

Dél-Korea: az egyik ilyen „kis tigris" ország, amelyről mind a gyors fejlődés időszakában, mint pedig az 1998-as időkben, válság idején igen sok szó esett. Dél-Korea is egyre ismertebbé és félelmetesebb exportőrré vált az utóbbi évtizedekben.

Dél-Korea, a II. világháborúban majd a koreai háborúban lepusztult ország 1960 körül az indiai fejlettségi szinttel közel azonos szinten volt. Az USA 1 főre eső GDP-je 15-szörösen múlta felül Koreáét, ma csak kétszeresen.

Néhány adat Dél-Koreáról

Évi gazdasági növekedés (1960-1990)

GDP	8%
Ipar	16%
Export	30%

Acéltermelés

1970	0,5 m. tonna
1990	22,5 m. tonna

Gépkocsigyártás

1980	57000
1995	3,2 millió

Elektronikai cikkek értékesítése

1972	0,2 Md.$
1984	7,2 Md $
1995	76 Md $

Az elektronikai ipar gyorsütemű növekedését jellemző összefoglaló számok mellett még hozzá kell tennünk, hogy: a világ legnagyobb „memória chip" exportőre. Harmadik a világon a félvezető termelésben, második a képmagnó gyártásban és TV képcső gyártásban.

1994-ben túlszárnyalta Angliát, Franciaországot és a negyedik helyre került a világon az elektronikai cikkek termelésében.[1] Ezek az adatok nem pusztán mennyiséget, hanem egyben minőséget is jelentenek, hiszen termékeik jelentős részét fejlett ipari országokban adják el.

Mindezek után érthető, hogy az általános és a közgazdasági szakvélemény „csodáról" beszélt.

---

[1] International Herald Tribune 1995. V.20.9. old. (továbbiakban rövidítve IHT)

Tekintsünk át néhány véleményt!

Az 1987-ben Pulitzer díjat kapott hosszú évek óta ázsiai tudósító Lewis M. Simons cikkének címe: „Zűrzavar van most, de az ázsiai gazdasági siker lenyűgöző".[2] A Világbank elnökhelyettese és fő közgazdásza Joseph Stiglitz a következőket írja: A kelet-ázsiai csoda valóságos volt. Kelet-Ázsia gazdasági átalakítása az emberiség történetének legjelentősebb eseménye".[3]

A Világbank regionális szakértője M. Long, aki nem rég tért vissza Szöulból az alábbiakat mondja:

„Az elmúlt harminc év hihetetlen fejlődését, az átlag 8%-os gazdasági növekedést nem teszi semmissé a pénzügyi krízis. Dél-Korea a hatvanas években csaknem az indiai szintről indult, ma pedig - évi tízezer dolláros egy főre eső nemzeti jövedelemmel - elérte a kevésbé fejlett nyugat-európai országokat".[4]

Az amerikai Nobel-díjas közgazdász W. W. Rostow, a „Gazdasági Növekedés Szakaszai" c. elmélet megteremtője a következőket mondja: „Amit Dél-Korea 1960 óta elért azt mi gazdasági csodának hívjuk".[5]

Összefoglalva: mind a gazdasági tények, mind a jelentős szakértői vélemények azt sugallják, hogy valóságos gazdasági csoda volt. Ezek után furcsán hangoznak olyan kijelentések, mint: „látszólag ragyogó

[2] IHT 1997.XII.4.6.old.

[3] The Wall Street Journal Europe 1998.II.3.6.old.

[4] Népszabadság 1998.VI.30.15.old.

[5] Korea Business World 1993. január 60.old.

fejlődés" (tehát nem igazi) alacsony kamattal nyújtott hitelek „magukban hordozták az elavultságot".[6]

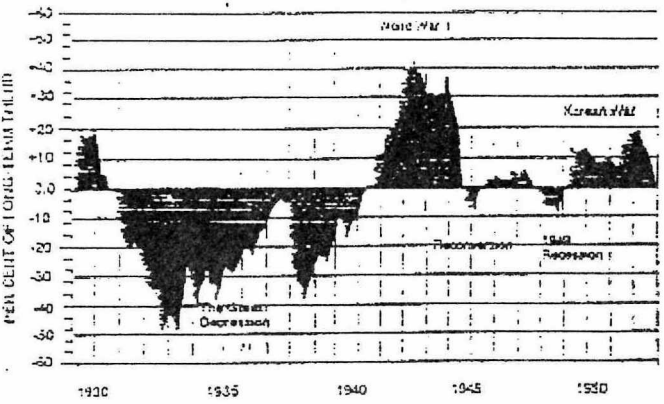
2. Globális-e a válság, vagy csak távol-keleti?

A köztudatban, a médiákban előfordulnak olyan nézetek, hogy a távol-keleti csoda vége, kudarca a válság az csak vagy elsősorban távol-keleti eredetű. Vagy csak döntően az ottani fejlődési modell hibái (bűnei). Főleg a nyugati világ politikusai (nem közgazdászai) igyekeznek a válságot Távol-Kelet nyakába varrni, hogy azután az IMF receptjét ajánlják gyógymódnak.

A világgazdaságot az ipari forradalmak óta ciklikusan visszatérő ipari visszaesések rázzák meg. A ma megértése szempontjából szükségünk van a múltra, a latin közmondás igaz - „történelem az élet tanítómestere". A történelemben menjünk vissza az 1928/32-es világgazdasági válságig.

[6] Világgazdaság 1997.XII.2.12.old.

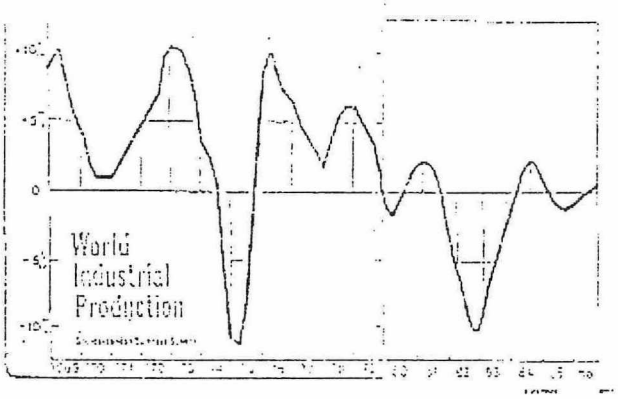
Ipari visszaesés az USA-ban 1929-32-ben[7]

Igaz, e táblázat csak az USA ipari ciklusát mutatja, azonban a világ más több országaiban is közel azonos volt a helyzet. E táblázat fő mondanivalója az, hogy az 1928-32-es válságot 1937-ben, tehát öt évvel később követte egy másik. Majd a háború alatt jelentős növekedés következett be. A háború után szinte nincsenek visszaesések, sőt 1950-től kezdve több, mint 10%-os évi ipari növekedés is megjelenik. Később 1974 előtt ez valamelyest lelassul, de mégis „aranykornak" tekintik egyes közgazdászok ezt az időszakot.

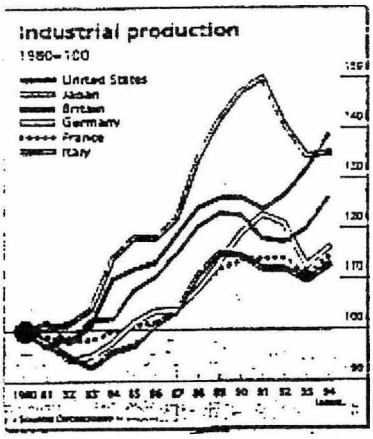
[7] Samuelson, Economics XI.238-239.old.

Fordulópont a világgazdaságban

A fordulópont e vonatkozásban azt jelenti, hogy a gazdasági csodák korszakának vége és újra megjelentek a világgazdaságban az ipari termelés visszaesései. Itt a világ ipari termelése 1974/75 és 1980/82-ben kb. 10%-kal esett vissza megint csak öt év van közöttük.

Az ipari termelés visszaesései a harmadik recesszió (1990-93) idején[8]

E táblázat másképpen ábrázolja a termelés alakulását, azonban itt is látszik az ipari termelés visszaesése.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a világgazdaságban e közel 70 év alatt a gazdasági csodák (1950-74) korszakától eltekintve öt ipari válság történt, ezek egy kivételtől eltekintve közel öt évenként követték egymást. Tisztán véletlennek tekinthető, hogy az 1990-92-es válság után kb. öt évvel 1997-98 körül feltűnő idegesség lett úrrá és válság veszélyről lehet hallani.

Az angol Economist (1990. szeptember 28.) címlapján a következő kép látható:

[8] Economist 1994.VIII.13.94.old.

A pictogramm, szellemesen és hűen ábrázolja a mai világgazdaságot, mert:

- Hullámvasút múltból jön, felhős, homályos jövő felé halad.
- A kocsisor együtt mozog - elől USA - Japán vezetők. (1990-es év)
- A kocsisor végén Gorbacsov rémülten néz a mélybe. Ez implicite azt is jelenti, hogy a SZU gazdasága is része a világgazdasági mozgásoknak.
- A lejtő alja közelében egy olajsejk olajat önt a hullámvasút sínjeire, hogy jobban csússzanak lefelé.

A piktogramm hűen ábrázolja a mai világgazdaságot, együtt mozognak és a mozdony gazdaságok vannak elől.

Érthető, hogy ezen világgazdasági tények után jelentős közgazdászok, társadalomtudósok hangsúlyozzák, hogy nem egyszerűen távolkeleti válságról van szó.

Nézzünk néhány véleményt:

Az Egyesült Államok Központi Bankjának (FED) előző elnöke Paul Volcker véleménye szerint a „Válság nem ázsiai, hanem világméretű." A következőket mondja még: „A probléma átfogó, nem egyedül ázsiai és nem korlátozódik a feltörekvő gazdaságokra". (IHT 1998.V. 5.8.old.)

Hongkong új kormányának vezetője Tung Chee-hwa egy ausztráliai konferencián azt mondotta: „Az ázsiai bűnök egyedül nem magyarázzák ezt a válságot - a probléma nem regionális, hanem internacionális."[9]

A hongkongi piaci stratéga Mr.Wood még erősebben fogalmaz: „A fő oka a válságnak a fölös kapacitás. Ázsia bizonyult a fő áldozatnak, pontosan azért, mert ez volt az a régió, ahol a multinacionális vállalatok és a nemzetközi bankok leginkább hajlandók voltak befektetni, illetve kölcsönt adni." (The W.S.J.1998.X.20.)

A nemzetközi pénzügyi „Guru" George Soros cikkének címe (és könyvének is) „A globális kapitalizmus válsága".[10]

A híres amerikai közgazdász P.A. Samuelson azt írja: „Világválság? Nem biztos, de nem zárható ki".[11]

---

[9] IHT 1998.VI.17.old.

[10] The Wall Street Journal Europe 1998.IX.16.

[11] IHT 1997.XI.20.8.old.

3. A távol-keleti válság okai

Az ipari termelés visszaesései nem mai jelenségek közé tartoznak, következésképp érdekes és fontos lehet az okait is történelmi visszapillantással kezdeni.

Mi történt az 1928/32-es nagy válság előtt? Az akkori válság közvetlen és felszíni jelenségei is pénzügyi, tőzsdei válságként jelentek meg. Ezen felszíni jelenségek mögött azonban a gazdasági reálfolyamatban történtek nagyon lényeges fejlemények, amelynek a lényege, hogy a termelékenység (és termelés) sokkal gyorsabban nőtt, mint a reálbér, azaz a lakosság vásárlóereje, amellyel meg tudta volna venni a megtermelt terméktömeget.

Nézzük a tényeket!

Az Egyesült Államok későbbi elnöke Hoover kereskedelmi miniszter volt 1928 előtt és egy statisztikai felmérő bizottság vezetője, azt vizsgálták, milyen főbb gazdasági folyamatok játszódtak le az USA-ban. Azt találták, hogy 1922 és 1927 között a termelékenység évi 4%-kal nőtt, azonban a reálbérek csak évi 1,7%-kal.[12] Tehát nem tartott lépést a termelékenység növekedésével.

Ugyancsak ezt a jelenséget tükrözi az a tény, hogy: „Bár a fogyasztók 1929-ben 23%-kal több árut vásároltak, mint 1923-ban, mégis ez az időszak úgynevezett **túltermeléssel** végződött.[13]

Az Egyesült Államok elnökének F.D. Rooseveltnek az volt a véleménye: „a depresszió alapvető oka, hogy a fogyasztók **vásárlóereje** nem tartott lépést a **termeléssel**".[14]

---

[12] Jacob Klein: Economic problems of today 362.old.

[13] Peter A Jones: An Economic history of the USA since 1783. 222.old.

Az amerikai bankárok és milliomosok 1930-ban elismerték hogy:: „A tőke túl sokat tartott meg magának és munkásoknak nem volt elég bérük, ami szükséges, hogy megvásárolják részüket".[15]

A **második világháború** utáni gazdasági csodák elmúltával, mint láttuk 1974 óta újra megjelentek a visszaesések.

Az Egyesült Államokban 1947 és 1973 közötti 26 év folyamán mind a termelékenység, mind a reálbérek évi 3%-kal nőttek, tehát ez volt az aranykor. Azonban 1973 és 1992 között a termelékenység évi 0,7%-kal, a reálbérek pedig csak 0,3%-kal nőttek.[16]

Tehát e periódusban már jóval lassabban nőttek a reálbérek, mint a termelékenység. Egy rövidebb távra vonatkozóan, 1980-hoz képest 1992-ben az USA-ban az egy főre eső GDP 115%-ra nőtt, a reálbérek viszont 95%-ra csökkentek.[17]

A távol-keleti válság felszínen megjelenő formája - ami 1997 közepén kezdődött el Thaiföldön - pénzügyi és hitel válság volt. Pénz és tőke menekülséssel kezdődött és terjedt át Dél-Koreára, Indonéziára, Malajziára és más országokra. A külföldi befektetők megrohanták a tőzsdéket, gyorsan eladták részvényeiket és a nemzeti valutákat dollárra igyekeztek átváltani. Ez a dollár iránti túl kereslet a nemzeti valuták leértékeléséhez vezetett, ami az import drágulását, erős inflációt, a termelés és életszínvonal csökkenését eredményezte.

A pénzmozgások mögött az alábbi reálfolyamatok húzódnak meg. A világgazdaság harmadik recessziója (1990-93) azt jelentette, hogy

---

[14] The Economic Thought of F.D Roosevelt and the origins of the New Deal. D.R. Fusfeld 227.old.

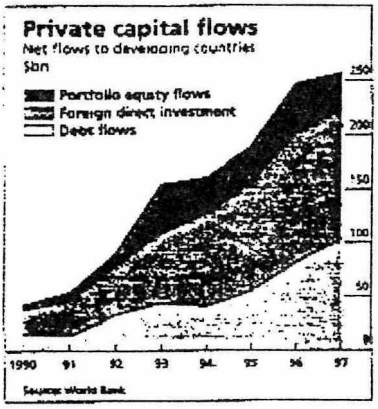
[15] R.O. Boyer: Labou·s untold story 319.old.

[16] The Wall Street Journal 1995.V.26.8.old.

[17] The Economist 1992.X.24.

az USA-ban, Európában és Japánban is lecsökkent a beruházás, a tőkeigény és hatalmas pénzeszközök szabadultak fel befektetési lehetőségeket keresve. Megindult tehát egy nagy tőkeáramlás a fejlődő országok - főleg Távol-Kelet - felé.

Magántőke áramlás a fejlődő országok irányába

Economist 1998. III.28.114.old.

A grafikon azt mutatja, hogy az 1990-es év kb. 40 Mrd dollárjához képest 1997-re több, mint hatszorosára nőtt a különböző fajtájú külföldre menő tőke. Azt láttuk, miért ment el a fejlett országokból a tőke, a kérdés az miért ment a távol-keleti ún. fejlődésbe. A válasz egyszerű: mert ott akkor 1997 közepéig jó konjunktúra volt.

Dél-Koreában például 1993-ban új elnököt választottak Kim Jang-sam személyében. Eddig túl lassú volt a növekedés (3-4%), az új elnök azt ígérte, hogy felgyorsítja a gazdasági fejlődést. Ezt sikerült is, ösztönözte az óriásvállalatokat, hogy minél többet ruházzanak be új

gyárakba. Korea élvezett egy beruházások által indukált fellendülést 1994 és 1995-ben - a vállalatok egyre nagyobb **hiteleket vettek** fel".[18]

Dél-Korea külföldi adóssága az 1990-es 31 Mrd dollárról 1997-re 110 Mrd dollárra emelkedett.

Igaz a gazdasági növekedés (GDP) felgyorsult, 1994-ben 8,4%, 1995-ben 9%, 1996-ban 7,1%, 1997-ben 5,5%. Ez a jelentős növekedés vonzotta ide a tőkét.

Azonban 1996-ban a fölös kapacitás az ország fő export termékei árcsökkenéséhez vezetett. A computer memoria chip árai - amely Korea legfőbb exporttermék - összeomlottak a telített globális piacon.[19]

A chipgyártók bevételei 90%-kal csökkentek. Ez érintette a gépkocsi, hajó acél és petrokémiai termékeket is.

A német Siemens cég is Angliában egy chip gyárat épített, amikor 1996-ban elkezdték az építkezést még 1 megabyte-os chip ára 27 dollár volt. Mire felépült 1997-re az ár lecsökkent 4 dollárra. E miatt felszámolták ezt a gyárat.[20]

Az említett példa azt mutatja, hogy az optimista előrejelzéseken alapuló beruházások nem korlátozódnak a Távol-Keletre.

Lester Thurow, az amerikai MIT közgazdász professzora azt állítja, hogy:

„Ma a világon kétszer annyi gépkocsit és számítógépet gyártanak, mint amennyit el lehet adni". Természetesen lehetséges, hogy ez tar-

---

[18] Financial Times 1998.I.15.6.old.

[19] Financial Times 1998.I.15.6.old.

[20] Wall Street Journal (Europe) 1998.X.21.12.old.

talmaz túlzásokat is, de lehet benne igazság is. (Nikkey Weekly 1993.VIII.8.)

Az angol gazdasági hetilap a következőket írja: „Az egész világon túl sok gyár van, amelyek túl sok gépkocsit, túl sok computer chip-et és túl sok vegyszert gyártanak. Ennek eredményeképpen a kínálat túlszárnyalja a keresletet".[21]

Az amerikai újság a következőket írja: „Az egész világon meglévő fölös kapacitások miatt az árak esnek olyan fő termékeknél, mint „computer chipek", acél, élelmiszer, energia, valamint olyan késztermékeknél, mint ruházat és számítógépek".[22]

Még frappánsabban fogalmaz W.Greider: „a **reálbérek** mind az Egyesült Államokban, mind külföldön nem tudnak lépést tartani az új termelés gyors növekedésével."[23]

Egy igen fontos elemet von be a túltermelés okának vizsgálatába **Chalmers Johnson,** kiváló Japán szakértő, amikor azt írja:

„Az ázsiai gazdaságok valamelyest túl beruháztak az autógyártásban, a hajógyártásban, az acéltermelésben, a vegyi termelésben. Ez a fölös kapacitás összekapcsolódott az amerikai multinacionális cégek azon törekvéseivel, hogy a magas bérköltségű termékek termelését kitelepítsék alacsony bérű országokba, ami hozzájárult a strukturális kereslet összeomlásához. A külföldi munkásoknak túl keveset fizetnek ahhoz, hogy megvegyék jelentős részét annak, amit megtermelnek. Az amerikai fogyasztók pedig nem tudják e visszaáramló termékek jelentős részét megvenni.[24]

---

[21] Economist 1997.XI.15.83.old.

[22] IHT 1997.XII.15.13.old.

[23] IHT 1997.X.2.8.old.

[24] US News and World Report 1998.III.30.40-41.old.

A fenti tények és a hivatkozások tehát azt mutatják, hogy mind a távolabbi, mind a közelmúltban lezajló ipari visszaeséseknek a döntő oka a fizetőképes kereslethez viszonyított túltermelés. A kelet-ázsiai országok speciális feltételei - „bűnei" - mint felszíni jelenségek hozzájárultak a túltermeléshez, de nem lehetnek döntő okai a válságnak, hiszen ezek a gyors növekedés periódusaiban is megvoltak. Valamint ezen visszaesések máshol is voltak.

Jelentős szerepet játszottak a távol-keleti válságban a nemzetközi média hisztérikus eltúlzásai.

A Financial Times egyik cikkének címe: „Az ázsiai válság mélysége sokkal inkább a pániknak tulajdonítható, mint a gazdasági helyzetnek". (Financial Times 1998.IV.15.)

Vagy egy másik cikk, melynek címe: „Szélsőséges piaci őrületet kell megemlítenünk az ázsiai válságban". (IHT 1997.XII.5.)

Az amerikai Jeffrey Sachs azt írja, hogy a pénzügyi pánik nagy része öntápláló hisztéria és ez akkor is: „válsághoz vezet, ha a gazdaságok kezdetben alapvetően egészségesek". (IHT 1997.XI.4.)

Tehát ez is elindíthat, illetve létrehozhat egy termelési visszaesést, válságot.

4. Az IMF és a távol keleti válság

Az IMF (Nemzetközi Valuta Alap) egy olyan nemzetközi intézmény, amely bizonyos pénzügyi alapot gyűlt össze és hitelnyújtással siet a külföldi valutákban szűkölködő, bajban lévő országok segítségére. E segítségnyújtást bizonyos feltételekhez köti, e feltételek lehetnek indokoltak és olyanok, amelyek valóban segítik a bajban lévő országokat, de lehetnek olyanok is, amelyek rontják a helyzetét. Mivel az országoknak a pénzügyi alaphoz való hozzájárulás mértéke arányában van beleszólásuk annak politikájába, ebből következik, hogy igen

gyakran a nagy ipari hatalmak, főleg az USA gazdasági értékei is benne vannak a hitelnyújtás feltételeiben.

Igen gyakoriak a következő feltételezések: „Az Egyesült Államok felhasználja az IMF-ben és más hasonló intézményekben domináns szerepét, hogy előtérbe helyezze saját gazdasági érdekét Ázsia segítségének álcázva".[25]

A kölcsönnyújtás alapvető feltétele, hogy a kapó országok gazdasági reformokat hajtsanak végre és az irányított kapitalizmusról térjenek át a szabad piaci kapitalizmusra.

A kelet-ázsiai gazdasági modell meghódol a szabad piaci kapitalizmusnak" a címe egy cikknek, amelyben a következőket olvashatjuk: „A japán stílusú kapitalizmus volt talán a legfélelmetesebb versenytársa a klasszikus szabad versenyes kapitalizmusnak, mint modell más országok számára. A japán kormánytisztviselők erőteljesen ösztönözték az ázsiai országokat, hogy a japán kapitalizmus modelljét válasszák".[26]

E kelet-ázsiai modell néhány legfontosabb jellegzetességét találjuk a következő mondatokban: „Japán és Dél-Korea nagyon hasonlóan támaszkodtak az ipari tervezésre, óriási összefonódott konglomerátumokra, életre szóló foglalkoztatásra a nagy vállalatoknál, exporttámogatásra és hazai ipar védelmére".

„Tajvan, Szingapúr, Indonézia és Malajzia valahol középen voltak ők valamennyien kölcsönöztek részeket a japán fejlődési modellből".[27]

---

[25] IHT 1997.XII.9.9.old.

[26] IHT 1998.I.19.

[27] IHT 1998.I.19.

Japán korábbi kereskedelmi minisztere és a japán gazdasági modell vezető teoretikusa Naohiro Amaya 1988-ban a következőket mondta: „Amikor az ember vadászni megy, célba kell lőjön. De a neoklasszikus közgazdasági elmélete azt mondja minden irányba tüzelhet egyszerre és a piac biztosítani fogja, hogy eltalálja a célt. Nos mi nem fogadjuk el ezt az érvelést...[28]

Bármilyen meglepően hangzik, de a felsorolt távol-keleti modell elemek eredetét a II. világháború utáni USA hidegháborús politikájában találjuk meg.

Az Egyesült Államokban megszüntették a titkosságát az Amerika, Japán tárgyalásokra vonatkozó dokumentumoknak. Ezekből azt olvashatjuk: „e dokumentumok, valamint fő politikusokkal folytatott interjúk azt mutatják, hogy a japán gazdasági csoda jórészt az Egyesült Államok tudatos politikájának eredménye volt, amely attól félt, hogy Japán kommunistává válik".[29]

Egy másik helyen a következőket olvashatjuk: Eisenhower elnök oly mértékben aggódott, hogy a gazdaságilag lerobbant Japán a kommunizmus áldozatává válik, hogy kérte az amerikai ipari vállalatok vezetőit, hogy vegyenek japán termékeket még akkor is, ha azok nem felelnek meg az USA minőségi követelményeinek".[30]

„Azon erőfeszítés részként, hogy újjáépítsék Japán lerombolt gazdaságát és az országot erős szövetségessé alakítsák a kommunizmus ellen Ázsiában amerikai politikusok, egy sor gazdaságpolitikát kényszerítettek Japánra, amelyet ma irányított kereskedelemnek lehet nevezni.[31] Mik voltak ennek a rákényszerített gazdaságpolitikának a

[28] IHT 1998.I.19.
[29] IHT 1993.VII.27.
[30] IHT 1993.VII.27.
[31] IHT 1993.VII.27.

fő jellegzetességei? Ezt is megtaláljuk egy elemző cikkben, amelynek a címe: „Ázsia válsága, a hidegháború végső öröksége".[32] Ezek a következők: óriási összekapcsolódó konglomerátumok, bürokraták által alakított iparpolitika (tervezés) olcsó hitelnyújtó bankok egyes vállalatoknak magas vámok a gyenge ipar védelmére, azaz Ázsia korai merkantizmusa „Made in Amerika" - amerikai gyártmány címkét viselte".

Az előző idézetből tehát kiderül, hogy az Ázsia modell elemei az USA által ösztönzött, segített, esetleg kényszerített gazdaságpolitikai elemek, amelyeket annak idején az amerikai vezetés felismert, hogy a gyors gazdasági fejlődés szükségszerű előfeltételei. Ma pedig azt az IMF-en keresztül, mint a válság okát (bűnöket) támadja és ellentétét a szabad piaci kapitalizmust preferálja.

A modern reformkövetelések a következők: Nyissák meg a teljes áru és tőkepiacaikat a távol-keleti országok, tegyék valutájukat teljesen konvertibilissé, szüntessék meg az életre szóló foglalkoztatást, a bank és hitelügyleteket alakítsák át, az óriásvállalatokat (konglomerátumok) jelentősen korlátozzák stb.

A híres amerikai közgazdász Robert Kuttner cikkének címe: „Dr. IMF recessziót ír elő egyes páciens számára". E cikkben a következőket találjuk: „Az IMF és az USA kormánya mindketten tűzzel játszanak".[33]

Ugyancsak hasonlóképpen vélekedik Jeffrey Sach is. Cikkének címe: „Az IMF rossz orvosságot ír elő". E cikkében a következőket

[32] Busniess Week 1997.XII.30.old.

[33] IHT 1998.I.6.8.old.

mondja: „Az IMF rendkívül súlyos hibát követett el korábbi cselekvéseiben Ázsiában, amely lángra lobbantotta a gazdaságot".[34]

Ugyancsak az előbbi közgazdász egy másik cikkének címe: „Az IMF vaskalaposság nem az, amire Délkelet-Ázsiának szüksége van". E cikkben a szerző a következőket írja: „Ha ezt a segélyt az orthodox pénzügyi feltételekhez köti, beleértve költségvetési csökkentéseket és magas kamatlábakat, akkor a csomag több kárt tesz, mint hasznot, átalakítván a pénzügyi válságot gazdasági visszaeséssé".[35]

Egyre erősebbek azok a vélemények, hogy éppen a globális kapitalista piacgazdaság főbb jellegzetességeinek ezen országokra való ráerőltetése jelentős oka a válságnak. Erről így írnak: „A valutáris válság Délkelet-Ázsiában és Dél-Koreában jelentős mértékben annak az eredménye, hogy az USA nyomást gyakorolt ezen országokra, hogy megnyissák piacaikat a külföldi beruházók előtt, szereljék le piacvédelmüket a romboló pénzügyi mozgások kivédésére".[36]

A kelet-ázsiai összeomlásnak és az oroszországi válságnak egyaránt van egy közös gyökere írja R. Kuttner, „Valamennyien áldozatai korunk nagy illúziójának a szabadpiac utópista imádásának".[37]

Maga S. Fisher az IMF egyik igazgatóhelyettese elismerte, hogy: „jelenlegi ijesztő globális pénzügyi válság nem pontosan a legjobb eladási reklámja a szabad versenyes kapitalizmusnak".[38]

Az Egyesült Államok egyik egyetemének magyar származású tanára Andor László cikkében a következőket írja: William Greider, az

---

[34] IHT 1998.I.15.17.old.

[35] IHT 1997.XI.4.

[36] IHT 1998.V.25.

[37] IHT 1998.IX.8.10.old.

[38] IHT 1998.X.23.

ismert pénzügyi szakíró szerint a kelet ázsiai válság kezelése megint csak azt igazolja, hogy Milton Friedman és mások szabadpiaci doktrinái nem állják ki a valóság próbáját.[39]

Tajvan is példája a folyamatnak. Az ország kereskedelmi bankja jelentik valutaügyleteiket a központi banknak és korlátozzák a valuta kiáramlást azokra az ügyletekre, amely mögött áruimport van.

Ez tehát nem felel meg a szabadpiaci mechanizmusnak, valutaellenőrzés van és úgy gondolják, hogy még 2000 után is ez lesz. Tehát azzal védték meg magukat, hogy nem konvertibilis a valutájuk. „Tajvannak szigorú ellenőrzése van a külföldi beruházásokat illetően is. A külföldi beruházóknak nagyon szigorú értékelési vizsgálaton kell keresztül menniük és még azután is a hazai vállalatok részvényértékének csak 15%-át birtokolhatják.

Tehát sem kifelé, sem befelé nem engedik korlátlanul a külföldi pénzt, illetve a tőkét.

A Tajvani Központi Bank kormányzója meg is jegyzi: „Thaiföld problémája az, hogy túl gyorsan nyitotta meg tőkepiacát a nemzetközi tőke előtt". Hozzáteszi még: „A zárt piac megóvta a tajvani dollárt a spekulatív támadástól".

Összefoglalva tehát, a helyzet iróniája az, hogy az IMF állításaival ellentétben nem a távol-keleti „bűnök" - az irányított kapitalizmus - hanem sokkal inkább a szabadpiaci kapitalizmus elemeinek megjelenése távol-keleten a felelős a válságért. Ezt támasztják alá azok a tények is, hogy korábban csodálatos volt a fejlődés, másrészt pedig az, hogy az USA-ban és Nyugat-Európában csaknem szabályosan öt évenként követik egymást a válságok (pedig ott nincsenek ázsiai bűnök).

---

[39] Világgazdaság 1998.II.25.12.old.

Az IMF és a mögötte lévő főleg amerikai radikális „globalizálók" úgy beszélnek, mint a „misszionáriusok", igyekeznek átalakítani a távol-keleti politika és gazdasági mentalitást. (IHT 1998.VII.9.)

Igen jelentős tudást és tárgyilagosságot tükröz H. Kissinger volt US külügyminiszter véleménye, aki a következőket mondja: „Vannak olyan nagyképűek is akik megpróbálják az ún. nyugati értékeket rákényszeríteni Ázsia ősi társadalmaira". (IHT 1998.V.18.10.old.)

5. A kereskedelmi háború és az Ázsiai Válság

A világgazdaságban a második világháborút követő, viszonylag gyors növekedés az az 1974-es recesszióval véget ért. Fordulópont következett be. A gyors termelés, termelékenység növekedés, különösen Japánban, egyre inkább a világméretű túltermelés irányába hatott. Ez oda vezetett, hogy felerősödtek a protekcionizmus jelei. A nemzetközi információkban egyre többet lehetett olvasni a Kereskedelmi Háborúkról. Ez a szó ugyanis jobban kifejezi a nemzetközi kereskedelemben a protekcionizmus jelenségét. Míg a protekcionizmus szó a védekezést az importkorlátozást hangsúlyozza, addig a kereskedelmi háború jobban kifejezi, hogy itt mind export ösztönzésről (támadásról) és import korlátozásról (védekezés) is szó van, valamint hangsúlyozza a jelenség komolyságát, hiszen itt ugyanazokról az okokról van szó, amelyek háborúkat okoztak.

A támadás fő eszközei az export, a hitel és a dömping ár, a védekezésé pedig a vámok és a kvóták. Ezen fő eszközökkel egyre többet találkozunk a mai világgazdaságban. Az államok saját vállalataik export ösztönzésére egyre kedvezőbb hiteleket nyújtanak és ezzel mintegy „hitelháborút" folytatnak egymás ellen, ezzel hozzájárulva a világ nagy része eladósodásához. Másrészt viszont időnként 30-80%-os dömping árakkal (költség alatti árak) igyekeznek behatolni egymás

piacára.[40] Panaszkodik az Európai Közösség, főleg a japánok ellen. A dömpinget azután dömping ellenes vámokkal próbálják kivédeni.

A védekezési oldal felerősödését láthatjuk abban, hogy az 1949-től 1958-ig terjedő időszakban a nemzetközi áruimportot csak kb. 16%-ban korlátozták. Az 1979-86 közötti periódusokban, pedig már 42%-ban[41] és a drasztikusabb importkorlátozás a kvóta aránya megnőtt 16%-ról 60%-ra. Mindezek a tények az egyre erősödő „Kereskedelmi háborút" jelzik. Az USA és Nyugat-Európa fő vádja Japán és később más távol-keleti ország (Dél-Korea) felé irányul.

Az Amerikában végzett közvélemény-kutatásból kiderült, hogy a megkérdezettek többsége azt mondatta a fő ellenség nem a Szovjetunió, hanem Japán.

„Mi ismét gyarmat vagyunk ezalkalommal Japán gyarmata"[42] mondja az egyik ismert amerikai autógyár vezérigazgatója.

Arra céloz, hogy az USA export-import szerkezete olyan, mint 1776-ban, és a japánok egyre nagyobb tőkével hatolnak be az USA-ba. A közvélemény 64%-a ezt a gazdasági függetlenség veszélyeztetésének tekintik.[43]

Európára vonatkozóan „A félő Európában Japán új csapása visszacsapásra ösztönöz" a címmel megjelent tanulmányban[44] a következőket olvashatjuk: „A japán ellenes hangulat új hulláma terjed Európa szerte, amint a háború utáni Japán sikeres újjáépítésének csodálata

---

[40] The World Economy 1998.XII.445.old.

[41] World Development Report 1987.161.old.

[42] US News and World Report 1984.IV.16.

[43] IHT 1990.VII.11.6.old.

[44] IHT 1991.IV.17.

gyorsan félelemmé alakul át. Ez összetör kulcsiparágakat, meghódítja az egyesülő európai piacot és átalakítja a kontinenst ipari gyarmattá".

Az ilyen és ehhez hasonló cikkek természetesen tartalmaznak jó adag szubjektív, túlzó véleményeket is, de bizonyos mértékig reális elemeket is.

Az ázsiai válság időszaka felé közeledve is azt látjuk, hogy növekszik a nemzetközi gazdasági konfliktus. Az USA bírál más nemzeteket a kereskedelem miatt"[45]. Azt állítja, hogy 50 kereskedelmi partnere, beleértve Japánt, Kínát, Dél-Koreát és az Európai Uniót, kereskedelmi gátakat emeltek, amelyek az amerikai üzletnek és mezőgazdaságnak milliárd dollár veszteségeket okoznak elveszett eladásokban évente és szankciókra számíthatnak, ha nem nyitják meg piacaikat az USA árui és szolgáltatásai előtt.

Ilyen nagymértékű panaszkodást, ilyen széleskörű (50 ország) kereskedelmi partnerekkel szemben elég ritkán olvashatunk.

„Az ázsiaiak partnerek, akiket segíteni kell vagy riválisok, akiket le kell győzni"? a címe egy cikknek,[46] amelyben Martin Kihor a Malajziai Gazdaságkutató Intézet igazgatója veti fel a kérdést. Érdemes oda figyelnünk, mit mond, mert ott helyileg közelebbről érintve látja a problémákat. Mindenekelőtt leszögezi, hogy: „Sok ázsiai úgy véli, hogy az IMF segélye nem javította, hanem rontotta a helyzetet Thaiföld, Indonézia és Dél-Korea számára". Az IMF fő részvényesei a segélycsomagot az ő érdekeik javára manipulálták. „Hosszú éveken keresztül az ipari országok két- és sokoldalú kényszerítést alkalmaztak, hogy megpróbálják rávenni a fejlődő országokat, hogy adjanak a külföldi vállalatoknak nagyobb részvénytulajdont és nagyobb piaci hozzáférhetőséget".

---

[45] IHT 1997.IV.1.

[46] IHT 1998.I.15.8.old.

A gazdag országok most felhasználják az IMF programokat, hogy kikényszerítsenek egy gyors, azonnal piacnyitást a bajban lévő ázsiai országokban.

A brit ipar londoni konferenciáján tartott előadásában Mickey Kántor az USA kormány korábbi külgazdasági minisztere a következőket mondotta: „a tigris gazdaságok" bajait meg kell ragadnunk, mint arany lehetőséget a nyugat számára, hogy újra érvényesítsük kereskedelmi érdekeinket".[47]

Ez nagyon világos beszéd. Egy igen szellemes cikk cím is jól érzékelteti, hogy miről is van szó ez pedig: „Hogyan csalta a nyugat az IMF csapdájával ketrecbe az ázsiai tigriseket".[48] Ezen cikkben a szerző - kiváló angol gazdasági szakíró Janet Bush - kihangsúlyozza, hogy: „Nehéz elkerülni azt a következtetést, hogy az IMF Ázsia megmentése egy tudatos politika abból a célból, hogy a területet megnyissa arra, hogy külföldi érdekeltségek megszerezzék".

Az angol gazdasági napilap igen élesen bíráló cikkben számol be a távol-keleti helyzetről, amelynek címe: „A rablók figyelmüket a tigris gazdaságokra fordítják".[49] A vállalatok összefonódásai és vállalati részvények felvásárlása felgyorsul Ázsia szerte. Az angol Financial Times szellemesen ábrázolja ezt a folyamatot.

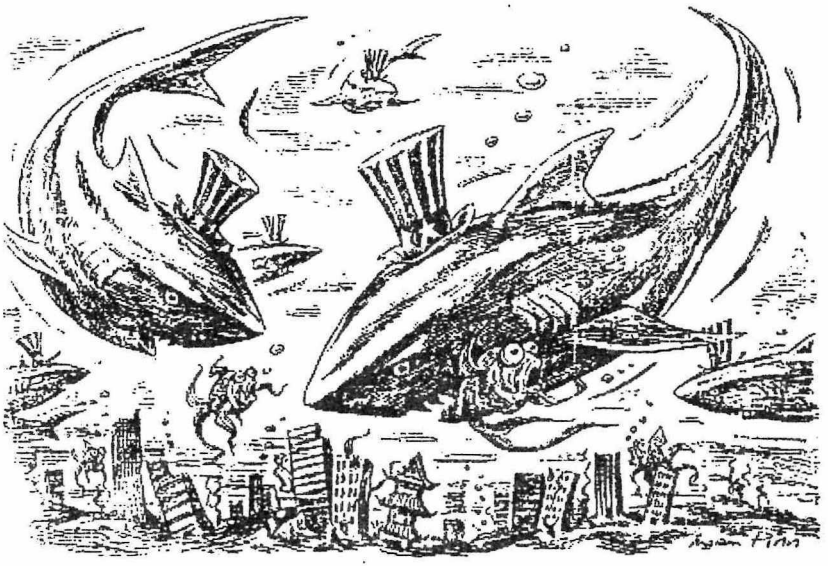
---

[47] IHT 1998.I.15.8.old.

[48] The Times (London) 1997.XII.24.

[49] Financial Times 1998.I.30.15.old.

Az amerikai cápák felfalják az olcsó távol-keleti vállalatokat[50]

Sok amerikai vállalat csalódott volt a múltban, mert nem tudtak hozzáférni az óriási, növekvő ázsiai fogyasztói, vállalati és ipari piacokhoz. De minden most drámaian megváltozik.

A dél-koreai szociológus professzor Song szerint: „A kormányt és a Chaebolt lefegyvereztette az IMF azaz az USA kapitalizmus repülőgép anyahajója a globális gazdasági háború korszakában".[51]

Érzékelvén a távol-keleti válság politikára is kiható feszültségeit H. Kissinger volt USA külügyminiszter arra figyelmeztet, hogy megnövekedhet az Amerika ellensége, felerősödhet a nacionalizmus.[52]

---

[50] Financial Times 1998.III.26.11.old.

[51] Korea Newsreview 1998.III.7.32.old.

Ebből úgy tűnik, hogy van olyan látszat, hogy itt egyfajta piac újrafelosztása, gyarmati viszonyokra jellemző folyamatok játszódnak le.

Mi a helyzet Japánnal? Miért megy csődbe jó néhány bank és kell néhány jelentős bankot államosítani? Hát éppen ez a baj. A japán vállalatok részben állami, részben a nagy konglomerátumok kölcsönjeire támaszkodva hitelben történő exportjukat fokozták. Ezzel mintegy „hitel-háborút" folytattak az USA és nyugat-európai cégekkel. Sokkal kedvezőbb hitelfelvételekkel árusították termékeiket és így azzal elárasztották a világot az amerikai cégek nagy bosszúságára. Afrika és Ázsia legtöbb országában Toyota gépkocsikat látunk, amit a vevők nagyrészt hitelben vásároltak. De ha a vevő tönkre megy és eltűnik, vagy a válság vagy a helyi háborúk miatt, akkor a külföldi hitel elvész, „rossz adósság" lesz belőle. Japánnak becslések szerint 5-600 Mrd dollár ilyen elveszett követelése van. Úgy tűnik tehát sem nagy adósnak, sem nagy hitelezőnek nem jó lenni. Az USA azt követeli, hogy a japán és nem csak japán-bankhitelek legyenek átláthatóbbak, magasabb kamatozásúak, hogy ne legyen versenyelőny a nemzetközi hitelügyletekben. Az elmúlt évtizedekben az USA gyakran fenyegette Japánt, hogy hitelháborút indít ellene és nem csak fenyegette, hanem a szankciókat is foganatosított.

A jövő nagy kérdése, hogy a kipukkadt ázsiai „lufi" után mi fog következni a gazdasági életben?

---

[52] IHT 1998.I.12.1-4.old.

Ára: 800.– Ft